1. ARISZTOTELESZ AZ ÁLLAMOK OSZTÁLYOZÁSÁRÓL

/Politika, Budapest, 1984/

Több mint másfélszáz antik államot megvizsgálva Arisztotelesz egzakt kritériumokat emel ki azok osztályozásakor. Összefoglalólag írja: "Minden városállam pedig minőségi és mennyiségi. Minőségen értem:a szabadságot, gazdagságot, műveltséget és nemes származást, mennyiségen pedig a számbeli fölényt." /196/

1.sz. Kritérium: MENNYISÉGI

Gyakorlatilag valamennyi megvizsgált esetben a társadalmi struktura jellemzője az ur-szolga viszony volt, vagyis ezek rabszolgatartó társadalmak, ahol a rabszolgák nem tagjai, nem polgárai ezeknek az államoknak. Csak e korlátozás tudomásul vétele után kerül előtérbe a mennyiségi szempont: "amennyiben az alkotmány ugyanazt jelenti, mint a kormányzás, ez pedig a városállamban a legfőbb hatalom, akkor a hatalom szükség szerint lehet egy ember, néhány vagy sok személy."/146/

2.sz. Kritérium MINŐSÉGI: A VAGYON

A konkrét elemzések azt mutatták, hogy a mennyiségi szempont nem elegendő az államok jellemzésére; "Az első kétség a pontos meghatározásnál merül föl. Ha a polgárok nagyobb, azonban vagyonos része uralná a városállamot, viszont az a demokrácia, mikor a többség kezében van a hatalom; - s fordítva, ha előállna az az eset, hogy a vagyontalanok, számban ugyan kevesebb, de hatalomban erősebb lévén a vagyonosoknál, urrá tudna lenni a városállamban, holott azt neveztük oligarchiának, amikor néhány ember kezében van a hatalom: így értelmezve talán nem is helyesek az államformákról adott meghatározások."/147-148/ Ezt a nehézséget ismétli: "Ha valaki a vagyont a kevesekkel, a szegénységet pedig a sokasággal kapcsolja össze s így nevezi el az államformákat, hogy az oligarchia az, ahol a csekély számban lévő vagyonosok vannak hatalmon, a demokrácia pedig az, ahol a nagy számban lévő szegények - nyilvánvalóan nehézségbe ütközik. Ugyan hogy nevezzük akkor amaz imént említett államformákat: azt, amelyben a többségben levő vagyonosok, és azt, amelyben a kisebbségben lévő szegények vannak uralmon, hogyha a már felsoroltakon kívül más államforma nincs?" /148/

Arisztotelesz a minőségi kritérium prioritása mellett dönt: "Látszólag maga az érvelés teszi nyilvánvalóvá, hogy az, vajon kevesen vagy sokan vannak-e hatalmon, csak mellékes velejárója, egyik esetben az oligarchiának, a másikban a demokráciának, mivel a vagyonosok kevesen, ellenben a vagyontalanok mindenütt sokan vannak /így aztán az említettek nem is szolgálhatnak alapul a különbségtevésre/, azonban, amiben a demokrácia és az oligarchia különbözik egymástól, az a szegénység és a gazdagság; és szükségszerű, hogy ahol a gazdagság révén

uralkodnak, akár kisebbségben, akár többségben legyenek, az az oligarchia, ahol pedig a vagyontalanok, az a demokrácia; csakhogy persze ezzel együtt jár, mint mondottuk, hogy az előbbiek kevesen, az utóbbiak sokan szoktak lenni."/148/ Ez a megoldás - mai terminológiával élve - nem tisztán politológiai, mivel a vagyon kritériumát vonja be, amely a speciálisan politikai-állami szférán kivüli, azt is mondhatnánk, gazdasági területről való. Mint ismeretes, a tárgyi gazdagság az akkori fogalmak szerint nemcsak földet, különböző termelési és fogyasztási eszközöket ölelt fel, de a dolgozó rabszolgát is. Ugyhogy ezen a ponton - a vagyon kritériumát bevonva - az államoknak az arisztoteleszi osztályozása egészében ugy alakul, hogy a gazdaság prioritása is érvényre jut.

A FEGYVEREK SULYA

Majd látni fogjuk, hogy Arisztotelesz általában a politikai szférára koncentrál. Ezt bizonyitandó, most elöljáróban csak a katonai problémák általa ismétlődő hangsulyozására utalunk. Igy e kérdés elhanyagolásáért birálja Phaleaszt, aki korában egyenlőség-felfogásával vált hiressé: "Az államrendet feltétlenül a katonai hatalom szempontjából kell megalkotni - irja Arisztotelesz, - erről pedig ő egy szót sem szól."/114/ A miletoszi Hippodamosz, aki épitész és nem politikus lévén, mégis ugyancsak véleményt mondott a legjobb alkotmányról s egy szintre akarta hozni a kézmüveseket és a földmüveseket a fegyveresekkel. Ezt Arisztotelesz tárgyi alapon birálja: "A kézmüvesek, a földmüvesek és a fegyveresek nála egyaránt valamennyien részesei az állampolgári jognak, holott a földmüveseknek nincs fegyverük, a kézmüveseknek pedig se földjük, se fegyverük, ugyhogy majdnem szolgáivá lesznek a fegyverek birtoklóinak. Mármost szinte lehetetlen, hogy mindezek minden tisztséghez egyaránt hozzájussanak, mivel szükségszerüen a fegyveresek közül kerülnek ki a hadvezérek, a városörzők, s hogy ugy mondjam, a legfőbb hivatalnokok."/116-117/ Spártában is csak a polgároknak vannak és lehetnek fegyvereik /a helotáknak nem/. "E törvényhozó alapelve ellen is tehetne valaki kifogást, aminthogy Platon tett is a 'Törvények'-ben; mert valamennyi törvényük csak az erény egyik része, a hadi erény szempontjából van megalkotva, mivel az segit az uralomra."/125/ Más szóval Arisztotelesz , bár elengedhetetlen mozzanatként értékeli a katonai oldalt, mindenesetre fellép annak egyedülvalóságát állitó felfogással szemben. Tárgyilag azonban Arisztotelesz maga is kénytelen megállapitani a fegyverek sulyát: "Ami a helynek a megerősitését illeti - irja a védelem kérdéséről - nem minden alkotmánynak azonos az érdeke: a fellegvár az oligarchikus és egyeduralmi célokat szolgálja, a sik terület viszont a demokráciának kedvez; az arisztokráciának azonban egyik sem alkalmas, hanem inkább a több megerősitett hely."/295/

3.sz. Kritérium: FORMAI

Talán fölösleges előrebocsájtani, hogy formán itt nem valami külsődleges értendő, amilyen pl. a folyadék számára az edény. A forma - az elemek, vagyis az egész részei közötti összefüggés rendje. "Az alkotmány a városállam rendje, tekintettel a különböző hivatalokra és elsősorban a hatalmat gyakorlókra."/145/ Ez ugyan a specifikusan értelmezett politikai szférára vonatkozik, de máshol szélesebben fogja fel a forma problémáját: "Az alkotmány a vezető tisztségek rendje s azt mindenütt vagy az alkotmányjogokkal birók hatalma vagy azoknak bizonyos általánosan elismert egyenlősége szerint osztják be pl. a vagyontalanok vagy a vagyonosok egyenlőségének elve alapján. Szükségképpen annyiféle államformának kell tehát lenni, ahány féle rendszer az alkotó részek jelentősége és különbözősége szerint lehetséges. Főleg azonban kettő ötlik szembe: a demokrácia és az oligarchia." /177/ Továbbá: "a városállam nem egyetlen, hanem több részből áll. Az egyik az élelem megszerzésével foglalkozik, ezek az un. földmüvesek, a másodikat iparososztálynak hivjuk /ez a mesterségekkel foglalkozó osztály, amely nélkül városállam nem létezhet; ezen mesterségek némelyike elengedhetetlenül szükséges, más része pedig csak a fényüzésért és a kényelemért van/; negyedik a bérmunkásság, ötödik pedig a harcosok rendje, amelynek éppugy meg kell lennie, mint amazoknak, hacsak nem akar a polgárság a támadó ellenség rabságába esni. Szükségesek a tanácskozó testületek, a birói, igazságszolgáltató osztály. Hetedik osztály az, amely vagyonával a közterheket viseli, s amelyet vagyonosoknak nevezünk. Nyolcadik pedig a köztisztviselői osztály, amely a tisztségeket látja el, mert ugyebár, vezetők nélkül nem lehet egy városállam sem."/181/ Eme részek viszonya jelenti a városállam rendjét, formáját s ez meghatározza mind az alapformákat, mind azok variációit.

AZ EGYENLŐ JOG KÉRDÉSE: "KINEK" A SZÁMÁRA ?

Mielőtt a 4.sz.-val befejeznénk az államok arisztoteleszi osztályozásának kritériumait, még egy fontos momentumra ki kell térnünk. "Valamilyen joghoz mindenki tartja magát /az oligarchia is, a demokrácia is/, de csak egy bizonyos pontig, és nem beszél az egyetemes, a legfőbb jogról. Egyesek azt tartják, hogy a jog: egyenlőség, és valóban az, csak éppen nem mindenkinek, hanem csak az egyenlőknek; az egyenlőtlenséget is szokták jognak tekinteni, és valóban az, csak éppen nem mindenkinek, hanem csak az egyenlőtleneknek; igy elhagyva azt, hogy 'kinek' számára, helytelenül itélnek...Mindegyikük csak bizonyos pontig fogadja el a jogot, amellett mégis azt hiszik, hogy általános jogról beszélnek. Egyesek azt gondolják, hogy mivel bizonyos vonatkozásban különböznek, pl. vagyonban, ők már tökéletesen mások, akik meg valamiben egyenlők, pl. a szabadságban, ugy vélik, teljesen egyenlőek. De éppen a legfontosabbat elhallgat-

ják."/149/ Hogy ez utóbbi - a "legfontosabb", a "közérdek" - micsoda, erre vonatkozik a 4.sz. kritérium.

Előrebocsáthatjuk: e kérdés rendkivül bonyolult, bár többévezredes tapasztalatunk van, mégis vita van e tapasztalat értékeléséről, hogy t.i. a történelem az erejét-e vagy pedig az erőtlenségét bizonyitja e kritériumnak /az antagonisztikus osztályok létezése mellett/? Maga Arisztotelesz azt mondja, hogy "az uralkodás, noha a természet szerinti szolgának és a természet szerinti urnak az érdeke azonos, mégis főleg az ur érdekeihez igazodik."/145/

A 4.sz. Kritérium TARTALMI: A KÖZÉRDEK

Arisztotelesz itt is szabatosan fogalmaz:"igazság szerint az a helyes alkotmány, amely a közérdeket tartja szem előtt; valahány pedig csupán a vezetők érdekeit tekinti, az mindig hibás, és eltér a helyes alkotmánytól, mivel zsarnoki, holott a városállam szabad emberek egyesülése."/146/Konkrétabban: "ha az az egyetlen ember, azok a néhányan vagy sokan a közérdek szerint uralkodnak, keletkeznek szükségképpen a helyes alkotmányok; azok meg, melyek amaz egyetlen ember, ama néhány vagy sokak érdekéhez igazodnak, a korcs formák."/Uo./

Ilymódon kialakul a teljesen átfogó - 3+3 - arisztoteleszi klasszifikáció alapján értelmezett hat alapforma. "Szokás szerint azt a monarchiát, amely a közérdekre tekintettel van, királyságnak, azt a kormányzatot, amely keveseknek, de egynél többnek adja a hatalmat, arisztokráciának nevezzük akár azért, mert itt a legjobbak uralkodnak, akár mert benne minden ugy történik, amint a városállam és annak tagjai szempontjából a legjobb; végre mikor a nép gyakorolja az államhatalmat a közjó érdekében, azt valamennyi alkotmány közös nevével politeiának nevezzük...Az emlitett alkotmányok korcs alakjai pedig: a királyságé a türannisz /zsarnokság/, az arisztokráciáé az oligarchia, és a politeiáé a demokrácia. A türannisz olyan monarchia, mely csak az egyeduralkodó érdekéért van, mig az oligarchia a vagyonosok, a demokrácia pedig a vagyontalanok érdekeiért: a közösség érdekéhez egyikük sem igazodik"/147/

A KRITÉRIUMOK ÖSSZEFÜGGÉSE

Ezek a kritériumok egymással összefüggnek és kölcsönhatásban érvényesülnek. Jól példázza ezt a minőségi és formai kritérium. Ez utóbbi, mint jeleztük, szükebb és szélesebb értelmezésben felfogható. Ha szélesebb jelentését vesszük - mint a társadalmi struktura egésze elemeinek egymással való kapcsolatát és formáját - akkor kirajzolódik előttünk a gazdasági oldal dominanciája a speciális politikai szféra vonatkozásában. Lássuk, hogyan definiálta Arisztotelesz az oligarchiát és a demokráciát a vagyonosok és a vagyontalanok hatalma értelmében. "A demokráciának és az oligarchiának is többféle fajtája van, mert magának a népnek és az un. előkelő osztálynak is többféle része van. A népnél pl. a földmüvesek, a mesteremberek, aztán

az adás-vétellel foglalkozó piaci árusok, valamint a tengerjáró lakosság, s ennek megint egy része tengerészkatona, egy másik kereskedő, egy harmadik szállitó vagy halász; továbbá a bérmunkások s akiknek oly kevés vagyonuk van, hogy szabad idejük semmire sem marad; valamint azok, akik nem mindkét leszármazási ágon szabad polgárok s más ilyen fajta osztály; - az előkelő osztályban viszont a gazdagság, a születés, az erény, a nevelés és az ezekhez hasonló körülmények okozta különbségek vannak meg."/182/ A meghatározott társadalmi-gazdasági strukturából meghatározott politikai formák következnek mind az egyik, mind a másik tipus esetében: "Ha a földmüvelők és a mérsékelt vagyonnal rendelkezők kezében van a hatalom, akkor a kormányzat törvény szerinti, mivel mindezek munkájuk után élnek, tehát nem henyélhetnek, s igy a törvényt állitva az alkotmány őreül, csak éppen a szükséges népgyülésekre gyülnek össze. A demokráciának a második faja a következő megkülönböztetésből adódik: szabadságában áll ugyan akár mindenkinek, aki születés szempontjából kifogás alá nem esik, hogy a közügyekben részt vegyen, de valójában csak az teheti meg, aki kellő szabad idővel rendelkezik; ezért az ilyen demokráciában a törvények uralkodnak, minthogy ott nincs megfelelő jövedelem. Harmadik forma az, mikor minden szabad ember részt vehet az államigazgatásban, de az előbb emlitett ok miatt a valóságban mégsem vesz részt, igy tehát szükségképpen itt is a törvény uralkodik. Negyedik faja a demokráciának az, amely a városállamokban a legutóbbi időkben alakult ki. Minthogy ugyanis a városállamok jóval nagyobbra nőttek, mint amilyenek kezdetben voltak, a jövedelmük is többnyire bőséges, a tömeg tulnyomó hatalma folytán mindenkinek joga van a kormányzáshoz, részt vesznek abban és a közügyekkel foglalkoznak a vagyontalan emberek is, mert van hozzá idejük, hiszen fizetést kapnak érte. És a legtöbb ráérő ideje éppen ennek a tömegnek szokott lenni; azokat egy csöppet sem akadályozza magánügyeik intézése. A gazdagokat pedig akadályozza ugy, hogy gyakran részt sem vehetnek a népgyülésen vagy az esküdtbirósági tárgyaláson. Igy lesz aztán ura az államnak a törvény helyett a vagyontalan tömeg."/185-186/

Az oligarchia formáinak determináltságáról irja: "Ha többeknek van bizonyos vagyona, de az csak szerényebb és nem tulságosan nagy, ez az első formája az oligarchiának: megengedik, hogy akinek a megkivánt vagyona megvan, részt vegyen a közügyekben, és mivel nagy számban vannak azok, akik a kormányzatban részesek, ebből szükségszerüen következik, hogy nem az emberek uralkodnak, hanem a törvény. Ha aztán azok, akik a vagyont a kezükben tartják, még kevesebben, de viszont vagyonuk nagyobb, akkor létrejön az oligarchia második formája: t.i. a vagyonosok nagyobb erőre kapván, egyre többet kivánnak, ezért aztán maguk választják a többiek közül azokat, akik az uralkodó rendbe lépnek, másrészt azonban,

még mindig nem olyan hatalmasak, hogy törvény nélkül is kormányozhatnának, elismerik a törvényt hatalomnak. Ha azonban még szigoruboan alkalmazzák ezt az elvet azáltal, hogy még nagyobb vagyont még kevesebb kézbe gyüjtenek, akkor az oligarchia harmadik fokozata jön létre, mikor a vezető tisztségeket a maguk kebeléből látják el, de oly törvény alapján, amely elrendeli, hogy az elhaltak helyett fiaik foglalhatják el. Végre, ha vagyonukkal és párthiveik hatalmas táborával tulságosan nagy jelentőségre tesznek szert: ez a fajta oligarchia már közeljár a monarchiához, s itt a legfőbb hatalom már az embereké, nem pedig a törvényeké, s ez az oligarchia negyedik formája, amely megfelel a demokrácia utolsó fokozatának."/186-187/

AZ ALKOTMÁNY HÁROM TÉNYEZŐJE: TANÁCSKÖZÓ TESTÜLET, MAGISZTRÁTUS ÉS IGAZSÁGSZOLGÁLTATÓ TESTÜLET

Helytelen volna ugy "modernizálni" Arisztotelesz elemzését, hogy nála hiányzó tartalmat és terminológiát olvasnánk ki a bennünket érdeklő kérdésekben pl. a három hatalmi ág: a törvényhozó, végrehajtó és birói testületek megkülönböztetése dolgában /ez már Montesquieu-nél is problématikus, nem is szólva az ő forrásáról John Locke-ról/.

Arisztotelesz az egész részeinek a társadalmi struktura általános metszetében vagy pedig a speciális politikai szféra vonatkozásában egyaránt ad meghatározott definiciót: "Két oka van annak, hogy többféle demokrácia létezik; először is az, hogy a lakosság különböző /a nép egy része földmüvessé lesz, a másik iparossá vagy napszámossá: ha mármost az elsőt a másodikhoz hozzávesszük, s aztán ezekhez a harmadikat, nemcsak az lesz a különbség, hogy az illető demokrácia jobbá vagy rosszabbá válik, hanem hogy többé már nem is ugyanaz/. A második ok pedig az, hogy a demokratikus alkotmánnyal együttjáró és arra jellegzetesnek tartott intézmenyek kombinalasa hozza letre a tobbfele demokráciát, az egyikben kevesebb, a másikban több, némelyikben pedig valamennyi megvan ezekből."/257/

Mármost ha szükebb jelentésében vesszük a formai kritériumot, akkor a specifikusan politikai szféra jelenik meg előttünk, annak tényezői egymással való összefüggése formájában: "Az alkotmány minden egyes formájának három tényezője van, és e három tényező szempontjából kell a becsületes törvényhozónak megállapitani, hogy mi hasznos az egyes alkotmányok számára: ha e három tényező helyesen rendezett, akkor szükségszerüen az alkotmány is ilyen, és az egyes alkotmányformák is szükségszerüen abban különböznek egymástól, amiben ezen tényezők is. Ezeknek egyike a közügyekről tanácskozó szerv; a második a magisztrátus, hogy ezek milyenek legyenek, milyen hatáskörrel, milyen legyen választásuk módja; a harmadik pedig az igazságszolgáltató testület."/200/

Sem a hatalmak "hármas" megoszlását, sem azok függetlenségének későbbi ujkori vagy éppen legujabbkori deklarálását nem volna helyes belemagyarázni az arisztoteleszi szövegekbe. Arisztotelesz a maga átfogó osztályozó módszerével jellemzi külön-külön mind a három tényezőt. Először tehát a tanácskozó testületről. Ennek hatásköre kiterjed a háborura, békére, szövetségkötésre, annak felbontására, a törvényhozásra, a halálbüntetésre, a számüzésre, a vagyonelkobzásra és a hivatalnokok felelősségre vonására. "Ha mindenkinek joga van mindenben dönteni, ez demokratikus; és az ilyenfajta egyenlőségre törekszik a nép. Ámde annak is többféle módja van, hogy mindenki részesedjék ezekben a jogokban; az egyik az, hogy ezt felváltva gyakorolják és ne egyszerre valamennyien s ugy, hogy csupán a törvényhozás elintézése végett és a vezető tisztviselők jelentéseinek meghallgatására gyülnek össze. Egy másik mód, hogy valamennyien együttesen tartanak gyülést, de csupán a vezetők választása, a törvényalkotás, a háboru és a béke ügyében való döntés és a vezetők ellenörzése céljából. Harmadik mód, amikor a hivatalok betöltése és azok ellenörzése, valamint a háboruról és a szövetségkötésről való döntés a polgárokat illeti, egyéb ügyet azonban a vezetők intéznek, akik közül a szakértelmet igénylőt választás utján jelölik ki. A negyedik mód az, hogy minden ügyben a polgárság összessége gyül össze és határoz, a vezetők viszont semmiben nem döntenek, hanem csak előzetes inditványt tesznek."/200/

Mikor oligarchikus viszont a rendszer? "Amikor csak néhányan döntenek mindenféle ügyben. Itt is többféle változat van. Egyik esetben a cenzus közepes s akinek ez a kivánt vagyona megvan, az részesül a méltóságokban. Másik változat, amikor csak egyes kiválasztottak vesznek részt a tanácskozásokban és a tanácskozó testület tagjait maguk közül választással egészitik ki, és amikor az apa helyére a fiu lép, a törvénynél is nagyobb hatalommal."/201/

Megjegyzendő, hogy szigoru értelemben véve a sorsolás a demokratikus módszer, mig a választás már oligarchikus.

A vezető hivatalok kérdése felöleli, hogy mennyi hivatal legyen, milyen hatalommal, mennyi ideig müködjenek, viselhet-e valaki egy hivatalt életre szólóan vagy nagyon huzamosan vagy sem stb. A magisztrátusok között meglévő különbségek három irányba mutatnak s ezek kombinációi adják meg a lehetséges változatokat. "E három szempont egyike az, hogy kik töltik be a hivatalokat; a második, hogy kik közül; s a harmadik, hogy miképpen."/206/ Mármost ezen elvek alkalmazása a következő: "Demokratikus jellegü az, először, amikor valamennyi polgár valamennyi közül, választással vagy sorsolással, vagy mindkét módszerrel, azaz részint sorsolással, részint választással tölti be a hivatalokat. Második fajtája ennek, amikor ha nem is az egész polgárság intézi egy-

szerre a hivatalok betöltését, de azért az egész polgárság köréből vagy egyesek közül, sorsolással, választással vagy mindkét módszerrel élnek". /207/ További változat: "Amikor pedig valamennyi közül csak néhányan vesznek részt a hivatalok betöltésében, és egyeseket választanak, másokat sorsolnak, vagy mindkét módszert alkalmazzák /azaz némely hivatalt sorsolnak, másokat választanak/, ez már oligarchikus. Amikor pedig mindkettőből, tehát a hivatalok egy részét az egész polgárságból, másikat azonban már a polgárok szükebb köréből töltik be, ez még oligarchikusabb."/Uo./

Egy alkotmány harmadik tényezője az igazságszolgáltatás. A birói testületek közt háromféle szempontból van különbség: kikből állank, miben illetékesek, és hogyan egészittetnek ki. Arisztotelesz szám szerint nyolcféle biróságot különböztet meg: első a felügyeleti bíróság; második akkor itél, ha valaki a közérdeket sérti meg; a harmadik hatásköre az alkotmánysértésekre terjed ki; a negyediké a vezető tisztviselők és magánosok közt a pénzbüntetések tárgyában felmerülő vitás ügyekre; az ötödiké a magánemberek szerződési ügyeire, melyek egy bizonyos összeget elérnek; a hatodiké a gyilkossági s a hetediké az idegeneket érdeklő perekre terjed ki. Végre mindezeken kivül van a nyolcadik, mely az apró, azaz az öt drahmát meg nem haladó vagy esetleg valamivel nagyobb összegü szerződési ügyekben illetékes. "E birságok azon formái demokratikusak, amelyek az egész polgárság egyeteméből alakulnak s minden ügyben illetékesek; oligarchikusak pedig azok, amelyek a polgárságnak csak egyes elemeiből állnak, de minden ügyben illetékesek." /209-210/

A tanácskozó szerv, a legfőbb hivatalok és az igazságszolgáltatás feladatainak előbbi ismertetéséből kirajzolódik a testületek közötti munkamegosztás, bár azt is megállapithatjuk, hogy a zsarnokság, oligarchia stb. kritikáját elsősorban tartalmi /és nem formai/ kritérium alapjára helyezte. Mindenesetre Arisztotelesz az egyes egyénekre is kiterjeszti a munkamegosztásra vonatkozó gondolatát: "A hasonlók és egyenlők között sem célszerü, de nem is igazságos, hogy egyetlenegy ember uralkodjék mindenkin, sem abban az esetben, ha még törvények sincsenek, hanem mintegy ő maga /a király/ a törvény, sem pedig akkor, ha léteznek törvények, és ő maga akár érdemes ember, s polgártársai is azok, akár gonosz, s a polgárok is rosszak - de még akkor sem, ha erényesebb másoknál...Ha az uralkodó ugy véli, hogy barátainak is részt kell venniök az uralkodásban, akkor azt is gondolja, hogy az egyenlőknek és a hasonlóknak egyformán kell osztozniok a hatalomban."/170-171/ Kisállamokban azonban alkalmasint célszerünek tartja a hivatalegyesitést: "semmi akadálya sincs, hogy ugyanazon emberre egyszerre több feladatot bizzanak /nem akadályozzák ezek azért egymást/; s a polgárság csekély számát fi-

gyelembe véve, a vezető hivatalokat ugy kell megszervezni, mint a karos lámpatartókat."/204/

Mint látjuk, Arisztotelesz felfogása szerint az államok formáját elsődlegesen az adott társadalom konkrét tagoltsága vagyis egész strukturája részeinek egymáshoz való viszonya alkotja, továbbá az ezen a bázison felépülő politikai szféra tényezőinek konkrét kombinációja. Az államok arisztoteleszi osztályozása a kiemelt kritériumokat nem izolálja el egymástól, hanem kimutatja, hogy azok kölcsönhatásban érvényesülnek a vagyon dominanciája mellett /s ezért tőle távol áll az eklekticizmus/.

X X

X

2. PLÁTON ARISZTOKRATIKUS KÖZÖSSÉGI TÁRSADALMÁRÓL

/Az állam, Budapest, 1989/

MESE ÉS VALÓSÁG

E model felvázolásakor két - egy spekulativ és egy realisztikus - vonal rajzolódik ki. A társadalmi tagolódást igazoló mese föniciai és a következőképpen szól: "Ti, mind, akik az államban éltek, édestestvérek vagytok - mondja a mese magyarázata -, csakhogy teremtőtök közületek a vezetésre alkalmasokba születésükkor aranyat kevert, lévén ők a legértékesebbek; az őrökbe és segitőikbe ezüstöt, mig a földmüvesekbe és kézmüvesekbe vasat, illetve bronzot. S mivel mindnyájan rokonok vagytok, magatokhoz hasonló ivadékot nemzetek majd; de megeshetik, hogy az aranyból épp ezüstivadék lesz, és forditva, az ezüstből arany, és igy tovább a többieknél is, ebből az, abból ez. Mármost a vezetőknek legfőképpen azt hagyta meg az isten, hogy semmin oly hüségesen ne örködjenek, semmire oly éberen ne vigyázzanak, mint ivadékaikra, hogy tudniillik a lelkükbe milyen anyagok keveredtek, s aztánha saját magzatuk netán bronz- vagy vaslényegü volna, a világért se szánják meg, hanem a természetének megfelelő rangsorba taszitsák le, a kézmüvesek vagy a földmüvesek közé; ha viszont az utóbbiak közül egy gyermek arany-, vagy ezüstlényegünek születik, azt becsüljék meg, és emeljék fel az őrök, illetve segitőik rendjébe, mert egy jóslat kimondja, hogy az állam pusztul el, ha vas- vagy bronzlényegü őr vigyáz rá."/136/

Bármilyen is legyen a formája e kasztjellegü társadalom eszmei igazolásának, ez - t.i. maga az antagonisztikus osztályokra tagolódás - 2400 évvel ezelőtt történelmileg szükségszerü volt az adott terméktöbblet szükössége miatt, s még hosszu évezredeken át a kultura, a tudomány haladása csak ily módon a társadalom egy kisebbsége körében és a társadalom többségének a rovására fejlődött, vagyis ez utóbbi viszonylagos elmaradottsága bázisán mehetett végbe bármiféle haladás.

A föniciai eredetü apológiát Pláton pszichológiai érvelése is kiegésziti: "Amiként az állam három csoportra oszlik, az egyéni léleknek is három része van. Az első rész - igy mondjuk - amivel az ember megért valamit, a második, amivel indulatoskodik, a harmadik rész sokféle fajtáju, ugyhogy jellegét nem tudjuk egyetlen névvel megjelölni, hanem arról neveztük el, ami épp a döntő és legerősebb sajátsága: vágyódó résznek hivjuk hevessége miatt, ahogyan az ételt, italt és a szerelmeskedést kivánja, s mindazt, ami ezekkel jár."/353/ Mármost a léleknek ezt a három részét külön-külön elsősorban egy-egy társadalmi

renddel kapcsolja össze s az egyéni lélekben az indulatnak és a vágynak az értelem alá való rendeltségét a társadalmi rendeknek - a filozófusoknak, az őröknek, valamint a földműveseknek és a kézművesknek - egymáshoz viszonyitott szubordináltsága igazolásaként értelmezi.

E model felvázolásakor a másik - a realisztikus - vonal akkor jelenik meg, amikor Platón az állam, pontosabban a társadalom genézisét ábrázolja az emberi szükségletek sokféleségének alapján: "Legelső és legnagyobb szükségletünk, hogy egyáltalán éljünk, létezzünk: az élelemszerzés. Másik szükségletünk a lakás, a harmadik a ruházat és igy tovább. Hogyan tesz eleget az állam ennyi igénynek? Ugy, hogy az egyik ember földmüves lesz, a másik kőmüves, a harmadik takács. Sőt,mindjárt hozzávehetjük a cipészt is és még másokat, akik testünk szükségleteiről gondoskodnak. A földmüves nem csinálhatja a maga ekéjét, ha azt akarjuk, hogy jó legyen. Sem a kapáját, sem a többi földmüvelő szerszámot. De a kőmüves sem, pedig neki is sok szerszám kell. Igy a takács és a cipész sem. Azért még akkor sem lesz tul nagy államunk, ha hozzájuk társitjuk a csordásokat, juhászokat s a többi pásztort, hogy a földmüveseknek legyen ökrük a szántáshoz, a kőmüveseknek pedig - éppugy mint a földmüveseknek - igásbarmuk a szállitáshoz, a takácsoknak és a cipészeknek pedig bőrük és gyapjujuk. Továbbá a hazai cikkeket nemcsak a magunk kivánta mennyiségben kell gyártanunk, hanem annak a szükségleteit is figyelembe kell vennünk a mennyiség és minőség tekintetében egyaránt, akivel cserélni fogunk. Tehát szükségünk van azokra is, akik árukat szállitanak ki és be, vagyis a kereskedőkre."/71-74/

Platón ilyen megközelitésének realizmusa nyilvánvaló s materialisztikus kiindulópontja miatt ezt még "disznóállam" alapitásának is csufolhatjuk. Csakhogy itt ő nem áll meg, hanem tovább megy az ugynevezett "dőzsölő állam" felvázolásáig: "Ez az állam, a szerény életmód egyeseket nem elégit ki; kereveet kell nekik, asztal, egyéb butorok, no meg finom ételek, mirha és egyéb füstölőszerek, hetérák és nyalánkságok kellenek, éspedig mindez a legnagyobb választékban. Sőt még az először emlitett házat, ruhát, cipőt sem csak a szükséglet szerint adjuk meg nekik, hanem elő kell mozditanunk a festést, a cifrázást is, sőt be kell szereznünk aranyat, elefántcsontot és más ilyesmit is. Tehát megint csak növelnünk kell az államot, mert amaz első, egészséges állam most már nem elegendő, hanem fel kell duzzasztanunk olyan tömegekkel, amelyeknek már nem a létszükségletek kielégitése a feladatuk; ilyenek: a vadászok és az utánzók, sokan, akik a formákat s akik a szineket utánozzák és sokan, akik a zenei művészeteket üzik, azaz a költők és segédeik: a dalnokok, szinészek, kartáncosok, vállalkozók; ezt-azt, de főleg női ékszereket gyártó iparosok. De sokkal több alkalmazott is kell: nevelők, dajkák, ápolónők, komornák, borbélyok, meg pékek és szakácsok is. Ezek

az egyszerű államban még nem voltak, a luxusállamban már ők is kellenek. Ám ha így élünk, orvosokra is sokkal inkább rászorulunk, mint előbb. Kedves barátom, még jobban megnöveljük az államot, nem is valami kicsiséggel, de egy egész hadsereggel, amely majd kivonul és a ránk támadókkal harcot viv az állam egész vagyonáért s mindazért, amit elsoroltunk."/76-78/

Pláton ítéletének józansága eme második vonal keretében akkor is megjelenik, amikor eme három, elkülönült - kasztjellegű - társadalmi réteget egymáshoz viszonyított fontossága szempontjából jellemzi: "A polgár elnevezésen kivül még minek nevezi az állam népe a vezetőket? A legtöbb államban kényurnak, a demokratikus államban pedig ugyanugy, mint mi: vezetőknek. És a mi államunk népe? A polgár megszólitáson kivül még hogy nevezi a vezetőket? Megmentőinek és segitőinek. És ezek minek nevezik a népet? Kenyéradójuknak és eltartójuknak. És minek tekintik a többi állam vezetői a népet? Szolgáknak. És a vezetők egymást? Vezetőtársnak. És a mieink? Őrtársnak."/199-200/

A TÁRSADALOM EGYSÉGE ÉS A KÖZTULAJDON

Az ugynevezett őrökről értekezve Pláton hangsulyozza az állam, pontosabban szólva a társadalom /ugyanis itt az állam és a társadalom közötti szabatos differencia még hiányzik/ egységét. "Tudunk-e nagyobb roszszat az állam számára, mint azt, ami meghasonlást támaszt benne, és egy helyett sok állammá züllleszti? Az öröm és a fájdalom közössége összeköt, mikor is valamennyi polgár egyként örül vagy busul ugyanannak keletkezésén vagy elvesztésén. Ha viszont az államot vagy az állam polgárait érintő események miatt egyesek tulságosan is busulnak, mások meg tulságosan örülnek - az egyének ily meghasonlása megbontja a közösséget. És ez nem abból támad-e, ha az államban a polgárok nem egy szivvel mondják az ilyen szavakat: "enyém" és "nem enyém", és ugyanez áll a "máséra" is? Tehát annak az államnak a szervezete a legjobb, amelyben a legtöbben mondják az "enyém" és a "nem enyém" szavakat ugyanarra, azonos szemszögből? "/198/

Amit ma népszerüen "mindenki egyért, egy mindenkiért" elvnek nevezünk, egy szemléletes hasonlat formájában nyer kifejezést Plátonnál: "Annak az államnak a szervezete a legjobb, amely a legközelebb van az egyénhez. Ha megütjük ujjunkat, azt rögtön megérzi a testnek a lélekhez rendelt egész közössége, amely a benne lakozó egységes vezérelv szerint müködik: egyetlen részének fájdalmát egészében,együtt szenvedi el a test, és igy mondhatjuk, hogy "fáj az ujjunk"; de nem ugyanez érvényes-e az ember más részére is: szenvedünk, ha beteg, örülünk, ha gyógyul? Igy hát az a legjobban szervezett állam, amely a legközelebb áll az emberi szervezethez. Ha tehát bármely polgárt öröm vagy baj ér, örömét, baját az ilyen állam teszi leginkább magáévá, és teljes

egészében vele örül vagy busul."/199/

Pláton megfogalmazza, hogy egy ilyen társadalom képviselőjeként milyeneknek kell lenniök az őröknek? "Először is: egyikünknek se legyen magánvagyona, kivéve a legszükségesebbet; továbbá: ne legyen olyan lakásuk, sőt kamrájuk sem, ahová kedve szerint bárki be ne léphetne; ellátásuk pedig annyi legyen csak, amennyire egy józan és vitéz katona bajnoknak szüksége van; polgártársaikkal való megegyezés szerint, védelem fejében kapjanak annyi zsoldot, hogy egy évre se sok, se kevés ne legyen, étkezzenek közösen, mint a táborokban élő katonák, és éljenek bajtársi közösségben; magyarázzuk meg nekik: mivel az istenek jóvoltából az isteni arany és ezüst ugyis mindörökre a lelkükben van, emberi aranyra és ezüstre sohasem lesz szükségük, s kárhozatos dolog is volna az isteni aranyat emberi arany szerzésével elvegyiteni és megfertőzni, hiszen a nagy tömeg kezén forgó pénz miatt már ugyis elég sok istentelenség esett meg, mig az ő aranylényegük szintiszta; éppen ezért a város lakói közül egyedül nekik tilos az arany használata és érintése, sőt arannyal még csak egy fedél alatt sem tartózkodhatnak, magukon nem hordhatják, nem ehetnek, inatnak aranyedényből. És igy megmenthetik magukat is, meg az államot is, de hogyha magántulajdonként földet, házat és pénzt szereznek, akkor az őrökből talán jó gazdákká és földmüvesekké,de polgártársaik szövetségeseiből gyülöletes kényurakká válnak, s egész életüket kölcsönös gyülöletben és áskálódásban fecsérlik el, és sokkal többször és sokkal inkább kell rettegniök a belső, mint a külső ellenségtől, közben pedig a szakadék legszélén botorkálnak maguk is, meg az állam is."/138/

A cél tehát a társadalom egysége s ennek a feltételeit kutatja, az e célhoz vezető eszközöket keresi. "Nemde a mi polgáraink részesednek közösen abból, amit enyémnek hivnak; és igy nem ők éreznek-e át együtt a legforróbban minden örömöt, bánatot? Ugye a legfőbb kutfeje ennek - egyéb rendelkezések mellett - az őröknél a nő- és vagyonközösség? És mindez összhangban van az előbbiekkel is. Kimondtuk ugyanis, hogy ezeknek külön nem lehet sem magánházuk, sem földjük, sem vagyonuk, hanem az őrség zsoldjaként másoktól kapják az étket, és közösen költik el, ha igazi őrök akarnak lenni."/201/ Mindebből világos tehát, hogy ez az egység és ez a köztulajdon a közvetlen termelők által eltartottak körében érvényesül s ezért társadalmi tartalmát tekintve arisztokratikus. Ami pedig az őröknél meglévő nőközösséget illeti - bár azt a "Törvények" cimü müvében módositja s igy később már arról folyt a vita, hogy mindezen az ágy- vagy pedig az asztal-közösségét kell érteni - viszont már ebben a müvében figyelemreméltó a következő pontositás: "Ha majd a nők és a férfiak elérik a törvényes korhatárt /ez a nőknél 20, a férfiaknál 25 év/, megengedjük, hogy a férfiak szabadon azzal keljenek egybe,akivel

akarnak, csak leányukkal, anyjukkal, leányaik leányaival és az anyjuknál korosabb nőkkel ne; a nők is szabadon, csak fiukkal, apjukkal és ezek őseivel és leszármazottaival ne..."/197/

AZ "ŐRÖK" NEVELÉSE

Amikor Platón megkülönbözteti a négy erényt: a bölcsességet, a bátorságot, a mértékletességet és az igazságosságot, ebben az esetben még az egész társadalom nevelését tartja szem előtt, mivel az első erényt a filozófussal, a másodikat a katonával, a harmadikat a néppel, mig a negyediket általában a vezetőkkel kapcsolja össze. "Ha azt kellene eldöntenünk, hogy megvalósulva e négy közül melyik teszi az államot leginkább jóvá, nehéz volna eldöntenünk, vajon a vezetők és a vezetettek egyetértése, vagy a félelmes és nem félelmes dolgok törvényes hitének megörzése a katonák lelkében, vagy a vezetők értelme és ébersége, avagy leginkább az teszi-e jóvá az államot, ha gyermekekben, asszonyokban, szolgákban, szabad emberben és iparosban, vezetőben és vezetettben benne lakozik az, hogy mindegyik mint egyén végzi a maga munkáját, és nem kontárkodik bele sokféle dologba?" /161/

Részletesebben azonban csak az "örök" - ezt szélesebben és nem csak a katonákra kell értenünk - vagyis a vezetők nevelését fejti ki. Ezen a síkon is átfogóan jellemzi a nevelést: "Vajon kitalálhatnánk jobbat a nagyon régóta kipróbált nevelésnél? A testet képzi a testedzés, a lelket a zene." /82/ Ez utóbbinál megjegyzendő, hogy zenét mond, de ebbe az "elbeszélést" is beleérti, méghozzá mind az igazat /vagyis a történelemtudományt - ahogy ma mondanánk/, mind a kitaláltat /ez mai megfogalmazásban jelent szépirodalmat, költészetet stb./.

E felosztáshoz kapcsolódik a nevelés korszakainak a megkülönböztetése: 17-től 20 éves korig kötelező a testnevelés, 20-tól 30 éves korig az előkészitő tudományokkal való foglalkozás /matematika, csillagászat stb/. A pontosság kedvéért hozzáteszi: "Mindazt, ami a mértanhoz és a számtanhoz és ahhoz az előtanulmányhoz tartozik, amit a dialektika előtt kell megtanulni, még gyermekkorukban adják elébük, de nem holmi kötelező tananyag formájában. Tehát, barátom, ne kényszerrel oktasd a gyermeket, hanem játszva, ugy hogy előbb fürkészd ki hajlamukat."/293/

Mármost a képletesen - és szószerint - értelmezett zenének az egybefüzése a testedzéssel a harmonikusan fejlett ember nevelését célozza. "Aki csak a testgyakorlást üzi, az a kelleténél vadabb lesz, viszont a csak zenei nevelésü puhánnyá vagyis puhányabbá annál, ami javára válnék. A vadság az illető természetének indulatosságából adódik; ez helyes neveléssel férfiassá válnék, de az indulat mértéktelen feszitésével nyilván a kellőnél merevebbé és féktelenebbé lesz. A szelidség a filozófus természetéből adódik. Ha ezt nem zabolázzák, akkor a kelleténél puhányabbá lesz, jó nevelést nyerve viszont niggadttá és mértékletessé. Állitjuk tehát, hogy az őrökben egyaránt érvényesülnie kell mind-

két természetnek. Az ilyen összhangzó lélek higgadt is, meg férfias is. Az összhangtalan lélek viszont gyáva és durva."/130/ További általános nevelési irányelvet ad a jó, a szép és az igaz egymáshoz való viszonya meghatározásával: "Az igazságosság és a szépség, amelyről nem tudni, miképpen lesz jóvá is, nem sokat érő őrt nyer olyanban, aki szintén nem tudja ezt, sőt megjósolom - hangsulyozza Platón - hogy a jó ideája nélkül az igazság és a szépség eléggé meg sem ismerhető."/255/

Az "őrök" vagyis a vezetők kiválasztása és nevelése egymással összefüggő feladat: "Akiket a huszévesek közül különválasztottunk, azokat nagyobb tisztelettel övezzük, mint a többieket; és a gyermekkorukban még csak rendszertelenül fölszedett tanulmányaikat már úgy tárjuk elébük, hogy megismerjék e tanulmányoknak egymással és a létezővel összefüggő egész rendszerét. És ez a legfőbb próbája annak is, hogy van-e valakiben hajlam a dialektika iránt, avagy nincs. Aki a dolgokat összefüggéseikben látja, az dialektikus, aki nem, az nem." Ezek a kiválasztottak 30-tól 35. évükig a dialektikával foglalkoznak, majd 50 éves korukig állami szolgálatot teljesitenek. A tudományos absztrakcióra és a dialektikára való képességet kell bennük felkutatni és kimüvelni. "Szüntelenül fürkészned kell, főleg hogy a fiatalok közül kik igérnek ilyen tehetséget és valójában kik ilyenek, kik a legálhatatosabbak a tanulmányaikban és a legálhatatosabbak a harcban is és a többi törvényes kötelmekben is; és amikor betöltötték harmincadik évüket, a már kiválasztottakat rostáld meg ujra, és akiket kiválogattál, még több tisztséggel ruházd föl, és próbáld ki őket a dialektika erejével /vagyis azzal a képességgel, hogy érvelést felvetünk és elfogadunk/: melyikük képes megközeliteni a létező lényegét és az igazságot, elvonatkoztatva szeme látásától és a többi érzéklettől."/294-295/

Igy formálódik ki tehát a társadalom vezetőinek vagy ahogy Platón mondja: az állam őreinek az arculata. "Ha majd elérik az ötven esztendőt, azokat, akik minden próbát kiálltak /a pénz, a dicsőség, a nők stb. csábitásait/ és mindenben - munkában, tudományban - a legkiválóbbaknak bizonyulnak, a célhoz kell őket kalauzolnunk, és arra kényszeritenünk őket, hogy lelkük sugarát a magasba forditva, magára arra pillantsanak, ami fényt sugároz mindenkinek, magát a jó ideáját szemléljék, ez legyen eszményképük, és további életükben egymást váltva igy pallérozzák az államot, az egyes embert és önmagukat, idejük nagy részét ugyan a filozófiának szentelve, mégis mikor épp rájuk kerül a sor, vállalják az állam vezetését, és kormányozzanak az állam javára, nem mintha ez valami szép volna, hanem mert kötelességüknek tekintik, és igy mind ujabb nemzedékeket nevelve ilyenné, rájuk hagyva az állam feletti örködés tisztét, majd elmennek a Boldogok Szigetére, s ott la-

koznak; az állam pedig közerőből emlékoszlopot állit nekik, áldoz - ha Püthia igy rendelkezik - mint félisteneknek, ha nem, hát mint boldogoknak és szenteknek. Akárcsak egy szobrász, oly gyönyörüséges vezetőket formálnak igy - és vezetőnöket is, hangsulyozza Pláton - mert ne hidd, hogy amit mondtam, inkább érvényes a férfiakra, mint a nőkre - olyan nőkre gondolok, akiknek megfelelő a természetük!"/298-299/

Pláton tehát e társadalmi model megrajzolásakor egyszersmind a női emancipáció nagy antik képviselője és harcosa is!

X X

X

3.A PLÁTONI ÁLLAM-EGYSÉG ARISZTOTELESZI KRITIKÁJA

/Politika, Budapest, 1984/

A "MATERIALISTA" PLÁTON ÉS AZ "IDEALISTA" ARISZTOTELESZ

Mielőtt rátérnénk a cimben jelzett témára, érintenünk kell egy társadalomfilozófiai problémát, amely jellemzi e polémia szinvonalát és elmélyültségét. Pláton filozófiája, mint tudjuk, nem merül ki idealista spekulációban, de nála jelentkezik materialista tendencia pl. az állam keletkezése kérdésében. Arisztotelesz ezt megtámadja: "Nem lehet méltó egy városállam erre a névre, ha az rabszolga természetü, mert a városállam autarkeia-val rendelkezik, de a rabszolgáknak nincs autarkeia-ja. Ennek tárgyalása az "Állam"-ban elmés, de nem kielégitő. Pláton ugyanis azt mondja, hogy egy városállam szükségszerüen négy polgárból áll, s ezeken érti a takácsot, a földmüvest, a sarukészitőt és az épitőmestert; később aztán, minthogy az még nem elég, hozzájuk veszi a kovácsot és a szükséges pásztorokat, majd meg a nagy- és kiskereskedőt. Mindezek már az alakulóban lévő városállamok lakosságához is hozzátartoznak, mintha bizony az egész városállam az élethez szükséges javak kedvéért, nem pedig inkább az erkölcsileg szépnek a kedvéért jönne létre, s egyformán lenne szüksége sarukészitőre és földmüvesre." Ellenvetése pszichológiai megfontolásokon nyugszik s a pszichológia idealista értelmezését extrapolálja a társadalomra, a szociológiára: "Ha a lelket inkább tekintjük valamely élőlény fő részének, mint a testet, akkor a városállamnak is inkább azon tényezőit kell figyelembe vennünk, mint az életszükséglet kielégitésére irányulókat." /180-181/

Aligha kétséges a bizonyitásra törekvő gondolkodás számára, hogy Pláton materialista tendenciájának birálatakor nem elegendő valamiféle analógiás-következtetés segitségével a társadalom morális oldalára utalni - annál kevésbé, mert Pláton ezt nem hanyagolja el, gondoljunk csak az erkölcsi jó vezető szerepére a szépség és az igazság vonatkozásában és egyáltalán a nevelési felfogásában elfoglalt helyére - hanem e materialista tendencia birálatakor mozgósitani kellene a tényeket, a történelmi és társadalmi valóságot, amelyek talán megalapoznának egy másfajta, a plátonival ellentétes poziciót s nem az elemi létszükségleteknek az ugynevezett luxusigények irányában gyakorolt szubordináló erejét.

Egyébként idézőjelbe tettük az "idealista" jelzőt Arisztotelesznél, mert más összefüggésben - nem Plátonnal vitázva - maga is materialista megközelitést alkalmaz. Igy pl. abból indul ki, hogy a táplálkozás sokfélesége és eltérő mivolta az élőlények életmódját teszi különbözővé. Folytatásképpen ezt irja: "Körülbelül ennyi életforma van /az embereknél/, amely az élelmicikkeket az őstermészetből

kapja, nem pedig csere vagy kereskedelem utján szerzi meg; azaz: állattenyésztő, földmüvelő, fosztogató, halász, vadász."/83/ Sőt még Marx is idézi Arisztotelesznek egyik ilyen hipotézisét: "ha minden szerszám parancsra vagy a maga jószántából el tudná végezni munkáját, mint azt Daidalosz készitményeiről vagy Héphaisztosz háromlábu székeiről beszélik, melyek a költő szavai szerint maguktól járnak az istenek tanácsába; ha igy a vetélőfa is magától szőne s a lantverő pálcika is magától játszana: nem volna akkor szükségük se az épitőmestereknek mesterlegényekre, se az uraknak szolgákra."/76/ Maga Marx pedig, több mint kétezer évvel később, a probléma megoldását a következőképpen variálja, most már nem pusztán logikai alapon, hanem az első ipari forradalom és az abban csirájában jelentkező termelési automatizálásból kiindulva: "Többé a munkás nem iktat be módositott természeti tárgyat középtagként az objektum és maga közé, hanem a természeti folyamatot, amelyet ő iparivá változtat át, iktatja eszközként maga és a szervetlen természet közé, amelyet hatalmába kerit. A munkás a termelési folyamat mellé lép, ahelyett, hogy fő ágense lenne."/46/II.,169/

AZ UR-SZOLGA VISZONY IGAZOLÁSA ÉS KIFOGÁSOLÁSA

A társadalom egységének problémája tulajdonképpen azonos a társadalmi struktura kérdésével s ezért felvethető, hogy Arisztotelesz kilép-e kora ur-szolga viszonyának kereteiből? Erről szó sincs, sőt inkább a rabszolgatartónak a rabszolgával szemben fenntartott viszonyát /jóllehet ennek virágkorát már elhagytuk/ igazolja. Ime: a kiváltságosok számára "az élet cselekvés, nem pedig munkálkodás, tehát a szolga is csupán segéd abban, ami ezen cselekvésre vonatkozik. A szerzett tárgyról ugyanazt mondhatjuk, amit a részről. A rész is nemcsak hogy valami másnak a része, hanem teljességgel máshoz tartozik: éppugy a szerzett tárgy is. S igy az ur a szolgának csupán ura, de nem hozzá tartozik, mig a szolga nemcsak hogy szolgája urának, hanem teljességgel az övé. Mindebből tehát kitünik, hogy mi a szolga természete, tartalma és jelentése, t.i. aki ember létére, természettől fogva nem a maga ura, hanem másnak a tulajdona, az a természet rendje szerint szolga; mástól függő ember pedig az, aki ember létére csupán szerzett tárgy s mint ilyen csak eszköz, mely cselekvésre szolgál s éppen csak különválasztható attól, aki használja."/76-77/ Egy másik megfogalmazásban: "Akik az emberek közül annyira különbözőek másoktól, mint a lélek a testtől vagy az ember az állattól /ennyire vannak azok, akiknek munkája nem más, mint testüknek foglalkoztatása s ez az ő legértékesebb teljesitményük/ azok természet szerint szolgák , akiknek javukra van, ha amazok vezetésének alárendelik magukat."/78/ Arisztotelesz tehát mind testileg, mind lelkileg szakadékot ás ur és szolga

közé: "Természet szerint szolga az, aki mástól függővé tudja magát tenni /amiért azután egészen másé is lesz/, és akinek csak annyi jut az észből, hogy éppen csak az észlelésre elég, de egészen a magáénak nem mondhatja. A többi élőlény pedig már nem is az értelmével észlel, hanem érzéseinek és indulatainak rabja. De az alkalmazásban igen csekély köztük a különbség: a szükségletek kielégítéséért dolgozik testével mindkettő, a szolga és a háziállat egyaránt."/Uo./ Továbbá: "A természet a szabad embernek s a szolgának még a testét is meg akarja különböztetni, emezeké erős a szükséges munkára, amazoké pedig egyenes tartású, mely az olyan munkára alkalmatlan, de megfelel az állampolgári életre /ez pedig háborus és békés foglalkozásra oszlik/."/78-79/ Ugy gondoljuk, hogy ennyi elegendő s ennél tovább már nem is lehet menni. Az ur degenerálódásával a történelem folyamán itt most nem foglalkozhatunk, csak hivatkozunk Hegelnek "A szellem fenomenológiája" cimü müvére s éppen a munkás függetlenségét /"autarkeia"-ját/ bizonyitó modern szocializmusra.

Mármost ami Platón közösségi társadalmát illeti, Arisztotelesz ezzel kapcsolatban éleselméjü kérdéseket tesz fel: "milyen lesz annak a városállamnak a formája, amely a közösségi elven épült...az állam lakosságának ugyszólván a zöme a többi polgári rétegből /és nem az "őrök"-ből/ tevődik össze, akikre nézve semmiféle megállapodás nem történik pl. hogy a földmüveseknek is közös legyen-e a vagyona vagy megmaradjon kinek-kinek külön, s asszonyaik és gyermekeik közösek legyenek-e vagy sem?"/105/

Mit kifogásol Arisztotelesz ebben az összefüggésben az "őrök"-re koncentráló platóni társadalmi egységben? Ugyanazt, amit a fentiekben maga kifejtett, sőt igazolt. Halligassuk: "Ha a többi dolgok ugy alakulnak, mint más városállamban, milyen lesz akkor ennek a közösségnek a formája? Egy államon belül szükségszerüen két állam lesz majd, melyek egymással civakodnak. Mert a fegyvereseket mintegy a városállam őreivé, a földmüveseket, iparosokat és egyebeket pedig egyszerü polgárokká teszi...De persze természetes, hogy kénytelen mindig ugyanazokat állitani vezetőknek: az isteni eredetü arany nem ma ennek, holnap amannak, hanem mindig ugyanazoknak a lelkébe van elegyitve. Azt is mondja, hogy isten egyesekbe mindjárt a születésekor aranyat, másokba ezüstöt, azokba pedig, akik majd iparosokká és földmüvesekké lesznek, bronzot és vasat elegyitett. S azután még a kivételes boldogságot elvitatja a fegyveresektől is, azt állitja, hogy a törvényhozónak az egész városállamot kell boldoggá tennie. Ám lehetetlen, hogy az egész boldog legyen, amikor a polgárságnak a legnagyobb része csak többé-kevésbé jut el a boldogsághoz, vagy pedig nem mindenki. Mert a boldogságnak nem az a tulajdonsága, ami a páros számé;

ez utóbbi ugyanis meglehet az egészben ugy, hogy hiányzik a részekben, ámde a boldogságnál ez lehetetlen. S ha a fegyveresek nem boldogak, hát akkor ki más lehet az? Bizonyos, hogy nem az iparosok és a kézmüvesek tömege."/106-107/

Csak a filozófus privilégiumaként feltüntetett boldogság vagy ezen belül az egész folyamat átlátásának és előrelátásának a privilégiuma Arisztotelesz korában még bizonyos mértékig táplálkozhatott a kezdetleges és gazdagságtól még nem duzzadó és buzogó termelőerő szinvonalból vagyis annak igen alacsony szinvonalából, de már az ujkori ipari forradalom körülményei között ragaszkodni a "tanulatlan munkás" fenntartásához, egészen nyilvánvalóan a kizsákmányolás cinikus apológiája. Adam Smith francia fordítója és kommentátora G.Garnier, aki az első francia császárság alatt szenátorrá vedlett, arról ir, hogy a népoktatás beleütközik a munkamegosztás elemi törvényeibe, és vele "egész társadalmi rendszerünket halálra szánnák...A kétkezi munka és az értelmi munka közötti megosztás, mint minden más megosztás, multbeli haladás okozata és jövőbeli haladás oka...Szabad-e hát a kormánynak ellene hatnia a munka e megosztásának és feltartóztatnia annak természetszerü menetét ? Szabad-e az állami bevételek egy részét arra a kisérletre forditania, hogy a munkának két osztályát, amelyek a maguk megosztására és elválasztására törekszenek, összezavarja és összekeverje?"

Ez a polémia nincs összhangban a normális logikával s ellentmond az elemi logika következetességének: egyrészt, igazolni, másrészt - még ha más szerzőnél is - kifogásolni a társadalom antagonisztikus osztályokra szakadását. Arisztotelesztől persze nem tudjuk megkérdezni: Quod licet Iovi, non licet bovi ?

AZ EGYSÉG NEM AZONOSSÁG, A KÜLÖNBSÉG SEM ANTAGONIZMUS

Elismerve a plátoni kérdésfeltevés korlátozottságát, vagyis azt, hogy az "örök"-re koncentrál, meg kell kérdeznünk mégis, hogy Arisztotelesz milyen érveket hoz fel elődje társadalmi-egység felfogása ellen? "A városállam lehető legteljesebb egységét fogadja el Pláton alapelvül. Ámbár világos, hogy a városállam ezen az uton haladva tovább s folyton egységesebbé válva, többé már nem városállam, mert hisz a városállam természet szerint egy bizonyos sokaság, márpedig ha mindjobban egységessé válik, lassanként a városállamból család, a családból egyes ember lesz; mert a család egységesebb a városállamnál, s a családnál egységesebb az egyes ember; tehát még ha ezt valaki végre is tudná hajtani, nem volna szabad megtennie, mert a városállamot semmisitené meg." /97/ Kibővitve, illetve konkrétizálva érvét aztán igy ir: "A család inkább rendelkezik autarkeia-val, mint az egyed, s a városállam inkább, mint a család; de az a törekvés, hogy városállam legyen, akkor jelentkezik, ha az egyesült közösség a maga szükségleteit tökéletesen ki tudja

elégiteni; no már most, ha kivánatos valamely, minél tökéletesebb és mástól független önellátás, akkor a kevésbé egységes alakulat előnyben részesitendő az egységessel szemben."/98-99/Ha nincs osztályantagonizmus és nincsenek osztályok, akkor már megszünt a társadalom, akkor vége a társadalomnak? Arisztotelesznek ez az érve aligha talál célba, hiszen maga Platón nemcsak nem tagadja a munkamegosztást vagyis az emberek specializálódását, de ezt a társadalom szükségletei jobb minőségü kielégitése céljából alapkérdésként kezeli előbb a "disznóállam", majd pedig a "dőzsölő állam" modeljének felvázolásakor. Ugy, hogy Platón az egységet nem azonosságként fogja fel, hanem olyan tartalmunak, amely magában foglalja a munkamegosztásbeni különbséget.

A platóni egységet Arisztotelesz azonosságá általánositja s ebben az értelemben álvitát folytat: "Igaz ugyan, hogy bizonyos szempontból egységesnek kell lenni a családnak és a városállamnak, de nem ám mindenestül! Mert van, amikor a városállam előrehaladva az egységben, megszünik városállam lenni, megmarad ugyan annak, de közel ahhoz, hogy már ne legyen többé az, tökéletlenebb államalakulattá lesz, éppugy, mintha csak valaki az összhangzatot egyszólamu zenévé és a ritmust egy ütemmé teszi. Ámde a városállam - sokaság, neveléssel közösséggé és egységessé tehető, márpedig furcsa dolog volna, ha az, aki egy nevelési rendszert akar bevezetni és amellyel azt hiszi, hogy az államot virágzóvá teszi, ilyen eszközökkel gondolja megreformálni, nem pedig a szokás, a bölcselet és a törvényhozás utján, ahogy azt Spártában és Krétában is a közös étkezés intézményével és a vagyonközösséggel oldotta meg a törvényhozó."/104-105/

Mint az ujkori utópisták Arisztotelesz-olvasatából kiderül, e vita még sem csak szavakról folyik. Ha Platón nem is lép tul lényegében az ur-szolga viszonyon s ezért részleteiben homályban tartja a társadalmi egységben a földmüvesek és kézmüvesek helyét, de azért ezt az antagonizmust az "arany-ezüst-bronz-vas" lelkületüek formájában fejezi ki s ezt a szimbolikát nevén nevezi "föniciai mesének" s nem ragaszkodik - mint Arisztotelesz - valóságos lelki /sőt testi/ szakadék ásásához a "csak észleletekre" képes szolgák és a "cselekvő előrelátásra" képes urak között. Igy a munkamegosztás és a specializálódás szükségességét is Platón józanabbul itéli meg, amikor államában a vezetők a népet "eltartóiknak"és nem szolgáknak tartják és nevezik /gondoljunk ebből a szempontból még ma is használt magyar "munkaadó" kifejezésére vagy éppen annak angol megfelelőjére/, mig Arisztotelesz autarkeia-ját - már egy dekadens periódust előre jelezve - irreálisan éppen az "eltartók" kizárásával e képességből reakciós utópiává változtatja s a különbség védelme nevében lényegében éppen a "szegénység" és a "gazdagság" antagonizmusát tartja örökéletünek.

TULAJDON ÉS VONZALOM: Maga Arisztotelesz elismeri, hogy "az embereknél két lényeges körülmény van, ami a törődésről és szeretetről tanuskodik: a tulajdon és a vonzalom." /101/ A differencia Platón és Arisztotelesz között a köztulajdon és a magántulajdon eltérő értékelésében, valamint azok különböző hangsulyozásában van. Kora viszonyaiból kiindulva és kora rabszolgatartó szellemiségével áthatva Arisztotelesz nem tud jól szervezett termelést másképpen elképzelni, mint az urak szervezésében és felügyelete alatt. "Ha a földet nem a tulajdonosok, hanem mások müvelik, más lenne a helyzet, és ugyanakkor sokkal könnyebb; ha az emberek maguknak dolgoznak, a birtokkal több lesz a zavar. Ha ugyanis a nyereségben és a munkában nem egyforma a részesedés, sőt nagyon is különböző, szükségképpen vádaskodni fognak azok ellen, akik sokat nyerészkednek vagy sokat kapnak, de keveset dolgoznak. Általában a közös élet és az emberi életszükségletekben való közösködés mindig nehéz, de különösen az ilyen esetekben. Világos példái ennek az együtt utazó társaságok; legtöbbször olyasmi miatt jutnak egymással ellentétbe, ami szinte mindennapos semmiség, aprócsprő ügyek miatt koccannak össze."/102-103/

Tehát Arisztotelesz, egyrészt, "előrelép" - amennyiben nem korlátozódik, mint Platón, valamiféle arisztokratikus fogyasztási kommunizmusra, és felveti a termelési viszonyok területén a tulajdon problémáját, másrészt, azonban azokat egyértelmübben az "urak" javára válaszolja meg s ez az "urak" eltartott mivoltának Platónnál meglévő hangsulyozásához képest viszont visszalépés.

TERMELÉS ÉS FOGYASZTÁS "VEGYES" GAZDASÁGA Mint emlitettük, Arisztotelesz éleselméjü kérdéseket tesz fel Platón közösségi társadalmáról. "Ugyanis minden polgár vagy az állam összes javaiban osztozik, vagy semmiben sem, vagy pedig egyesekben igen, másokban nem...az-e a célszerübb, hogy egy okosan irányitott államban minden közös, amiben csak lehetséges a részesedés, vagy ha csak egyes javak közösek, mások pedig jobb, ha nem azok."/96/ Különösen fontos mozzanat tehát Arisztoteleszné1, hogy a közös tulajdon problémáját nemcsak a fogyasztás, de a termelés területén is felveti: "jobb volna-e, hogy a vagyon és annak használata közös, a földbirtok tulajdona megosztott legyen, a terményeket ellenben a közösbe szolgáltassák be, vagy forditva, a föld legyen közös és müveljék azt közösen, de a terményeket kinek-kinek a szükségleteihez képest osszák szét, vagy végre a földbirtok és a termények egyaránt közösek legyenek?" /102/

Arisztotelesz válasza a kérdésekre: a termelés és a fogyasztás sajátságos "vegyes gazdasága". Halljuk őt magát: "A jelenlegi rend, amelyet erkölcsi értékek és helyes törvények szabályozása ékesitenek,

előnyösebb a vagyonközösségnél, mivel mindkét rendszer jó oldala megvan benne. Értem ezen a két rendszeren a vagyonközösséget és a magántulajdont. Mert hisz bizonyos szempontból így is közös a vagyon, általában azonban mégis magántulajdonban van. Mivel a szorgoskodás megoszlik, így nem lesz kölcsönös vádaskodás, sőt egyre jobb lesz az eredmény, mert hiszen mindenki a maga tulajdonával foglalatoskodik, másrészt pedig az erény következtében a vagyon használata a közmondás szerint alakul: közös lesz a jóbarátok vagyona...Spártában is úgy használják egymás szolgáit, lovait, kutyáit, mintha a sajátjuk volna, s ha utközben hiányuk támad, megszerzik a vidéken, a szántóföldeken."/103/ Javaslatát még alátámasztja: "Ez lehetővé teszi két jeles erény gyakorlását: az asszonyokkal szemben való önmegtartóztatást /milyen szép dolog, ha valaki önuralomból a más feleségétől tartózkodik/ s a vagyon birtokában való bőkezűséget, így módunkban áll bőkezűnek mutatkozni, mert hisz éppen a vagyon felhasználásában rejlik a jótékonyság munkája."/104/

A CUKOR ÉS A VIZ PÉLDÁJA

Ami pedig a földműveseket és a kézműveseket illeti, itt Arisztotelesz ítélete más és saját osztályállás-pontjáról a nép esetében a köztulajdont másként értékeli. Itt egészen messze elmegy. Idézem: "Az asszony- és gyermekközösség hasznosabb a földműveseknél, mint a katonáknál, mert ott, ahol a gyermekek és az asszony közös, csökken a barátság, már pedig ennek így kell lenni az alárendelt osztályokban, hogy engedelmeskedjenek és ne lázadozzanak."/101/ Arisztotelesz hasonlóképpen visszautasítja a nők emancipációja irányába mutató platóni gondolatot is: "Érthetetlen Platón hivatkozása - írja - hogy t.i. az asszonyok ugyanazt a foglalkozást uzzék, amit a férfiak...ki vezetné akkor a háztartást?"/106/

Arisztotelesz szerint az egyes ember a köztulajdont nem tekintheti igazán magáénak, ez úgymond csak formálisan sajátja s ezért először a "mindenki tulajdona" kifejezést terminológiailag és logikailag igyekszik pontosítani: a társadalom, illetve az állam egysége "nincs világosan bizonyítva azzal az állítással, hogy mindenki egyformán mondja "ez az enyém" és "ez nem az enyém"; pedig ezt tartja Platón a városállam tökéletes egysége jelének. Ám a "mindenki" kifejezés kétértelmű. Még ha "mindenegyes"-ről lenne szó, ez talán inkább megközelítené azt, amit Platón ki akar fejezni /mert akkor mindenki ugyanazt a fiut és ugyanazt az asszonyt mondaná a magáénak, s ugyanígy a vagyont és mást is, ami reá jut/. Csakhogy ezt nem így mondják azok, akiknek közös feleségük és gyermekeik lesznek, hanem abban az értelemben, hogy "mindenkié", de nem "mindenegyes" birtokolja. Világos, hogy egy bizonyos hamis okoskodás van ebben a kifejezésben "mindenki" /mert ezek a kifejezések: "mindenki", "mindketten", "páratlan", "páros"

kétértelmüségük miatt az okfejtésben is vitás következtetésekre vezetnek; s igy ha mindenki "enyém"-nek mondja ugyanazt, lehet nagyon tetszetős, csak persze lehetetlen, de másfelől semmiképp sem fejezi ki az egyetértést./"/99/

Az ujkor nagy gondolkodói /Rousseautól Marxig/, amikor a tulajdon történeti fejlődését vizsgálták és összegezték, nemcsak azt állapitották meg, hogy a kezdeti és primitiv köztulajdon után kifejlődött a magántulajdon, amely mintegy magasabb szakasza az emberiség történetének, de amikor továbbmentek, akkor ezt nem formális, de az egyénre is kiható és előnyös haladásnak fogták fel a termelőerők társadalmiasulásához alkalmazkodó fejlettebb szintü és gazdagabb köztulajdonként: ez utóbbi előnye tehát nem csak "mindenkié", de "mindenegyes" egyéné is. Logikailag ezt a dialektikus tagadás, illetve a tagadás tagadása kategóriáival pontosan ki lehet fejezni.

A platóni köztulajdon kritikája során ezt Arisztotelész másként értelmezte, ragaszkodva a magántulajdon védelméhez: "A platóni városállamban elkerülhetetlen, hogy az ilyen közösségben a szeretet fel ne higuljon, s a legkevésbé nevezi majd "enyém"-nek a fiut az atya, és az atyát a fiu. Mert miként egy csepp édesség sok vizbe vegyitve érzékelhetetlenné teszi a keveréket, akkép történik az egymásközti, elnevezésükből fakadó rokoni viszonnyal, és bár nagyon szükséges volna, de az ilyen városállamban a legkevésbé sem veszik figyelembe, hogy egymással törődjenek, sem az apa a fiaival, sem a fiu az apjával, sem a testvérek egymással."/101/

Ha nem a torz megnyilvánulásokat tekintjük akár a családon belül, akár szélesebb méretekben vizsgálva, hanem az alapvető összefüggést, akkor a platóni erkölcsi cél éppen a szüken gyakorolt /normális tartalmu/ "testvériség" kapcsolatának a kiterjesztése és meghonositása nemcsak a családon belül, de a nagyobb kollektivában is, adott esetben az egész városállamban. Arisztotelesz ebben valami"felhigulást" és "felhigitást" lát: "Mert legkevésbé törődnek azzal, aminek a legtöbb gazdája van; a magáéval mindenki a legjobban törődik, a közössel már kevésbé, vagy csak amennyire őt illeti, és mert ugy gondolják, hogy ugyis törődik vele valaki más, inkább elfeledkeznek róla, mint pl. a háziteendőkben is a sok szolga néha rosszabbul végzi a dolgát, mint a kevés. Ha minden polgárnak ezernyi gyermeke van, akkor ezek nem minden egyes polgáréi, hanem ahogy jön, akármelyik akármelyiknek a fia; igy aztán valamennyien egyaránt nem törődnek velük. De meg aztán a jó- vagy balsorsban levőről minden polgár csak annyiad részben mondja, hogy "fiam", ahányad része ő az összességnek és azt mondja, hogy "enyém" vagy "amazé", "amaz" alatt értve a városállamot alkotó ezer vagy még több polgár közül mindegyiket, még ezt is kételkedve, mert hisz nem lehet tudni, hogy kinek született vagy maradt életben gyermeke. Vajon az helyesebb-e, ha két- vagy tizezer ember mondja

ugyanarról, hogy az "enyém", vagy mégis inkább ugy, ahogy azt az egyes városállamokban most is "enyém"-nek mondanak. Mivel ugyanazt a személyt az egyik ember fiának, a másik testvérének, ismét másik unokatestvérének nevezi, vagy valami másféle rokonság, vérség, házasság, sógorság révén, először a maga, aztán az övéi révén, megint másik ezeken tul nemzetség- vagy törzsbelinek hivja. Valóban többet ér igaz unokatestvérnek lenni, mint amolyan fajta gyermeknek."/99-100/

Képzeljünk el egy olyan termelést, amely csak sok ember közös erőfeszitésével müködtethető. S vajon e termelési egység vagy folyamat esetében indokolt-e a munka eredményének egyetlen ember részéről történő kisajátitása? Nem természetes-e hogy itt köztulajdont érvényesitenek s igy közvetlenül és igazságosan hozzájutnak e munka eredményéhez valamennyien. Ha köztulajdonként funkcionálnak pl. a utak és a vizellátás, ez nemcsak azért történik, mert egy ember nem tudja azokat sem létrehozni, sem müködtetni, és persze aztán nem is egyetlen ember használja azokat. Mármost következik-e ebből, hogy a viz minősége ezért leromlik,"felhigul"? Nyilvánvalóan nem. Ettől még csak nem is "mindenkié" lesz, de egyszersmind "minden egyes" emberé is. Továbbá: annak arányában, hogy milyen sokan épitették vagy használják, a viz minősége nem szükségszerüen csokken, nem degradálódik. Vagy nem abszurdum feltételezni, hogy az épitők és a felhasználók növekedésének az arányában romlik a viz minősége, sőt az ugy osztódik, hogy az egyes ember most már nem is H_2O-t kap, hanem csak H-ban vagy O-ban részesedik?

Arisztotelesz hasonlata a vizről és a cukorkáról, a "felhigulásról" a köztulajdon vonatkozásában sántit. Valódi köztulajdon esetén a családon belüli gondoskodás nem "felhigul", nem csökken, hanem éppen a megfelelő közös tulajdon jóvoltából /pl. iskolák, óvodák, bölcsödék vagy éppen éttermek esetében/ annak hatósugara kiszélesedik, megőrizve, sőt fejlesztve a minőséget - szaktanárok, általában szakemberek, igy magaskvalifikációju szakácsok müködése segitségével. Politikai példaként megemlithetjük Gorkij "Anyá"-jának esetét, aki a munkásmozgalomba való bekapcsolódással nem szüntette meg a fia iránti szeretet és gondoskodást, hanem azt kiterjesztette az egész munkásosztályra, sőt a parasztságra stb. Annál a kérdésnél, hogy felhigul-e a minőség a köztulajdon esetében, gondoljunk az utak, a középületek eseteire s negativ válaszunk egyértelmü. Napjaink társadalmi problémáival kapcsolatban utalhatunk pl. az emberi jogok érdekében való nemzetközi szolidaritásra vagy a környezetszennyeződés és az ökológiai,illetve egyéb globális problémának a kezelésére. Vajon az itt bevont emberek számának növekedési arányában csökken e kérdések megoldásának realitása, hatékonysága és minősége?

Egyébként Arisztotelesz azt elismeri, hogy a magántulajdon

együttjár sokféle bajjal, csak az előbbit nem oknak tartja. Más okot keres magyarázatként: "Látszólag talán tetszetős és emberséges a platóni törvényhozás, első hallásra szívesen is fogadja az ember, abban a hiszemben, hogy most már aztán valami csodálatos egyetértés uralkodik mindenkiben mindenki iránt, különösen, ha valaki a városállamokban jelenleg észlelhető bajokat hánytorgatja föl, mint amelyek mind abból keletkeznek, hogy nincs vagyonközösség. Itt az egymás ellen folytatott szerződésszegési, hamistanúzási perekről, a gazdagoknak való hízelgésről beszélek. Igen - mondja Arisztotelesz - csakhogy ezek a bajok nem a vagyonközösség hiányából, hanem a gonoszságból fakadnak."/104/ Ez alighа jobb, de semmi esetre sem a teljes magyarázat, mivel a társadalmi környezet és feltételek hatását még akkor sem lehet kikapcsolni vagy elhanyagolni, ha fenn is tartjuk az egyén felelősségének és felelősségre vonhatásának pozícióját /a témát később pl. Herzen dolgozza fel egyik regényében/. Maga Arisztotelesz is bővebben taglalja ezt Phaleasz egyenlőség-felfogásával vitatkozva /a bűn okairól,113/

Hogy mennyire nincs Arisztotelesz mindenfajta "közösködés" ellen - ezt legrészletesebben a közös étkezéssel kapcsolatban fejti ki. A spártai alkotmányról így nyilatkozik: "Nem helyeselhetjük a "phiditiára", a közös étkezésre vonatkozó törvényhozást sem, ahogyan azt annak első szervezője megállapította. Az összejövetelekhez szükséges pénzt - vallja Arisztotelesz - inkább a közösből kellene összeadni, mint pl. Krétában; a lakonoknál azonban mindenkinek magának kell a tartáspénzt lerónia, és mivel vannak köztük szegények is, akik ezt a költséget nem tudják előteremteni, éppen az ellenkezője következik be annak, amit a törvényhozó akart. Mert hisz neki az volt a szándéka, hogy a közös étkezés demokratikus legyen, de ez a fajta törvényhozás éppenséggel nem tette demokratikussá."/125/

Ezt megismétli Krétáról szólva és ismét támogatólag: "A közös étkezés intézménye a krétaiaknál jobb, mint a spártaiaknál. Spártában ugyanis mindenki fejenként szolgáltatja be a kiszabott összeget, s ha nem bírja, a törvény nem engedi, hogy polgárjoga legyen... Krétában azonban ez inkább közösségi jellegű.Az összes állami vagyont alkotó termésből és illatból, valamint azon adókból, amelyeket a perioikoszok befizetnek, a törvény egy részt a vallási ügyek és a közös kiadások, a másik részt pedig a közös étkezés céljaira tart fenn, ugyhogy valamennyien, asszonyok, gyermekek és férfiak közös pénzen étkeznek." /127/

X X

X

4.WINSTANLEY ALKOTMÁNYÁRÓL

/The Law of Freedom, London, 1652/

LONDON MELLETTI KOMMUNA

1649 tavaszán, Serrey grófságban, nem messze Londontól - alig három hónappal I.Károly végzetes halála és a Köztársaság kikiáltása után, vagyis az angol polgári forradalomnak a feudalizmus erői felett aratott győzelmét szimbolizáló aktusok után - egy nem nagy csoport letelepedett az ugynevezett közös földdarabon és elkezdte annak megmüvelését. A dokumentumokban ezeket az embereket digger-eknek kezdték nevezni és ez a név aztán átszállt egy egész mozgalomra. A diggerek vezetője és teoretikusa volt Jerrard Winstanley.

A földet természetesen azért ásták föl, hogy bevessék azt. Az Államtanács azonban különös és veszélyes incidensnek értékelte lépésüket s ezért egy bizottságot küldött Fairfax tábornok vezetésével, hogy kivizsgálják ezt az ügyet. Maguk elé idézték ezeket a diggereket. Egy delegátus jött tőlük: Winstanley és társa, akik nagy megrőkönyödésre nem voltak hajlandók sapkájukat levenni a tábornok előtt, arra hivatkozván, hogy számukra ő éppen olyan polgártárs, vagyis ugyanolyan istenteremtménye, mint ők. A beszélgetés tartalmáról jegyzőkönyv készült és igy megmaradt az utókor számára.

Bár ez a mozgalom teljesen békés jellegü volt, de érthetően ellenállást váltott ki a földbirtokosok részéről, sőt egyes paraszt-rétegek köréből is. Igy szétverték a diggerek épületeit, megsemmisitették a vetést, sőt a földesurak birságok elé citálták őket, hogy "idegen" földre léptek stb.

Pedig a diggerek nemcsak nem fenyegették a parasztságot s nemcsak hogy nem akarták tőlük elvenni a földjüket, hanem éppen ellenkezőleg meg akarták őket védeni, biztositani akarták a földjüket. Mit tartottak ők "közös" földnek? A földesurak, a kolostorok stb. földjét. Jellegzetes azonban még ez utóbbiakkal kapcsolatban is az állásfoglalásuk. "Bár a tizedet megszüntetjük éppenugy, mint a lordok hatalmát, de azért ők sem szenvednek hiányt, mert meglesz a szabadságuk, hogy igénybe vegyék a közös készleteket. A közös tárházakból ők is vehetnek mindent, amire szükségük van, és szabadabban élnek majd , mint most, amikor gondoskodniok kell szolgáikról, bosszankodniok kell miattuk és mindenféle esetben szenvedniök kell az adás-vétel ügyletük során elszenvedett veszteségek és csalás miatt. Ők mindettől majd megszabadulnak - minthogy a közös tárházak - - ez mindenki gazdagsága és nem csak egyes egyéneké."

Winstanley tanitása a bibliai emberszeretetre épül s gya-

kori nála az igazságos mózesi testvériesség törvényének szembeállitása az egyiptomi önkényuralommal, a királyi törvényekkel. "A nagy alkotó, az értelem - irja "Az igazi levellerek zászlóbontása" c. brosurájában - a Földet azért alkotta meg, hogy általános tárháza legyen állatoknak és embereknek. Minden egyes ember szivében megvan az a törvény, hogy a közös jólét utját járja. Az értelem azt diktálja az embernek, hogy a másik ember javát mint a sajátját tekintse. Másrészt az emberek teste arra ösztönöz, hogy a személyes jólétet szeressük. Az emberek a testi kivánságok hatására váltak vakokká." Igy hát Winstanley szerint "A királyi törvények a test egoista törvényei. A királyi hatalom biztositása céljából létrehoztak egy bonyolult apparátust. Anglia ma egy börtön, a törvények sokfajta rabságával, amely a kard védelme alatt van, körös-körül börtönökkel és jogászokkal, viszont a szegény ember az ő foglyuk." A bonyolult apparátus részét alkotja a papság, amely szövetséget kötött ezekkel a sötét erőkkel.

A királyi törvényeket, a test egoista törvényeit fel kell váltsa a köztársasági törvény, az általános jólét törvénye. Egy ilyen rendszer megvalósulása az emberiség valódi megváltása lesz, a Krisztus - Winstanley szavai szerint: az igaz egyenlősitő - második eljövetele. Anglia egyszerü népe nagy áldozatokat hozott azért, hogy visszanyerje szabadságát. Ez a nép a parlament pártjára állt, hogy földje szabad legyen. Winstanley az ő követelésüket fogalmazza meg, amikor a közös föld használatának szabadságáról ir, s ezt a jogot vérükkel és verejtékükkel vásárolták meg. "A korábbi hatalom - a kard, az igazságtalanság, az ördög hatalma volt. Az igazságosság igazi hatalma a "mindenható isten", az egyetemes szeretet hatalma. Ezt a hatalmat nem a test önzése irányitja, hanem az mindenkit egyesit a szeretetben és az igazságosságban."

Ha Winstanley tanitásának egyes elemeit összefüggésükben szemléljük, akkor végső soron mégis inkább az egyéni és a közösségi egységéről, egymásba kapcsolódásáról kell beszélnünk.

EGYÉNI ÉS KÖZÖSSÉGI EGYSÉGÉRŐL

A szabadság elemeiként jelöli meg Winstanley a földhöz és a létezéshez való jogokat. Egyrészt megállapitja, hogy a családnak nincs joga kereskedni munkája termékeivel, mert termelésük eredményét be kell adniok a közösségi tárházakba, ahonnan viszont ingyen megkapják mind a termelésükhöz, mind a fogyasztásukhoz szükséges javakat. Másrészt felteszi a kérdést: "Ugy tekinthet-e minden ember a szomszédja s hozzá közelálló házára, mint sajátjára? Bár a föld és a közös tárházak mindenkié, mégis minden család külön kell éljen, és mindaz, amit a család szükségletei kielégitésére e tárházakból magukhoz vettek - ezek az illető család tulajdonai.

És ha valaki kisérletet tesz innen valaminek az elvételére vagy akár csak meg is sérti a család otthoni nyugalmát, az illető büntetést érdemel mint a köztársasági törvény ellensége." Eltérően más utópista szerzőktől - Morustól vagy Campanellától - Winstanley határozottan szembeszáll a nőközösség gondolatával. "Ugy tekinthet-e bárki is szomszédja házára, mint sajátjára, azaz valamennyien együtt élnek-e mint egyetlen család? Nem, bár a föld és a közraktárak valamennyi családot szolgálnak, mint köztulajdonosokat, de minden egyes család külön fog élni, mint most. Minden ember háza, felesége, gyermekei, a háza valamennyi berendezése, továbbá mindaz, amit a közös tárházakból kapnak a család szükségleteinek kielégitésére - mindez a család tulajdona és annak békés életét szolgálja."

Winstanley köztársaságának politikai szervezetét következetesen demokratikus elvek jellemzik. Valamennyi köztisztviselőt egy esztendőre választják. A legfelsőbb törvényhozói és végrehajtói hatalom, a gazdasági tevékenység felsőszintű vezetése a köztársaság parlamentjét illeti meg, amelyet ugyancsak egy esztendőre választanak.

A köztisztviselőket felügyelőknek /overseers/ nevezik, akik minden egyes munkamegosztási területen a termékek létrehozását vezetik, gondoskodnak azok megőrzéséről közösségi tárházakban, foglalkoznak a fiatalság felkészitésével az egyes munkafajták szerint, továbbá védelmezik a polgárok magántulajdonát. Azokat a tisztviselőket, akik a vitás ügyekben döntenek békéltetőknek /peacemakers/ nevezik, és a dolguk a polgárok emlitett ügyeinek a rendezése vagy biróságnak való továbbitása, ha nem vezet eredményre békéltető tevékenységük; továbbá a tisztviselők feladata az általános rendre való felügyelet éppenugy, mint más tisztviselőtársaik magatartásának a figyelemmel kisérése.

THE LAW OF FREEDOM

Az Alkotmánytervezetnek, amelyet 1652-ben Cromwelnek ajánl a szerző, az első lapját vagyis a cimlapját ideiktatjuk: "The Law of Freedom in a platform or, True Magistracy Restored. Humbly presented to Oliver Cromwel, General of the Commonwealth Army in England. And to all English-men my brethren whether in Church-fellowship, or not in Church-fellowship, both forts walking as they conceive according to the Order of the Gospel: and from them to all the Nations in the World. Wherein is Declared, What is Kingly Government, and what is Commonwealth Government. By Jerrard Winstanley - In thee, O England, is the Law arising up to shine, - If thou receive and practise it, the crown it wil be thine. - If thou reject, and still remain a forward son to be, - Another Law will it receive, and take the crown from thee.-Revel 11.

115 - Dan. 7.27. - London, Printed by J.M. for the Author, and are to be sold by Giles Calvert at the black Spred-Eagle at the West and of Paule. -1652 -

E munka hat fő részből áll: I. Az igazi köztársasági szabadság - a föld szabad használata; II. Az irányitás és kormányzás általános elvei; III. Hol jöttek létre az emberiség irányitásának első alapelvei; IV. A szabad köztársaságnak milyen köztisztviselőkre van szüksége; V. Az emberek nevelése az iskolában és a mesterségek oktatása; VI. Régi királyi törvények nem irányithatják a szabad köztársaságot.

A NORMANNOK ÉS A KIRÁLYSÁG ELLENI HARC - NEMZETI ÜGY

Amikor hóditó Vilmos leigázta Angliát nemcsak a földet darabolta szét katonái számára, de minden férfit feleségestől-gyermekestől, átadott a landlordoknak, hogy azok ugy járjanak el velük szemben, ahogy neki tetszik; most azért kell a hadsereg, hogy megakadályozza a külföldi betörést és hogy a hadsereg mint a nép testének része segitségével a többi testvér szabadon szánthasson, vethessen, majd aratthasson és élvezhesse munkájának gyümölcsét és békében élhessen saját országában. A királyok nem véletlenül alakitották ugy, irja Winstanley, hogy törvényeiket francia és latin nyelven irták, nem pedig angol nyelven, részben a normannok felsőbbségének kihangsulyozására és részben azért, hogy az egyszerü embereket tudatlanságban tartsák elemi jogaikat illetően s igy azt is el akarták érni, hogy ez a nép ne próbálja kivivni szabadságát. Ha bizonyos törvények angol nyelven vannak megirva, viszont megmaradnak bennük a királyság elvei, akkor még az angol nyelv sem segit rajtunk, sőt még megterheli lelkünket rabságunk tudatával.

VILÁGNÉZETI ÉS MÓDSZERTANI ALAP

Winstanley szembenáll a skolasztika üres formalizmusával, jóllehet felfogása kifejtésekor gyakran hivatkozik bibliai prófétákra, igy Mózesre és Jézus Krisztusra. "Az isteni teremtésen kivüli foglalkozás Vele vagy éppen az ember halála utáni létének a megismerésére való törekvés, vagyis hogy mi lesz velünk azután, hogy szétbomlunk a tüz, a föld, a viz és a levegő lényegeire, amelyből összetevődtünk, már az emberi lehetőség határán és képességén tuli dolgok" /Volgin kiadásában 294/. Bár racionális kérdéseket fejteget, de vallási lepelbe öltözteti azokat: "amikor az embert elsorvasztó ördögi költözik gondolkodásába, akkor ez mindenféle rossz és keserüség forrása lesz; ezzel mintegy kiszurja a szemét az emberi tudománynak, mondván, hogy hinnie kell abban, amit mások irnak és mondanak, viszont már nem is hallgat saját tapasztalatának a szavára."/295/ Másrészt a normális emberi tapasztalatot Krisztus nevéhez füződő tanitással azonositja: "Amit ugy tárnak elénk, mint szellemi és

égi eredetü tanitást, az valójában nem Krisztus tanitása, mert az ő szavai tiszta tudást adtak, az élet tudását, kijelentvén, hogy mindezt ő az atyával együtt tapasztalta, mert neki alkotó tudása volt és a dolgok valóságos helyzetéről szólt."/302/

Ilyen tapasztalati alapon foglalt állást az uj felfedezésekhez és feltalálókhoz is Winstanley: "Ha valaki odaadó szorgalma és érett értelme jóvoltából megfejti a természetnek valamelyik titkát vagy valamilyen felfedezést tesz valamely müvészetben vagy mesterségben, pl. a szántás-vetés vagy hasonló dolgokban, amelytől békében felvirágzik és jólétben él a köztársaság, ami együttjár azzal, hogy az ilyen jótevőt az illető helyén tisztelet övezi és amikor más országrészek is értesülnek róla, egyszersmind azok is ösztönzést kapnak arra, hogy maguk is próbára tegyék értelmüket és leleményességüket valami hasonló elérésében, igy hát idővel egyre több titkát fejtjük meg a természetnek, amelyet eleddig homály fedett /a királyi elnyomó rendszer vastörvényei miatt/ és igy diszéül lesznek köztársaságunknak."/305/

A törvényszerüségek megismerését szorgalmazva, utal azoknak mind fizikai, mind szellemi vonatkozására: "A törvény kettős jelentése közül az első az, amelyet az élet erejének nevezünk, amely cselekvéseiben mozgatja mind az állatokat, mind az embereket; mindazt értjük alatta, amely kiváltja a füvek, a fák, a gabonanemüek növekedését az év különböző szakaszaiban; bármit is tegyen valamely lény, cselekvését ez a belső törvény szabályozza. A természetnek ez a törvénye kétféleképpen nyilvánul meg: nemracionálisan és racionálisan. Az embert belső törvény készteti a szaporodásra, szükségleteinek kielégitésére mintegy az önszeretet alapján, mindenféle megfontolás nélkül elsietve a dolgot, mint a buta gyermekek vagy az orditó vadállatok. Ha viszont cselekvésünk kiváltó okainak egy hosszu és gondos megfigyelése mintegy belső szükségletünkké válik, és ez mintegy betetőzi cselekvéseinket; ekkor nem lesz semmi felesleges és hiábavaló sem az asztalunkon, sem a beszédünkben, sem cselekedeteinkben, igy nem ártunk sem magunknak, sem más embereknek, ez pedig az ember "fényessége", "racionális ereje" vagy az értelem törvénye."/336/ Nem meglepő, hogy Winstanley igen nagyra értékeli különösen a fizikai munkát megkönnyitő felfedezéseket: "Valamely munkaterületet vezetve, megengedhetetlen, hogy az ifju szellem bármilyen akadályba is ütközzön feltaláló tevékenységében, és ha valaki ujszerüen kivánja tudását alkalmazni a kézmüvességben vagy a tudományban, a felügyelők nem szabad hogy hátráltassák őket, hanem ösztönözniök kell éppenséggel azt, hogy a megismerő szellem teljes mértékben kibontakozzon az emberben mindenféle mesterségek titkainak feltárása érdekében. És minden egyén, aki ilyen felfedezést tesz, legyen köztisz-

telettel övezve. Egyébként nem kétséges, hogy amiután az emberek élelemmel, ruházattal stb. el lesznek látva, értelmük egyre érettebbé válik, hogy elmerüljenek ezeknek a titkoknak a tanulmányozásában. Vitathatatlan, hogy a nyomortól való félelem és az adófizetés nyüge sok felfedezés megszületését megakadályozta. A királyi hatalom elnyomta az emberek ilyen érdeklődését, megismerési szenvedélyét és kancsuka-uralmuk csak a népbutitók fantáziáját késztette élénkebb tevékenységre."/321/

WINSTANLEY KATEGORIKUS IMPERATIVUSZA "Az aranyszabály - irja Winstanley - ugy cselekedj másokkal szemben, hogy ások is ugy járhassanak majd el veled kapcsolatban és ezt Isten, Krisztus és a Szentirás tették elsőszámu törvénnyé."/195/ Egy másik megfogalmazásban: "Krisztus igazságos törvénye: ugy cselekedjél, amiként te akarod, hogy veled szemben mások eljárjanak! De Krisztusnak ez a törvénye sohasem fog megvalósulni, amig nem létesül és nem erősödik meg a köztársasági szabadság."/331/

Winstanleyt érthetően áthatja az aggódalom, hogy despota-királyok, önkényeskedő landlordok , a tizeden meghizlalt papok és az uri fortélyokat a nép ellen kihasználó jogászok uralma esetén nem sok esélye van az igazság hatalmának. Igy ir: "Köztársasági irányitás mellett a nagy törvényhozó - az egyetemes igazságosság szelleme, amely benne lakozik az emberiségben, és most nálunk felkelt, hogy mindenkit megtanitson másokkal szemben ugy eljárni, ahogy ő szeretné, hogy mások vele szemben hasonlóan járjanak el, méghozzá függetlenül a személyek kilététől; viszont ezt a szellemet a farizeusi királyi önszeretet eltiporta és sok esztendőre veszni hagyta a gyülölködés uralmát létesitve."/237/

A HATALOM SZERKEZETE ÉS A KÖZTISZTVISELŐK Mint antik elődei a kormányzás és az alkotmány létrehozói közül, Winstanley is hosszu időt szán a köztisztviselők felkészitésére /40 éves korukig/ s addig csak mint választók és szavazók vesznek részt a közéletben. Az ország hatalmának beosztása hármas lépcsőzetü: helyi, kerületi és országos. A városokban és helységekben szükség lesz békéltetőkre /peacemakers/, aztán a felügyelők csoportjára /négy személy/, katonákra, munkafelügyelőkre /akik a mesterségek oktatását hivatottak ellenőrizni/, továbbá itéletvégrehajtókra. Kerületenként vagy grófságonként a tisztségviselők korpusza összetevődik: birókból /ők egyszersmind az adott terület városainak békéltetői/, valamint felügyelőkből, ugyszintén katonákból, segédszemélyzetből. Ezt a kerületi korpuszt aztán elnevezhetik vagy a birók házának vagy a grófság szenátusának. Az országos irányitó szervezet: 1./ a parlament; 2./ a köztársasági minisztérium; 3./ a postaügyek hivatala és 4./ a hadsereg.

Hadd emeljünk ki mindjárt két mozzanatot. Az egyik a törvényhozással kapcsolatos és azt a fontos szabályt rögziti, hogy a parlament először csak javaslatot tesz a törvény szövegére vonatkozóan s aztán az egész ország lakossága megvitatja azt az egyes helységekben és városokban, de nemcsak megvitatja, de módositja is, és csak igy jóváhagyott törvényt szentesit végül a parlament, ami által aztán hatályossá is válik. A másik mozzanat a postaügyek kiemelése, ami nyilván első pillanatra is feltünik. Ez bár általános kommunikációs eszköz az állampolgárok között, de Winstanley külön hangsulyozza szerepét a politikai információ elterjesztésében, illetve - s ez külön figyelemreméltó! - a különböző ujitások elterjesztésében, közkinccsé tételében.

PARLAMENT A köztársasági parlament tevékenysége azért fontos, mert ez tekinthető az országháznak, amely az igazságosság felsőháza. Ezért is óvé a hatalom teljessége: vád alól ez menthet föl, ez könnyitheti a nép terheit stb. Winstanley a parlament tevékenységét négy vonatkozásban mutatja be.

Először is, mint gondos apa, a parlament ruházza fel hatalommal az egyes tisztségviselőket, intézkedik a termés szabad megtermeléséről és betakaritásáról a köztársasági földeken. A cél az, hogy minden elnyomott: a hóditók, a királyok és a despotikus törvények által kisemmizettek szabadon megmunkálhassák a földet, megtermeljék a szükséges élelmet és ruházatot stb. A parlamentnek támogatni kell a földmüvelőket és büntetni a léhütő és parazita életmódot folytatókat. Mi a köztársasági föld? Mindaz, amit a hóditók és a despota-királyok elraboltak a néptől és most majd visszakerülnek igazi gazdáikhoz /vagyis a kolostorok birtokai, a királyi földek, a püspöki földek, a volt közösségi földek, illetve a meg nem müvelt földterületek/.

Másodszor, a parlament tevékenysége ki kell terjedjen a régi törvények és szokásformák megszüntetésére, amelyek eddig mind az elnyomókat szolgálták; ugyanakkor uj törvényeket kell alkotnia a nép helyzetének javitása és szabadsága érdekében.

Mindezt nem a nép háta mögött kell végezni! Ez a már emlitett népi jóváhagyást jelenti. Ha a tanácsban lefolytatott vita eredményeként találtak utat a nép terhei könnyitéséhez, akkor még nem szabad a parlamentnek ezt törvénnyé változtatni. A következő lépés még csak az lesz, hogy ezt a megoldást deklarálni kell a nép előtt és igy nyilvánosságra hozni, hogy a választók ezt jóváhagyják; amennyiben viszont a hónap leteltével ellenvetés nem szab gátat, ebben az esetben a parlament ilyen jóváhagyással a háta mögött már eljárhat. Vagyis harmadik lépésként törvényerőt nyerhet a javaslat és ez ekkor már az egész ország számára kötelezővé válhat.

Harmadik tevékenységi köre a parlamentnek, hogy ellenőrizze, vajon az elnyomott népet megillető és természetes jogokat gátló körülmények valóban megszüntek-e hatni s igy ténylegesen érvényesülnek-e ezek a jogok? A parlament kötelessége a népfelszabaditás biztositása és az alkotó szabadság megvalósitása.

Negyedik kötelessége a parlamentnek, hogy hadsereget gyüjtsön egybe a háboru esetére, legyen szó külföldi ellenség betörésének megakadályozásáról vagy belső lázadások leveréséről, minthogy mindkettőt meg kell oldania az egyetemes béke érdekében. Ha nem volna hadserege a parlamentnek, akkor még egyes rétegek engedelmességét sem tudná elérni, viszont nem lévén a parlament a nép képviselője, amely ténylegesen minden hatalommal rendelkezik, igy a hadsereg sem engedelmeskedne utasitásainak.

SZÜKSÉGES HETI MUNKASZÜNETI NAP

Winstanley ezt is sokoldaluan megindokolja: "Léteznek bár jó törvények, de ha a nép nem ismeri azokat, a köztársaság számára ez éppen olyan rosszat jelentene, mintha egyáltalán nem is volnának ezek a törvények. Ezért - miként az izráeli köztársaságban Mózes kormányzása idején már életbe léptették - ésszerü és jó lesz, ha a hét egy napját elválasztják a többitől, méghozzá három oknál fogva: először, hogy a lakosság tudjon egymással találkozni és baráti kapcsolatokat kiépiteni; másodszor, hogy jusson idő pihenésre vagyis a munkavégzés szüneteltetésére abból a célból, hogy fizikailag kipihenje magát az ember; harmadszor pedig azért, hogy a lelkipásztornak erre az esztendőre megválasztott személye ismertetni tudjon a lakossággal három dolgot: az ország általános helyzetét, azon adatok alapján, amelyek a postafőnökségektől beérkeztek, továbbá a közben hozott intézkedéseket e helyzet kapcsán; másodszor, igy kerülnek a nép elé a készülő törvények; harmadszor, igy gyakorolhatja magát az ékesszólásban ifju és öreg egyaránt..."/289/

WINSTANLEY ÉBERSÉGRE INT

Mind a nemzeti függetlenségért, mind a szociális problémák megoldásáért folytatott harc folyamatossága szilárdságot és éberséget követel. "Ez Anglia egyszerü embereinek harca Károly király ellen, akit ugyan jelenleg megdöntöttek, minthogy mind ő maga, mind az ő törvényei tulajdonképpen Anglia normann megháditóinak az örökletes hatalmát jelentették - ne felejtse ezt el az Angol Köztársaság hadserege! Az ellenség nem tudott Téged megverni a harcmezőn, de esetleg számotokra tulerősnek bizonyul a politika területén a tanácsban, ha nem maradtok egységben összeforrottak az általános szabadság kivivása érdekében. Ugyanis amennyiben visszaállitják a királyi tekintélyt a törvényekben, akkor még odajuthatunk, hogy Károly király hódit meg Benneteket és utódaitokat ezzel a poli-

tikával és megnyeri ellenetek ezt az ütközetet, jóllehet ugy tünik, hogy őt lefejeztétek - mivel a király ereje nem az ő teste valamiféle ujra szinrelépésében van, hanem az ő akarata, az ő törvényei és monarchikusnak nevezett hatalma térhóditásában!"/309/

A MESTERSÉGEK OKTATÁSÁRÓL

Winstanley elképzelése szerint e tevékenység át kell ölelje a népgazdaság - akkor ismert - valamennyi ágát. Öt forrást jelöl meg, ahonnan meriteni kell. "Első forrás - a föld helyes megmüvelése s hogy fokozzuk annak termékenységét, vagyis ezt a területet nevezik mezőgazdaságnak. A második forrás - a hasznos anyagok kibányászása, földtani kutatások alapján az arany, az ezüst, a réz, a vas, az ólom stb. lelőhelyeinek feltárása. Harmadik forrás - a helyes állattenyésztés, akár pásztorok, akár nyájgazdák irányitásával. A negyedik forrás - az erdőgazdaság rendbehozása az épület-anyagok kinyerése érdekében, aztán erdők telepitése és növesztése, majd az épitőanyagok készitése mindenféle hasznos célra: házépitésre, hajóépitésre stb. Az ötödik forrás - az értelem kimüvelése a természet titkainak kifürkészésére, a Nap és a Hold, más égitestek mozgásának megfigyelése, az ár-apály jelenségének és a tengerek különböző hatásainak tanulmányozása az emberek és az állatok életére. Mind az öt felsorolt forrásból hasznos gyakorlati ismeretek merithetőek és mindez szükséges és jó."/319/

Ehhez még hozzáteszi: "Egyetlen ember sem lehet családfő és nem lehetnek az illetőnek alkalmazottai addig, amig ő maga nem szolgál hét évig egy mester irányitása alatt. Ez azért van igy, mert az ember el kell érjen bizonyos kort és a racionális magatartás bizonyos szintjét ahhoz, hogy aztán ő maga családfővé válhasson és képes legyen a köztársasági béke megőrzésére." /358/

EGYÉNEK ÉS NÉPEK EGYENLŐSÉGE

Winstanley megfogalmazza életideálját mind az egyénekkel, mind pedig a közösségekkel kapcsolatban. "Meglévén az embernek étele, ruházata, lakása és a hozzá hasonlókkal való diszkurzus lehetősége - kivánhat-e az ember többet ettől a földi léttől?"/326/ Életideálja tehát realisztikus és egyszersmind humanisztikus. Ez utóbbi kitünik - mintegy saját kategórikus imperativusza alkalmazásaként - a népek egymás közötti viszonyára vonatkozó felfogásából. "Az ősi isteni igaz törvény - ez a testamentum az egész emberiség számára; ez mindenki számára a szabadság teréül jelöli ki a Földet; ez testvéri egységbe fogja a zsidót és a pogányt, nem vetve ki senkit ebből a testvériségből. Ez az igaz megértés belső erejéből táplálkozó tudat, de egyszersmind valóságos törvény, mert nemcsak szavakban nyer kifejezést, de az életben is realizálódik: cselekedj ugy, ahogy sze-

retnéd, hogy veled szemben is cselekedjenek!"/339/

A NŐK EMANCIPÁCIÓJA

Az egyenlőségnek tehát egy meglehetősen konzekvens érvényesitésével Winstanley ugyanakkor mózesi szigoruságu következtetésekre jut: "Az, aki megüti szomszédját, maga is kell kapjon ütleget az itéletvégrehajtótól, továbbá: szemet szemért, fogat fogért, életért életet. Mindennek pedig az az alapja, hogy az emberről egyformán gondoskodni kell."/343/ Az Alkotmánytervezet 58.§-a igy szól: "Ha egy férfi megerőszakol egy nőt, aki segitségért kiált, kifejezve ezzel ellenállását, továbbá ezt két tanu is bizonyitja vagy éppen a férfi önbeismerése alapján megállapitható e tény megtörténte, akkor az illetőt halállal büntetik, viszont a nőt szabadon engedik: mindez ugyanis azonos a női becsület elrablásával."

A KÖZTISZTVISELŐ FEDDHETETLENSÉGÉRŐL

Ez a mózesi erejü erkölcsi szigóruság megjelenik a köztisztviselővel szemben támasztott követelményekben. Az Alkotmánytervezet 37.§-a a következő: "Köztisztviselőnek csak olyan ember választható, aki képes a racionális gondolkodásra, tartózkodó és szerény magatartást tanusit a vitákban,és ugyanakkor tapasztalt az élet dolgaiban és a Köztársaság törvényeiben." Ezek a követelmények annál inkább helyénvalóak a köztársasági tisztviselő esetében, mivel itt a reális szabadság őreiről van szó.

"Minden embernek meglesz a szabadsága - irja Winstanley Alkotmányának 41.§-ában - hogy használja földünket, megmüvelje azt és épitkezzen rajtá, a közösségi tárházakból pedig megkapjon mindent, amire szüksége van, igy élvezze saját munkájának gyümölcsét; semmiféle landlord számára nem kell adót fizetnie, sőt joga lesz arra, hogy őt bármilyen posztra megválasszák, ha tullépte a 40 éves küszöböt, addig pedig választójoga lesz más köztisztviselők kiemelésére. Ha pedig szüksége lesz segitségre az ifjuság részéről kézmüves mestersége vagy gazdasága folytatásához, akkor a felügyelők kijelölhetnek számára alkalmazottakat a fiuk és lányok közül, akik aztán családjában segitkeznek és tanulnak.." Mondanom sem kell, hogy ezek a rendelkezések az ipari forradalom előtti állapotokat tükrözik és igy korábbi történeti állapotnak felelnek meg.

X X

X

5.A KONZERVATIZMUS MODSZERÉRŐL ÉS ELMÉLETÉRŐL

/Edmund Burke "Reflections on the Revolution in France,1791/

"Ez a levél már hosszura nyulik - irja több mint 300 oldalas müvéről - bár valójában /ha a tárgy végtelen terjedelmét nézzük/ ez rövid. Különböző időszakos foglalkozások időről-időre elvonták figyelmemet e témáról. De nem bosszankodtam, hogy alkalmasint félbe kellett szakitanom e munkámat, mert a Nemzetgyülés dolgai vizsgálatakor később sem találtam semmi indokát annak, hogy megváltoztassam vagy ujra értékeljem meglátásaimat. Minden igazolt engem, sőt megerősitette elvi véleményemet."/270/ Burke munkáját 1791-ben publikálta s az csak a francia forradalom első és békés szakaszából meritethetett s mivel az erőszakra stb. vonatkozó fejtegetései és aggódalmai később igazolódtak, egyre nagyobb népszerüségre tett szert Angliában e müve jóvoltából. "Eredetileg az volt a célom - irta 1791-ben - hogy a francia nemzetgyülés elveiről irjak szemlét, tekintettel annak nagyszabásu és alapvető intézkedéseire; továbbá még az, hogy összehasonlitsam mindazt, amit ott a leromboltak helyére kivántak tenni a mi Brit Alkotmányosságunk különböző elemeivel. Ez azonban több helyet igényelt volna. Jelenleg igy meg kell elégedjek néhány megjegyzéssel az Önök átalakulásával kapcsolatban - eltéve más időkre azt, amit terveztem, hogy t.i. kifejtsem Brit Monarchiánk, arisztokráciánk és demokráciánk értelmét, ahogyan az a valóságban létezik."/Uo./

Utolsó mondatával - és maga a mü levél formája - arra utal, hogy egy francia arisztokratának cimezve fogalmazza meg gondolatait és jótanácsait, hogy mit kellett volna azoknak tenniök a forradalom győzelmének megelőzésére, továbbá ebben a formában is próbálja korlátozni a francia forradalom angliai hiveinek /T.Paine és mások/ befolyását Anglia politikai életére. Mármost a mi feladatunk: Burke kritikai észrevételeinek ismertetése és elemzése mind a francia forradalom elveiről /emberi jogok, egyenlőség stb./, mind pedig a francia nemzetgyülés által meghatározott uj politikai strukturáról. Előbb azonban - s ez nem kevésbé tanulságos - tekintsük át Edmund Burke politológiájának módszerét.

A RÉGI STRUKTURA MEGÖRZÉSE

A francia forradalom egyik döntő vivmányát: a feudális nagybirtok rendszer felszámolását a legérzékenyebb ponton: a római katolikus egyház földbirtokainak a kisajátitása oldaláról támadja meg. "Az államok jósorsában vannak időszakok, amikor egyes emberek nagy szellemi erőfeszités árán visznek végbe javitásokat a társadalomban. Ezekben az esetek-

ben, még ha elvezik is országaik és fejedelmeik bizalmát, és mély tisztelet is övezi őket, nem mindig rendelkeznek megfelelő eszközökkel. Márpedig a politikusok, hogy nagy dolgot vigyenek végbe, erőre és hatalomra kell szert tenniök, vagy ahogy nálunk mondják, mindehhez emelőrud kell. Ha viszont megtalálják ezt az erőt, akkor a politikában éppen úgy, mint a mechanikában, nem kell habozniok, hanem élniök kell vele. Véleményem szerint a szerzetesi intézményben ilyen nagy erőre leltek, hogy a jóakarat politikáját mechanizálják. Megtaláltak abban egy közirányultságu jövedelmet; ott megvoltak azok az emberek, akik teljesen elmerültek ebben az ügyben és a közcéloknak szentelve energiájukat, éltek anélkül, hogy a közös elveken és a közösségi kapcsolatokon kivül bármi is lekötötte volna őket; olyan emberek voltak, akik képtelenek lettek volna a közvagyont privát érdekükben kihasználni; megtagadták önérdekeiket, pedig ez utóbbira támaszkodó kapzsiság környezetük bizonyos más közösségeiben megvolt: ezek tehát olyan emberek voltak, akik előtt a személyes szegénység tiszteletreméltó érték és becsület kérdése volt; bármiféle szabadságérzés mellőzésével magától értetődő alázat töltötte el őket. Hiába akar valaki ilyesmit csinálni, ha nincs meg az ilyen szükséglet. A szél csak ugy fuj, ahogy neki tetszik. Ezek az intézmények a lelkesedés, az enthuziazmus eredményei voltak s egyszersmind a bölcsesség eszközei. A bölcsesség maga nem hozhat létre anyagokat; azok a természet adományai vagy a szerencse hozadékai; a bölcsesség abban leli örömét és azzal büszkélkedhet, hogy felhasználja azokat. A korporativ testületek állandó létezése és azok jövedelmezősége olyan embereken nyugszik, akik nagyon messzelátóak; az illetők közvetitik azokat a jelzéseket és célokat, amelyeket az idő megvalósitásra ajánl fel vagy éppen azok meghosszabbitását tüzi napirendre. Nem azért szolgálnak, hogy magas rangot érjenek el vagy hogy bekerüljenek a nagy államférfiak sorába és hogy csak igy megszerezzék a parancsnoki és irányitási hatalmat, vagy a gazdaság világában megalkossák a fegyelmet és irányitsák az együttmüködést; - vannak, akik a maguk részéről nem látnak más lehetőséget, mint hogy mindezt az ország nagy és tartós jólétére forditsák. Az ilyen személyek szemében az ezernyi lehetőség mintegy kinálja önmagát s felhasználásukat már könnyü elgondolniok. Ha most leromboljak ezt a hatalmat, amely az emberi szellem buja teremtőerejéből vadon nő ki, az erkölcs világában ez egyenértékü azzal - és éppen olyan képtelenség - mint a testek meglévő aktiv tulajdonságait tehetetlen anyaggá változtatni akarni. Ez olyan kisérlet lenne /ha módunkban volna megtenni/, mintha a levegő kitágulási erejét salétrommá változtatnánk vagy a gőz, az elektromosság, a magnetizmus erejét akarnánk megsemmisiteni. Ezek az energiák a természet-

ben mindig léteznek és ott megtalálhatók. Egyesek közülük használhatatlanok, mások károsak, ismét mások csak arra jók, mint például a sport a gyerekeknek; aztán az emberi megfigyelő képesség, összefogva a gyakorlati hozzáértéssel, valamennyit mintegy megszeliditi és alkalmazásnak veti alá, igy egyik leghatalmasabb és leghajlékonyabb eszközévé változtatja, természetesen alávetve őket a magasabb emberi szempontoknak és céloknak. Ilyen az emberi munkaerő is - vonja le következtetését Edmund Burke.- Ha megvan 50.000 személy, akiknek szellemi és testi munkáját irányithatjuk, nincs más utja azok kormányozhatóságának, mintsem hogy vigyázatlanul és pazarló módon szétosztjuk, elkotyavetyéljük ezt a jövedelem forrást ? Nincs más utja az emberek felhasználásának, mint a szerzetesek nyugdijaztatása ? Az Önök politikusai nem értették dolgukat és ezért elherdálták ezeket az eszközöket!"/267-268/

A TÖBBLETÉRTÉK VÉDELME AZ I. ÉS A II. REND ÉRDEKÉBEN

Mint látjuk, a termelő itt csak eszköz, nem szubjektum, hanem csak a kizsákmányolás objektuma; a polgársággal való vitában nem a termelő felszabaditása a tét, hanem a papság és az arisztokrácia védelme. "Minden virágzó közösség valamivel többet termel, mint amennyi kell a termelő közvetlen eltartására. Ez a többlet /surplus/ képezi a földbirtokos és a tőkés jövedelmét. Ezt tehát olyan tulajdonos /proprietor/ fogja elkölteni, aki maga nem dolgozik. De az ő tétlensége önmagában a munka forrása s az ő pihenése tulajdonképpen az igyekezetnek a sarkantyuzása másoknál" - irja Burke, mintegy kifejtve a kizsákmányoló - legyen az arisztokrácia vagy burzsoázia - anyagi érdekeltségét. "Az egyedüli, ami az államra tartozik, hogy a tőke, amelyet földjáradék formájában a föld után nyernek, ismét visszatérjen abba az iparkodásba, ahonnan az származott; továbbá az, hogy annak elköltése a lehető legkisebb károsodással járjon azok erkölcsére, akik azt elköltik, valamint azon emberekére, ahova az visszatér."/270/ Ebben a tekintetben tehát szent a béke és teljes az egyetértés az arisztokrácia és a burzsoázia között. Burke vitája csak arra vonatkozik, hogy a "sokféleség" megőrzése érdekében tartsák meg és ne számolják fel az I. és a II. rendet.

A RENDEK FENNTARTÁSA: ARISZTOKRATIKUS PLURALIZMUS

"A törvényhozók, akik a régi köztársaságokat megalkották, értették a dolgukat, nem ugy, mint a jelenkori képzett metafizikusok /Burke itt a francia forradalom vezetőinek filozófiai iskolázottságáról és irányzatáról beszél irónikus hangvétellel-S.J./, illetve a pénzügyek matematikusai és aritmetikusai. Ők tudták, hogy emberekkel van dolguk és igy kötelességükhöz tartozott az emberi természet tanulmányozása. Tudták, hogy állampolgárokkal van dolguk s igy kénytelenek

voltak feltárni azon szokásoknak a hatalmát, amelyek a polgári élet körülményei között alakultak ki. Érzékenyek voltak abban a tekintetben, hogy eme második természetük hatása az elsőre valamiféle uj kombinációt hozzon létre s igy élesen megfigyelték az emberek között igy létrejött számos sokféleséget /many diversities/, amelyek megfeleltek születésük körülményeinek, neveltetésüknek; szakmai foglalkozásuknak, életük adott szakaszának, városban vagy falun élésüknek, a tulajdonhoz való jutásuk és annak megtartása körülményeinek, valamint magának a tulajdon minőségének, amely éppen ugy differenciálta őket, amiként a természet az állatvilág fajait. Éppen ezért kötelességüknek tartották, hogy ugy rendezzék el megfelelő osztályokba a polgárokat, illetve olyan szituációkba állitsák őket az államon belül, amelyek megfeleltek minőségeiknek és tulajdonságaiknak az adott feladat elvégzése szempontjából; továbbá, hogy ugy osszák el a privilégiumokat is, amiként azt sajátos körülményeik megkövetelik s hogy igy megvédjék őket sajátosságaikkal együtt, erőt kölcsönözve igy az osztályoknak a konfliktusokban való védekezéshez, mivel ezek az érdekek különféleségéből /diversity of interests/ adódnak s ez utóbbiak nemcsak léteznek, de kell is, hogy megmaradjanak minden összetett társadalomban. Szégyen volna a törvényhozók számára, ha az egyszerü gazda tudná, hogy miként ossza be és hasznositsa birkáit, lovait és szamarait s igy józan eszére hallgatva nem rugaszkodna el absztrakciókba s nem egyenlősitené /equalize/ ezeket az állatokat, hanem előre látná mindegyik sajátosságát s ennek megfelelően táplálná, gondoskodna róluk, alkalmazná őket; s ugyanakkor a mai modern társadalom közgazdászai /oeconomists/ pedig ugy rendeznék el rokon természetü társaikat és ugy pásztorkodnának beosztottjaikon, hogy közben elragadtatnák magukat valamiféle komolytalan metafizika által s ez felismerhetetlenné tenné számukra nyájuk természetét és általában az emberek megismerését. Montesquieu helyes megfigyelése volt, hogy a polgárok osztályozásakor az antikvitás nagy törvényhozói szerinte megfelelően éltek hatalmukkal, sőt bizonyos fokig még tul is léptek önmagukon. Minthogy a törvényhozók elsődleges kötelessége az állampolgárok különböző csoportjait megfelelően kezelni s igy közösséggé formálni őket; viszont a mai francia törvényhozók mások, ők metafizikai és alkémikusi törvényhozók, akik éppen ellenkező irányvonalat követnek. Az ő törekvésük összezavarni /confound/ az állampolgárok mindenféle fajtáját s ahogy csak tudják egy homogén tömeggé /homogeneous mass/ alakitani; majd pedig az igy kapott amalgánt szétdarabolni inkoherens köztársaságokká, autonómiákká; az embereket kigondolt sakkfigurák sokaságává redukálják a maguk fabulája alapján és nem olyan figurákként kezelik őket, akiknek

erejét a táblán elfoglalt helyükből eredeztethetjük."/299.300/

MIND A KÖZPONTOSITÁS, MIND AZ ÖNKORMÁNYZATOK: MÁS ÉS UJ TARTALMUAK

Edmund Burke nincs megelégedve sem Franciaország uj területi felosztásával - azt geometriai módszernek titulálják - sem pedig a francia egység és központositás uj gondolatával. "Ahelyett, hogy magát mindenki franciának érezné, inkább az a valószinü, hogy a régiók lakosainak egyszerüen nem lesz hazájuk, se tájuk. Reális tartalommal senkit nem füz egybe az, hogy valamiféle négyszögletes beosztásu területnek a részese. Aligha lehet valaki büszke arra vagy tarthatja dicsőségnek, hogy tartozéka lesz valamilyen mondjuk 71. sz. vagy valamilyen más geometriai jelzésnek. Közösségi érzésünk a családdal kezdődik. Ez a lelkes polgárnak nem hideg viszonya. Innen lépünk tovább a szomszédság kötelékéhez, majd megszokott nagyobb területi kapcsolatainkhoz. Az ország olyan felosztása, amelyet a szokás hatalma alakitott ki, nem pedig a hatalom váratlan és véletlen beavatkozása, sokféle kisképből összetett nagy országkép lesz, amelyben a szív és az érzelem megtalálja a maga kielégülését. Az egész iránti szeretet nem tünik el azáltal, hogy ily módon a részeket maga alá foglalja. Talán ez az elemi próbaterülete annak a nagyobb és magasabb szempontnak - ott, ahol a királyság éppen olyan virágzó, mint Franciaországban volt, - amelyhez csak az ember tud eljutni, mert ez az ő specifikuma. Ezen a területen nyernek kifejezést a régi szokások, sőt előitéletek és ésszel fel nem fogható magatartások is, mint a körzetek régi elnevezései mutatják /de nem bizonyos geometriai alakzat tulajdonságaiként/. Az előbbieket ugyanis az érdek támasztja alá. Páris hatalma és kiválósága talán elnyomhatja és együtt tarthatja ezeket a köztársaságokat-autonómiákat /vagyis helyi önkormányzatokat/ ameddig birja, vagyis csak bizonyos ideig. Az emlitett okoknál fogva azonban ugy tartom, hogy nem sokáig."/315/

Edmund Burke himnikus hangnemben ir az előitéletek ugymond pozitiv jellegéről, bennük látva az emberiség minden multbeli tapasztalatának erényét és kincsestárát.

A KONZERVATIV MÓDSZER LÉNYEGE: A REFORM MINT A RÉGI MEGTARTÁSÁNAK ESZKÖZE

"Egyszerre megőrizni és megreformálni /at once to preserve and to reform/. A bátor szellem szilárdan tartja magát ehhez: a régi alakulat hasznos részeit megtartani, sőt éppenséggel a megörzötthöz hozzáilleszteni, ami megfelel neki, aztán a különböző erőket összevetni és kombinálni egy hasznos alkalmazásban." Ez a módszer egyszerre kétfelé is elhatárolódik. "Tehát szembenállunk, egyrészt, a minden jobbitást elutasitó önfejüséggel, másrészt, azzal a könnyelmüséggel, amely minden rendelkezésre

álló dolgot kiürit és minden létezőt megvet."

Burke életrajzirói mindkét elhatárolódást megfelelő életrajzi és szociológiai adatokkal támasztják alá. Először is a whig oligarchiához való kötődésével magyarázzák bizonyos liberalizmusát. Ezt mutatja szinpadiasan egy anekdótaszerü tény, hogy amikor egy külföldi követ az ő érvét használta fel jelenlétében,mikor nem mindenki találta azt meggyőzőnek, ő maga felsóhajtott, minthogy maga sem volt abszolut elégedett, ilymódon: "Nekem azt /az érvet/ megfizették, hogy igy irjak, de miért kellene nekem ehhez ragaszkodni. Nem fizettek meg nekem mindent olyan nagyon."/They pay me to say these things, but why should I insist? They don't pay me all that much/ Ugyanakkor ir származása is magyarázza bizonyos érzékenységét a régi elnyomó rendszerekkel szemben /edesanyja katolikus családhoz tartozott stb./ Másrészt, parlamenti képviselőségét lord Fitzwilliam-től kapja /Malton-ban/. Mindezek alapján Marx ugy irhatott róla, mint "tányérnyalóról, aki az angol oligarchia zsoldjában a francia forradalommal szemben a romantikust játszotta, éppen ugy, ahogyan az északamerikai gyarmatok zsoldjában az amerikai bónyodalmak kezdetén az angol oligarchiával szemben a liberálist."

Burke módszerének másik megfogalmazása: "Egy készség a megőrzésre, továbbá egy képesség a jobbitásra, mindkettőt együttvéve - ez kell, hogy irányitója legyen az államférfinak."/267/ /"A disposition to preserve, and an ability to improve, taken together, would be my standard of a statesman."/ Most elég, ha csak ideillesztjük a másik módszert, a konzervativ módszer fenti alapelvével szembeállitva a progressziv és forradalmi módszer lényegét, amely az egész megváltoztatásához és megujitásához használ fel egyes régi elemeket, alkotórészeket; a reformok tehát ebben az esetben az egész megujitását közelitik és szolgálják.

Burke igy részletezi saját módszerét: "A módszer egyik kiválósága, hogy segitői között ott van az idő tényező, azaz, hogy müködése lassu, sőt bizonyos esetekben szinte észrevehetetlen. Ha a körültekintés és az óvatosság részei a bölcsességnek, még ha léleknélküli dolgokkal is van dolgunk, ugy mindez természetesen kötelességünk részévé kell legyen, ha épitkezésünk vagy lebontási munkánk szubjektumai nem téglák vagy faanyagok, hanem érző lények, akik állapotának, szokásainak és feltételeinek véletlen és váratlan megváltoztatása csak megsokszorozza a bajokat. Mármost ugy tünik - folytatja Burke, - hogy Párisban az volt a tulnyomó vélemény, hogy egy tökéletes törvényhozó egyedül üdvözitő tulajdonsága az érzéketlen szív és a kétségektől mentes bizalom. E magas tisztségek dolgában

az én felfogásom és eszmém messzemenően eltér az övékétől. Szerintem az igazi törvényhozónak a szive telve kell legyen érzelmekkel és érzékenységgel. Szeretnie és tisztelnie kell fajtáját és egyszersmind önmagát félőn korlátozni. Megengedem, hogy esetenként temperamentumával az ember intuició alapján elkaphatja a helyes célt, de a hozzávezető utat és a mozgást már alaposan meg kell fontolnia. Politikai ügyekben társadalmi jellegü célokkal van dolgunk és ezeket kidolgozni csak a társadalmi eszközök igénybevételével lehet. Itt az egyik szellem hozzá kell adódjon a másikhoz. Márpedig idő kell ahhoz, hogy a szellemeknek ez az egysége létrejöjjön, de egyedül ez képes bennünket elvezetni valamilyen jóhoz...Egy lassu, bár szilardan fenntartott haladó irány esetén aztán mindegyik lépés hatását meg kell vizsgálni; az első lépésnek a jó vagy rossz mivolta és hatása megvilágitja számunkra a második lépést s igy juthatunk egyik fényes pontról a másikra, sőt biztonsággal mehetünk át az egész eseménysoron. Azt tapasztaljuk, hogy a rendszer reszeinek nem okvetlenül kell összeütközniök. A tervezett gondolatban meglévő és esetleg lappangó rossz feltárulkozik előttünk. Az egyik előnyért legkevésbé sem kell hogy feláldozzuk a másikat. Kompenzálnunk kell, kibékiteni, egyensulyt teremteni! Lehetővé kell tennünk, hogy egy konzekvens egészbe egyesüljenek akár a különböző anomáliák vagy versenyző elvek, amelyek az emberek dolgaiban és szellemében megtalálhatóak. Igy jön létre nem valami egyszerüségében nagyszerü, hanem valami messzemenően magasabbrendü, a kompozició nagyszerüsége. Ily mó don haladva, vagyis egy vezérelv által irányitva és megfeszitve az energiáinkat - ez az alapvető bölcsesség kritériuma. Amit az Önök politik usai Franciaországban tartanak a merészség tulajdonságáról, az aligha más, mint a fenti képességnek a siralmas hiánya. Erőszakos sietségük egyszersmind a természet folyamatosságának a megvetése." /281-282/

A dialektika és különösen a dialektikus tagadás az, amivel küzködik Edmund Burke s talán azt is mondhatjuk, hogy sehogy sem tud vele kibékülni, minthogy az ellentmondani látszik a rendi privilégiumok fenntartásának. "Ha az Önök vezetőit hallgatjuk, azok mindig csak a hibák oldalán lévő dolgokról beszélnek, méghozzá a hibákról és a tévedésekről is megfelelő szinezéssel és felnagyitással. Még ha kétségtelenül igazak is, az ő szájukban mindjárt paradoxálisak; aki megszokta, hogy a hibákat keresse az egészben és azokat hozza nyilvánosságra, ez az ember nyilvánvalóan felkészületlennek /unqualified/ tekinthető a reformáció programja és munkája szempontjából; az illető szelleméből ugyanis nemcsak hiányzik a helyes és a jó, de más megszokottság alapján még nem is leli örömét az ilyen dolgok szemléletében. Ily nagyon gyülölve a hibákat, a legkevésbé valószinu, hogy eljut

az emberek szeretetéhez. Ezért nem meglepő, hogy az Önök vezetői képtelenek az emberek szolgálatára. Igy jön létre körükben egy olyan beállitottság, hogy mindent részeikre szednek szét, hogy mindent szétdarabolnak. Rosszhiszeműségük kibontakozik felnégyelő aktivitásuk egészében. Egyébként lehetnek kitünő irók, akik mintegy sport-szenvedélyként üzik tevékenységüket, arra forditva tehetségüket, hogy e módszerrel felkeltsék az emberek érdeklődését, valami rendkivüli izgalmat igérve. Mármost a fenti urak, nem ugy, mint az eredeti tehetségü szerzők, akik csak mint segédeszközt alkalmazzák a paradoxonokat,hogy fejlesszék az izlést és a stilust, hanem egész tevékenységük alapzatává teszik a paradoxonokat s igy próbálnak előre haladni eképpen szabályozva az állam legfontosabb ügyeit."/283/

Nincs itt hely, hogy akár a dialektikus tagadás vagy általában a dialektika helytálló vagy helytnemálló mivoltáról diszkurzust nyissunk, mondjuk a természettudományok vagy akár a társadalomtudományok ujabb eredményeivel való megfelelésük vagy megnemfelelésük vonatkozásában. Meg kell elégednünk a konzervativ gondolkodásmódnak eme dialektikával való szembenállása leszögezésével. Maga Edmund Burke ezt a szembenállást még egy argumentum ad hominem segitségével is igazolni próbálja: "Hume mesélte el nekem, -irja, - hogy magától Rousseautól tudja: miben áll az ő kompoziciós elvének a titka. Mint ismeretes, 1766-1767-ben Angliában Hume segitette Rousseaut és vitatkozott vele. Egy éles,bár excentrikus szemléletmódról van szó nála, hogy t.i. igy rádöbbentse és érdekeltté tegye a publikumot bizonyos dolgokra. Márpedig ehhez valami hihetetlent kell produkálni. A pogány mitológia ellehetetlenülése miatt már régen elvesztették hatásukat az óriások, a mágusok, a vásárosok és a románcok hősei; ők már nem hóditanak, mivel csak a maguk korában találhattak hiszékenyekre. A mai korban nem maradt más az iró számára, mint egy uj, sajátságos hihetetlen, amivel még hasonló hatással lehet dolgozni, bár ez kissé más ut: szó van az életben meglévő hihetetlenről, a viselkedésben, a jellemekben, a rendkivüli helyzetekben megtalálható hihetetlenről, továbbá a politikában és a morálban felbukkanó ujszerüségekről és meghökkentő dolgokról. Azt gondolom - zárja Burke - ha Rousseau ma élne, megfelelő pozitiv korszakára gondolva, bizonyára meghökkenne tanitványainak ezen eszeveszett gyakorlatán s hogy paradoxonjai ilyen utánzókra leltek, akik még a kétkedést is ugy tálalják, mint amely - ugymond - implicite hit."/284/

Ez a tekintély-érv persze nem cáfolja meg a tárgyi igazságát pl. a Rousseau felvázolta tulajdon-fejlődésnek, amely igenis valóban paradoxális vagy ha ugy tetszik: dialektikus.

X X X

6.SZABADSÁG, EGYENLŐSÉG ÉS EMBERI JOGOK KONZERVATIV KRITIKÁJA

/Edmund Burke "Reflections on the Revolution in France", 1791/

"A pudding próbája, hogy megeszik". A konzervativ módszer eredményessége egy konzervativ program kialakitásában nyilvánulhat meg, vagy negativ oldalról, például, a liberalizmus szabadság- és egyenlőség felfogásának kritikájában. Edmund Burke esetében a franciaországi változások tetszetős és részben eredményes birálatáról beszélhetünk. Ez a kritika csak azért részben sikeres, mivel a szabadság és egyenlőség elveit meghirdető forradalom végülis a feudalizmus megszuntetésére vezetett és a konzervatizmus viszont a szabadság fékentartására és a feudális egyenlőtlenség fenntartására irányult. A konzervatizmus módszerével a következő állásponthoz jut el: a francia forradalom vivmányai felületesek, mig hibái alapvetőek.

SZABADSÁG ÉS KORLÁTOZÁS

Kezdjük e kritikát a szabadság problémájával. Edmund Burke irja: "A népvezérek hozzánemértésének következményeit a közönség nagyszámu embere előtt elfedi a 'mindent jóvát tevő szabadság' jelszava. Én ugy látom, hogy bizonyos embereknek tényleg van szabadsága - de bölcsesség és erény nélkül. Márpedig mit jelent a szabadság bölcsesség és erény nélkül? A lehető legrosszabbat, minthogy igy az ostoba, hibás és őrült - mindenféle lecke és korlátozás nélkul való. Azok számára, akik tudják, mi az erényes szabadság, elviselhetetlen, hogy tehetségtelen emberek azt megszégyenitik. Ez utóbbiak arra számitanak, hogy ajkukról magas szárnyalásu szavakkal minden csufságot elfednek." A maga részéről igyekszik pozitivan fogalmazni: "A szabadság nagy és áradó érzelmét én határozottan nem itélem el. Az felheviti a szivet, kitágitja és szárnyalóvá teszi szellemunket, konfliktus idején pedig bátorságot ad. Ugyan már öreg ember vagyok, de elragadtatással és élvezettel olvastam Lucanust és Corneille-t; a római irót-költőt és drámairónkat. Még a népszerüség bizonyos kiszerü módját és eszközét sem itélem el teljesen. Sok esetben elősegiti a sikert, együtt tartja az embereket, erőfeszitéseink során felfrissiti a szellemet, a morális szabadság szigoru kifejezése mellett alkalmilag még jókedélyt sugároz. Minden politikus adózik az ő bájának, minthogy egyesiteni kell az észszerüséget az engedékenységgel." Mi hát a kifogása? Természetesen a francia forradalom maga: "Az olyan felhasználás azonban, mint amilyent most Franciaországban látunk, a szabadság igy kapcsolt érzelmei és fondorlatai kevés haszonnal járnak. Hogy létrehozzanak egy kormányt, ehhez nem kell nagy okosság. Kialakitják a hatalom megfelelő

posztjait, kioktatjak őket az engedelmességre - és már kész is a munka. Szabadságot adni pedig még könnyebb dolog. Nem kell azt irányitanunk, csak egyszerüen a lovak közé dobjuk a gyeplőt. Viszont egy szabad kormányt megalkotni, azaz, hogy konzekvens egységbe gyurjuk a szabadság és korlátozás elemeit /elements of liberty and restraint/, mindez már több gondot jelent, mélyebb reflexiót igényel, szóval egy bölcs, életteli és kombinativ szellemet." Nem volna helyes lebecsülni az általános megfogalmazásokat, az absztrakciókat, de ha valaki állandóan szemére veti vitapartnerének - mint ezt Burke teszi - annak elvontságát, filozófikusságát, metafizikai koncepcióját stb., akkor elvárhatnánk valamivel konkrétabb definiciót is. De hiába.

"A Nemzetgyülés esetében - irja - nem látom, hogy ez megvolna. Lehet, hogy ez az irányitás részéről nem olyan kisszerü, mint amilyennek látszik. Kész vagyok ezt feltételezni. Leszálltak, ugymond, az általános emberi megértés és értelem szinvonalára. De amikor a vezetők elszánták magukat, hogy a népszerüség aukcióján ajánlattevők lesznek, ez tehetségüknek, államalkotásban megnyilvánuló konstruktivitásuknak már nem válik előnyére. Törvényhozók helyett hizelgőkké válnak, már nem a nép vezetői, hanem a nép eszközei. Ha közülük egyesek valamiféle szabadság-sémát javasolnak, amely józanul körülhatárolt és korlátolt s igy megvan a saját minősége, ezt azonnal tullicitálják riválisaik, akik aztán valami fényesebben csillogót és népszerübbet javasolnak. Igy aztán velük kapcsolatban felkeltik a bizalmatlanságot és a kétséget, t.i. az üggyel kapcsolatban hüségük dolgában. Ugy bélyegzik meg a mérsékletességet, mint a gyáva kompromisszum erényét, illetve mint az árulók okosságát. Ahhoz, hogy megőrizzék nitelüket, mely majd később jól jön bizonyos ügyek szabályozásakor és mérséklésekor, most viszont a népvezérek olyan doktrinák és hatalmi szerkezetek aktiv propagandistáivá lesznek, amelyek eleve vereségre itélik minden későbbi józan célkitüzésüket, ha ugyan azokat majdan elő akarnák terjeszteni."

Nem vitás, hogy Burke-nél keveredik kétféle poziciótól való egy forma elhatárolódás. Egyrészt az elvont-filozófikus, idealisztikusan értelmezett és csak az eszmék kibontakozását követelő tullicitálással szemben lép fel. Ez jogos, mivel az igy jellemzett magatartás elszakad a társadalmi valóságtól, elfordul annak mélyebb rétegeitől, sőt azzal ellentmondásba kerül. Másrészt, Burke a társadalmi átalakulás plebejusi s egyre nagyobb társadalmi rétegeket is bevonó és mozgósitó magatartással is szembeszáll a fenti elvont megfogalmazásával. Ebben az esetben már arisztokratikus magatartása az, amely a radikálisabb társadalmi átalakitások irányába való előrehaladással állitja őt szembe. Ha az elsőként jelzett elhatárolódását mind történelmileg társadalmilag, mind tudományosan, elméletileg és módszertanilag is po-

zitivan itélhetjük meg, a második értelemben vett kritikája viszont egy valóságos és nem illuzórikus, de radikális társadalmi mozgalommal, a plebejusi néprétegek érdekeinek és szükségleteinek a kielégitésével száll szembe. Ez utobbi társadalmi-történelmi értelemben vett haladás szenpontjából nem indokolt s alapját a retrográddá vált társadalmi rétegek, a rendi megosztást fenntartani óhajtó arisztokratikus érdekcsoportok szükségleteiben fedezhetjük fel. Itt már apológiáról, amelyhez a tudománynak semmi köze, vagyis nem a társadalomtudományi igazság kifejezéséről beszélhetünk.

És Burke valóban - ez utóbbi értelemben - a régi megtartását szolgáló javitásokat és reformokat nem utasitja el - ilyesmiket még a Nemzetgyülés tevékenységében is megenged, hozzátéve, hogy mindezt a király is megtette volna, sőt jobban. Csak a forradalmat, az uj egészének a megteremtését nehezményezi s tartja feleslegesnek, károsnak. "A Nemzetgyülés jobbitásai - ugymond - felületesek, mig hibái alapvetőek."/373-374/

FORMÁLIS ÉS REMRÉÁLIS EGYENLŐSÉG

Különösen élesen jelentkezik az egyenlőség problémája az uj francia politikai struktura lakosságra épitő vonatkozásában az ugynevezett aritmetikai elv alkalmazásakor. Burke szerint: "Itt az aritmetika kénytelen elviselni a metafizikát. Elkötelezve magukat metafizikai elveikhez, számukra az aritmetikai folyamat már valóban leegyszerüsödik. Az emberek e felfogás szerint szigoruan szólva egyenlőek és kormányzatukat illetően egyenlő jogokkal birnak. E rendszerben mindenkinek /each head/ megvan a szavazati joga és minden ember közvetlenül arra a személyre szavazhat, aki őt képviseli majd a törvényhozásban. Ez az a metafizikai elv, amelynek alá van vetve a törvény, a szokás, a hagyomány, a politika és a racionalitás; méghozzá ez az alárendelés önkényes."

Mielőtt rátérnénk a francia felfogás konzervativ kritikájára, utalnunk kell arra az alapra, amelyről Burke-nél - mint látni fogjuk - az egyenlőség polgári felfogásának birálata nyugszik. Akármennyire is éles e birálat, ő maga egyáltalán nem lépi tul a formális egyenlőség követelményét. "A partneri viszonyban - irja - minden embernek egyenlő jogai vannak, de nem az egyenlő dolgokra." /"In this partnership all men have equal rights; but not to equal things." 149/ Köznyelvre forditva Burke egyenlőségét, amely nem vonatkozik a dolgokra, igy fogalmazhatnánk: "Nesze semmi, fogd meg jól!" Mint ismeretes, Arisztotelesz a Nikomakhoszi ethikában minimum feltételnek jelöli meg a két személyt és a két dolgot, mivel ezek nélkül nincs alapja nemcsak az egyenlőségnek, de még csak az összehasonlitásnak sem.

Mindenesetre Burke lendületesen folytatja a francia egyenlőségelv kritikáját, számon kérve, hogy miként érvényesül a valóságban ez a metafizika. "Sokféle akadály és lépcsőfok van, mielőtt a képviselő /representative/ kontaktusba léphetne az őt konstituálóval. Sőt, mint majd kimutatjuk, a személyek eme két típusának semmiféle közössége és kapcsolata sincs egymással. Először, a kantonokban szavazóknak - ők alkotják eme ugynevezett elsődleges gyüléseket /primary assemblies/ - bizonyos kvalitással kell rendelkezniök. Milyennel? Talán a megtámadhatatlan emberi jogok kvalifikációja alapján? Igen, de ez csak egy igen kicsiny kvalifikáció. Az itt jelentkező igazságtalanság lehet nyomasztó, mivel a kvalitáshoz három munkanapnyi értékü adót kell az illetőnek fizetnie. Kész vagyok elismerni, - irja Burke, - hogy ez nem sok, viszont kifejezetten felforgatja az Önök egyenlősitő elvét. Mint kvalifikáció, ez önmagában helytálló lehet, sőt megfelelhet annak a célnak, amiért ezt a kvalifikációt létrehozták. Ugyanakkor ez kizárja mindazokat az embereket a szavazásból, akik az Önök elvei szerint a leginkább rászorulnak a segitségre és a védelemre s akiket ez az Önök természeti-születési egyenlőséget hirdető elve alapján megilleti e jog. Szóval olyan emberekre gondolok, akiknek nincs más eszközük, mint a természeti egyenlőségük, amivel élhetnének. Az Önök rendelkezése mégis rájuk vonatkozóan az, hogy vásárolják meg e jogot /to buy the right/, pedig korábban nekik nagylelküen azt mondták Önök, hogy mindez születésüknél fogva, ugymond, a természettől és ingyen megilleti őket, továbbá, hogy nincs olyan hatalom és hatóság, amely törvényesen meg tudná őket ettől a jogtól fosztani. Márpedig annak az embernek a vonatkozásában, aki nem tud eljutni az Önök piacára, mindez egy türannikus arisztokrácia intézkedése, amelyet már eleve ellenük alkottak meg. És éppen Önök, akiknek az lenne a dolguk, hogy megvédelmezzék őket valódi ellenségükkel szemben."

Továbbmenve e valóban egyenlőtlenséget implikáló választási törvény leirásában, a franciák által meghirdetett formális egyenlőség elvének immanens logikáját követve, Burke tovább sorolja eme intézkedés hiányosságait: "Az akadály és lépcsőfok még tovább emelkedik. AZ EGYENLŐSÉG HÁROM AKADÁLYA A kantonoknak ezek az elsődleges gyülései küldötteket választanak a kommunába, minden kétszáz kvalifikált lakos alapján egyet. Ez az első közbülső fok, amelyet az elsődleges választó és a törvényhozó képviselő közé iktatnak; márpedig ez egy valóságos uj vámsorompó /turnpike/, amely adózás alapján fixálja az emberi jogokat egy másodszori kvalifikációval, minthogy senki sem választható a kommunába, aki nem fizet minimum tiz munkanap értéknyi adót. Legyen ugy! De még van egyéb lépcsőfok /gradation/ is. Burke később zárójeiben hozzáfüzi: a Nemzetgyülés

saját bizottságai tervét módositva, bizonyos változtatást eszközölt. Ime lépcsőfokok egyikét kihuzta, igy a kifogások egyike megszünt. A fő kifogást, nevezetesen azt, hogy sémájában az elsődlegesen konstituáló szavazónak nincsen semmiféle kapcsolata a törvényhozó képviselővel, egyáltalán nem szüntette meg. Lehetnek ezután még más változtatások is, amelyek némelyike javit, mig mások rontanak a helyzeten. Ezeknek a kisebb változtatásoknak, Burke véleménye szerint, nem jöhet számba sem a mértéke, sem az értéke, ha egyszer maga a séma alapvetően hibás és abszurd.

Ezeket a kommunákat a kantonok választották s ők viszont megválasztják a körzeti szervet /department/, mig a department-ek küldöttei választják meg saját delegátusaikat a Nemzetgyülésbe. Ime, az értelmetlen kvalifikációnak ez a harmadik számu akadálya /barrier/. A Nemzetgyülés minden egyes képviselőjének direkt adóként minimum egy ezüst pénz értéknyit kell adóznia /a mark of silver/.

Erről a háromszoros akadályu lépcsőzetről meglehet a saját tetszőleges véleményünk, viszont arra képtelen, hogy az emberi jogoknak független és önálló létét megvédelmezze, sőt azt lerombolja. Mindezekben a folyamatokban, amelyek a természeti jog elve alapján csak a lakosság /population/ létezése és számossága szempontját lett volna hivatott a Nemzetgyülés kifejezni, valójában a tulajdon /property/ tényét manifesztálják, amely persze egy másik sémában - vallja Burke - lehet racionális és igazságos /just and reasonable/, viszont ebben teljességgel tarthatatlan. Ez olyan elv, amely egészében eltér /totally different/ az emberek egyenlőségétől és nyilvánvalóan kibékithetetlen /inconcilieable/ vele. Ha viszont ezt az elvet egyszer megengedik, más vonatkozásban mégis /és gyakran/ alássák. Igy nem szüntetik meg azt a tendenciáját, hogy a gazdagság egyenlőtlenségét közelitik meg.

A GAZDAGSÁG ARISZTOKRÁCIÁJA

Az adózásban való részesedés a képviselőség harmadik szintjén - és ezt a szintet kizárólag a magasabban adózók számára tartják fenn - olyan létesitmény, amely csak a körzetet /district/ veszi számitásba és nem pedig az egyéneket, akik ott adóznak. Nem nehéz felismerni okoskodásuk logikájában, hogy mennyire foglyai az emberi jogok eszméje és a gazdagok kiváltsága elvei közötti éles ellentmondásnak. Az Alkotmánybizottság jól tette, amikor feltételezte, hogy ezek az elvek teljességgel kibékithetetlenek: "Az adózás szerinti viszony kétségtelenül null /az ő kifejezésük: without dobt null/, ha az egyén és az egyén közötti politikai jogok egyensulya kérdését vesszük, amely nélkül a személyi egyenlőség lerombolódik /personal equality would be destroyed/ és

és a gazdagságnak egy arisztokráciája konstituálódik /an aristocracy of the rich would be established/. Viszont ez a kellemetlenség és nehézség eltünik teljesen, ha az adózásbani hozzájárulás arányos viszonyát csak nagy tömegében /in the great masses/ vesszük tekintetbe vagyis ha csak a terület és a terület közötti viszonyban. Ebben az esetben az csak arra szolgál, hogy a városok között egy igazságos reciprok viszonyt alakitsanak ki, tekintet nélkül az állampolgárok személyi jogaira."

Igy az adózás szerinti elv, ha azt ember és ember közötti viszonylatban vesszük, nullának bizonyul, ugyanakkor az destruktiv az egyenlőség vonatkozásában, és természetesen ártalmas is, minthogy a gazdagság arisztokráciája kialakitásához vezet. Még se mondanak le róla! De hogy ettől a nehézségtől megszabaduljanak, azt az utat választják, hogy egyenlőtlenséget konstituálnak department és department között, meghagyva mindegyik department-en belül valamennyi egyént egyenlőnek. Korábban láttuk, hogy ez a paritas az egyének között már megsemmisitődött, amikor a területek és körzetek létesitése során bevezették a kvalifikációkat. Lényegtelennek bizonyul-e mármost, ha az emberek egyenlőségét tömegesen vagy egyénileg sértik-e meg? Sok mindent elmondhatna az ember erről a gyanus egyenlőségről, amikor annak az elektornak, akit három ember nevében delegáltak, ugyanolyan választojoga van, mint aki tiz ember nevében szavaz.

A GAZDAGOK BIZTONSÁGA VÉDELMÉBEN

Most vegyünk egy másik szempontot és feltételezzük, hogy a franciák képviseleti elve az adózásban való hozzájárulás bázisán, vagyis a gazdagság szerint elv, jól elgondolható és Franciaország köztársaságának egy szükségszerü alapja. Ezen a bázison feltételezhető, hogy a gazdagságot respektálni kell és hogy a politika és az igazságosság megkövcteli, hogy ezeket az embereket fel kell ruházni egy bizonyos modus-szal vagy éppenséggel ettől eltérő másfajtával ahhoz, hogy szélesebbkörü részvételük légyen a közügyek adminisztrációjában. A kérdés mármost csak az, hogyan értelmezi a Nemzetgyülés ezt a privilégiumot /pre-eminence/ a gazdagság alapján és megadja-e a megfelelő biztonságot a gazdagság méreteinek megfelelően, vagyis azt, hogy nagyobb mértékü hatalommal birjanak körzetükben egészében, amikor egyénileg ezt megtagadjuk tőlük? "Kész vagyok elismerni, irja Burke,/sőt, mint alapelvet kell ténylegesen leszögezni/, hogy egy köztársasági kormányzatban, amelynek demokratikus bázisa van, a gazdagság egy pótlólagos biztonságot követelhet meg, ahhoz képest, amely számára egy monarchiában szükséges. Hiszen itt az alá van vetve az irigység érzelmeinek, sőt az irigységen és féltékenységen alapuló elnyomásnak és kényszeritésnek is. Jelenlegi sémájuk szerint képtelenség előre megmondani, hogy milyen előny szarmazik abból az arisztokratikus

jellegü preferenciából, amelyre épült a közösségek és tömegek egyenlőtlen képviselete. A gazdag nem érezheti sem a méltósága szerinti támogatást, sem a vagyona biztonságát, minthogy ezt az arisztokratikus mércét mégiscsak tisztan demokratikus elvekből vezetik le, továbbá a számukra nyujtott privilégiumok az általános képviseleti rendszerben nem élveznek semmiféle preferenciát az egyének vonatkozásában azon tulajdon mértékének magasrendüsége szerint, amiként ezt megteszik körzetenként közösségének egésze vonatkozásában.

Ha ennek a sémának az ellentmondása bármilyen fajta előnyt jelentene a gazdagság számára adózása következményeként, akkor privilégiumként kellene ennek megjelennie vagy az egyéni gazdagság oldalán vagy a gazdag személyekből formált bizonyos osztály oldalán /amiként a történészek Servius Tullius esetében leirják a korai Róma Alkotmánya alapján/. A gazdagok és a szegények közötti vetélkedés itt nem a korporáció és a korporáció közötti harc, hanem az ember és az ember közötti verseny; egy versengés, de nem körzetek között, hanem tásadalmi kategóriak között. Törekvésüknek jobban megfelelne, ha a sémát megforditanák, hogy t.i. a közösségek és a tömegek szavazata lenne egyenlő, és hogy minden közösségen és tömegen belül ez arányos lenne a tulajdonnal. Feltételezzünk egy embert valamelyik körzetben, aki ugyanannyi adóval járul hozzá az ügyekhez, mint száz más szomszédja együttvéve /ezt könnyü feltételezni/. Ezekkel szemben neki is egy szavazata van. Ha a tömegnek is képviselője lenne, ugy szegény szomszédjai leszavaznák őt, méghozzá olyan arányban, mint száz az egyhez. Ez bizony elég rossz. De lenet a dolgon javitani! Hogyan? A körzet a saját gazdagsága mértékében kell hogy válasszon, mondjuk tiz tagot egy helyett. Valójában a képviseletnek ilyen magasabbrendüsége helyett a gazdag ember alá van vetve pótlólagos nehézségeknek. Amennyiben megsokszorozódnak az ambiciózus célok és azok demokratikussága alapján ennek megfelelően veszélyeket jelentenek a gazdagok számára.

Igy hát a gazdagok és a szegények közötti kapcsolat e vidéki körzetben arisztokratikusnak tünik, pedig belső viszonyaiban ennek a jellegnek éppen az ellenkezője az igaz. Külső viszonylatban, azaz más körzetekhez való viszonyban ez egyenlőtlen képviselet, de nem látható be, hogy ez a gazdagság szerinti számitásba vétel miként válik az egyensuly és a közösségek nyugalma megörzésének eszközévé. Az egyik meghirdetett cél: biztositani a szegényt az erős részéről fenyegető megsemmisités ellen /amiként ez kétségtelenül valamennyi társadalomban megvan/, de miként védik meg a kisebbet és a szegényt a gazdagabb türánnusától? Talán ugy, hogy kiegészitő és rendszeresebb elnyomatási eszközöket adnak a gazdagok számára, hogy azok őket elnyomják? Ily módon eljutunk a korporativ testületek, a területi érdekek képviselete közötti egyensuly problémájához.

Mármost a féltékenység és a versengés már teljes mértékben kibontakozik közöttük éppen ugy, mint az egyének között. E megosztódás az eltérő véleményeknek egy sokkal forrób szenvedélyét és szellemét válthatja ki, vallja Burke, amely bizonyos értelemben már közeli az igazi háboruskodáshoz.

A KÖZVETETT ADÓZÁS

"Én megértem, irja Burke, hogy ezeket az arisztokratikus közösségeket a közvetlen adóhozzájárulás elve alapján konstituálták. Semmi sem lehet inkább egyenlőtlen mérce /inequal standard/, mint ez. A nemközvetlen adózási hozzájárulás, vagyis a közvetett adó, amely a fogyasztás kötelméből veszi eredetét, igazából egy jobb mérce, valamint természetesebben is követi és tárja fel a gazdagságot, mint ez a közvetlen adózási hozzájárulás /direct contribution/. Igen csak bonyolult megállapitani egy helyi preferencia mértékét egyik vagy másik, sőt akár mindkettő számitásbavételével, vagyis tulajdonképpen nem belső okokból kiindulva, hanem csak ugy egyszerüen a körzeteket tekintve általában, amelyek konkrét esetéiben kellene kialakitani a preferenciát valamiféle adózási alapon. Ha a közösségek és a tö megek független, szuverén testületek volnának, amelyek egy föderativ kincstárhoz járulnának hozzá különböző kontingensek alapján és e jövedelem nem volna /mint most van/ különböző nyomás alatt, amely kihat az egészre és amely az embereket egyénileg és nem korporative érinti s természetének megfelelően összekever minden területi határt, akkor lehetne valamit mondani az olyan adózásról, amely a közösségeken és a tömegek meghatározott csoportjain nyugszik."

NAGYVÁROSOK ELLEN

Mint valamennyi más, ez a képviseleti rendszer is az adózási hozzájárulásával mérettetik meg s igy a legnehezebb az egységesség /equaty/ elveinek az alkalmazása egy olyan országban, amely körzeteire, mint egy egész tagrészeire tekint. Egy nagyváros, mint Bourdeau vagy Paris, ugy jelenik meg, hogy a kötelezettségek sulyos hányadát kell vállalnia. Mármost szinte számbavehetetlen az a proporció, amely őket más helységekkel kapcsolatban jellemzi. És tényleg ezek a nagyvárosok megfelelő arányban adóznak? Nem! A Bourdeau-ba importált áruk fogyasztói, akik eloszlanak egész Franciaországra, maguk fizetik a bourdeau-i import adóját. Guinne-ában és Languemerce-ben termelt borok a nagyvárosokba ugy jutnak, hogy előbb Paris helyett azok a körzetek is adóznak, ahol a jövedelem megteremtődik. Ehhez nagyon közeli érvet használtunk, irja Burke, a közvetlen adózás dolgában is: minthogy a közvetlen adózás a reális és a tényleges gazdagságot kell érintse, de ez a helyi gazdagság önmagában nem helyi okokból nő ki, illetve származik, s igy az egységesség nem szabhat irányt egy helyi preferencia megalkotásához.

Nagyon figyelemreméltó, hogy ebben az alapvető szabályozás-

ban, amely a közösségek és a tömegek csoportjai képviseletére vonatkozik s a közvetlen adózás elvét tartja szem előtt, még csak meg sem állapitják, miként kell ezt a közvetlen hozzájárulást alkalmazni, vagyis hogyan kell azt elosztani. Lehet, hogy itt valamilyen latens politika rejtőzik, amely majd későbbi intézkedésekben bontakozik ki igazán, mintegy a jelenlegi Nemzetgyülés tevékenysége folytatásaként, de amig erre nem kerül sor, addig nincs konkrét konstitució sem. Ez végül is az adózási rendszertől függ és variálható azon rendszer mindenféle konkrét megoldása szerint. Ahogy ezeket a dolgokat kigondolták, az adózás nem annyira az alkotmánytól függ, mint inkább az alkotmány függ az adózástól. Ez nagy zavart jelent a közösségek és a tömegek csoportjai számára, vallja Burke, amiként a szavazatok. differenciált kvalifikációja is erre vezetett a körzeteken belül, főleg, ha majd létrejönnek a valós és harcos választási szituációk s akkor bizony majd előbukkan végtelen sok belső ellentét./284-294/

AZ ARISZTOKRATIKUS ÉS A DEMOKRATIKUS BÁZIS ELLENTMONDÁSA

Ha összehasonlitjuk az uj francia politikai rendszer megnevezett három fundamentumát, nem politikai értelmük szerint, hanem mint elveket, amelyekkel a Nemzetgyülés is dolgozik, és végigkövetjük azoknak a konzisztenciáját, akkor nem kerülhetjük meg annak vizsgálatát, hogy az az elv, amelyet a Bizottság népességi bázisnak nevez, nem ugyanolyan jellegü pontnak az alkalmazásával kezdi, mint amit a két másik elv /a területi és az adózási/ bázisának neveznénk, vagyis nem egy arisztokratikus jellegü ponttal indul. A következmény pedig az, hogy amint a három elv együtt kezd hatni, az elsőnek a müködése a két utóbbi elv összefüggésében a legabszurdabb egyenlőtlenséget eredményezi.

Minden kantonnak négy területi /square/ ligája van és az átlagban 4.000 lakost kell magában foglaljon a számitások szerint, vagyis 680 szavazót az elsődleges gyülésben. Ez a kanton lakosságától függően változik, illetve variálódik. 200 szavazó alapján küld egy delegátust a kommunába. Kilenc kanton alkot egy kommunát.

Mármost tegyük fel, hogy az egyik kanton magában foglal egy tengerparti kereskedő várost vagy egy erős és nagy manufakturát befogadó várost. Tételezzük fel, hogy ennek a kantonnak a lakossága 12.700 fő, vagyis 2.193 olyan szavazatot jelent, amelyekből kialakitják a három elsődleges gyülést és tiz delegátust küldenek a kommunába.

Állitsunk szembe ezzel a kantonnal két másikat ugyanazon kommuna megmaradó nyolc tagjából. Ezekről feltételezhetjük, hogy 4.000 saját lakost tesznek ki és mindegyik 680 szavazót, vagyis együttvéve 8.000 lakost és 1.360 szavazót jelentenek. Ezek csak két elsődleges gyülést alkotnak és csak 6 delegátust küldenek a kommunába.

Amikor a kommuna gyülése összejön, hogy szavazzon a területi bázisnak megfelelően, amely elvet elsőként müködtetik ebben a gyülésben, az egyik kanton, amely a másik kettő területének a felével bir, tiz szavazattal fog rendelkezni - szemben az emlitett hattal, hogy megválasszák a körzeti gyülésbe /department/ három delegátusukat, ilymódon kifejezve a választásnak a területi alapját.

Ez az egyenlőtlenség, amely szembeötlő, csak rosszabbodni fog, ha feltételezzük - amiként ezt tennünk kell - hogy a kommunának több más kantonja kisebb lakosságu az átlagnál, amiként azt is kell látnunk, hogy a fő kanton pedig felülmulja ezt az átlagot.

Ugyanakkor az adózás szerinti hozzájárulás bázisát, mint elvet, ugyancsak müködésbe hozzák elsőként a kommuna gyülésben. Vegyünk csak egy olyan kantont, mint azt fentebb tettük. Ha egészében a nagy kereskedelmi és manufakturális városok általi közvetlen adóhozzájárulást egyenlően osszuk el a lakosok között, minden egyes egyénnél azt fogjuk találni, hogy sokkal többet fizetnek, mint egy olyan egyén, aká más - az átlagnak megfelelő - vidéken él. Az előbb emlitett kanton lakosai által fizetett egész összeg - méghozzá joggal feltételezhetjük, hogy pontosan egy harmaddal több lesz, mint az utóbb emlitett kantonok lakosai által fizetett összeg. Akkor a 12.700 lakosu és a 2.193 szavazóju kanton ugyanannyit fog fizetni, mint egy másik kanton 19.050 lakossal és 3.289 szavazóval s ez megközelitőleg ugy értékelhető, mint öt másik kanton lakosai és szavazói. Mármost a 2.193 szavazó, mint korábban mondtuk, csak tiz delegátust küld a gyülésbe, a 3.289 szavazó pedig tizenhatot. Ilymódon a kommuna egész adózásában való egyenlő részesedés mögött a tizenhat és a tiz szavazat közötti differencia van meg azon választásban, amikor az egész kommuna általános adózását számba vevő képviseleti rendszer alapján vála.ztottak.

Ugyanilyen számitási módot találunk egy másik kantonban 15.875 lakos vagy 2.741 szavazat esetében, amely 1/6-al kevesebbel járul hozzá a kommuna egészéhez és három szavazattal többel rendelkezik mint az előbbi kanton 12.700 lakosa vagy 2.193 szavazata összehasonlitásában

Ime a közösség és közösség közötti fantasztikus és igazságtalan egyenlőtlenség a képveseleti jogok ilyen sajátságos elosztása bázisán, amely a területi és az adózás szerinti bázisból, mint elvekből nő ki. És a kvalifikáció, amely ezeknek megfelel, igazából negativ kvalifikáció és a velük rendelkezők számára forditott arányosságot eredményez.

"Egészében a három bázis-elv ellentmondása, bármely szempontból nézzük, nem a tárgy különféleségéből adódik s igy konzisztens egészbe lehetne foglalni, hanem abból, hogy a három különféle elvet kelletlenül - bár azok összebékithetetlenek - megpróbálták egybefüzni az Önök filozófusai. Ezért aztán ugy járnak, mint a ketrecbe fogott vadállatok, amelyek kapálódznak, karmolnak és szaggatják egymást, mig végül el nem pusztulnak." /294-296/

X X

X

7. A FRANCIA ÁLLAM-EGYSÉG KONZERVATIV ÉRTÉKELÉSE /Edmund Burke "Reflections on the Revolution in France"/

Nem lelve az autonómiák természetében és konstituciójában semmilyen egymással koherens elvet, Edmund Burke megvizsgálja, hogy a törvényhozók mégis milyen cementező anyagot használnak fel az annyira különböző és idegen állam-részek összeforrasztására.

HÁROM CEMENTEZŐ ANYAG

A franciák konföderációi, eme szinjátékaik, aztán polgári ünnepléseik, lelkesedésük eme megnyilvánulásai, nem elégithetnek ki, - irja, - azok nem többek trükköknél, amelyek áthatják cselekvéseiket, politikájukat. Intézkedéseikben viszont megkülönböztethetünk bizonyos dolgokat, amelyek jelenleg a köztársasági autonómiáikat együtt tartják. Ezek közül első az elkobzás, a konfiszkáció, amely kötelező érvényü pénz-papir forgalomhoz kapcsolódik; a második maga Paris mint főváros és annak legfőbb hatalma; a harmadik pedig az állam közös hadserege.

ELSŐ CEMENTEZŐ ANYAG: A KONFISZKÁCIÓ PLUSZ PÉNZ-PAPIR CIRKULÁCIÓ

Mármost ami az első pontot illeti, nem lehet tagadni, hogy az elkobzás és a pénz-papir, mint egymástól függő ragasztó anyag egy bizonyos ideig betölthet egységesitő funkciót, ha csak a vezetés könnyelmüsége vagy őrültsége folytán már kezdettől fogva nem vegyitik őket ugy, hogy azok egymást akadályozzák és elpusztitják.

Megengedve viszont e séma bizonyos koherenciáját és tartósságát, ugy tünik nekem - irja Burke, - hogy amennyiben bizonyos idő eltelte után az elkobzás nem kap megfelelő fémpénz-kibocsátásban támogatást /és ugy hiszem, hogy ezt nem fogja megkapni/, akkor összeötvöződés helyett mindez végtelenül erősiteni fogja az elkülönülés erőit, a konföderativ köztársaságok zavarainak és bónyodalmainak a problémáját. Mindkét - központi és helyi - oldalról egyaránt, továbbá az egyes alkotórészeken belül is eluralkodnak majd a taszitó erők. Ha az elkobzás olyan messzemenő lesz, hogy elemészti a pénz-papir kibocsátást, ugy ez a ragasztóanyag elvész a körforgalomban. Összekötő ereje nagyon bizonytalan lesz, bizonyos idő után szükülni, majd pedig felolvadni kezd a pénz-papir hitele.

Egy dolog bizonyos ebben a sémában, amely hatásában talán mellékes, hogy t.i. azok részéről, akik ezt az ügyet viszik, egy oligarchia kiformálódásához vezet valamennyi ilyen rész autonómiában-köztársaságban. A pénz-papir forgalom /paper circulation/, amely nem nyugszik letéti és használnató pénzen és amely már a mi angliai

pénzünk 44 milliójának a méretét ölti, s igy a jövedelem szubsztanciájává, valamennyi kereskedelmi és magán ügylet mediumává válik /ezt erőszakkal tették a királysági fémpénz helyébe/, aztán az egész hatalmat - a megmaradó tekintélyt és befolyást is kockára téve - ennek a cirkulációnak a vivői és vezetői kezébe adja.

Angliában érezhető a bank befolyása, de ez csak az önkéntes ügyleteknek /voluntary dealing/ központja és kevéssé hat ténylegesen befolyásolóan az emberek pénzére, akik igy nem is észlelik a pénzközpont ügyvitelének az erejét, amely persze egyre inkább extenziv és természete inkább függ az ügyvivőiktől, mint bármelykünktől. Ez egyszersmind nem tisztán pénzközpont. Ebben a rendszerben vannak más elemek, amelyek szétválaszthatatlanul összekapcsolódnak a pénz-ügyvitellel /money management/. Ez tartalmazza az elkobzott földek mértékének megfelelően kibocsátott pénzeszközöket s igy belekerülnek a pénz-papir földdé változtatásának folyamatába. Ha ezt a folyamatot kölcsönhatásában végigkövetjük, felfoghatjuk eme erő intenzitásának mértékét, ahogyan e rendszernek müködnie kell. Láthatjuk, hogy a pénz-csinálás és a spekuláció behatol magának a földnek a területére és ott testet ölt. Az ilyenfajta müvelet, amikor a tulajdon bizonyos faja elpárolog s amit természetellenes és szörnyüséges aktivitásnak kell tartanunk, a különböző managerek kezébe dobja Franciaország valamennyi földjének mintegy tizedét. Megjelenik előttünk a pénz-papir forgalomnak a legártalmasabb oldala s annak bizonytalan értéke.

Ezek az üzletemberek /new dealers/ rendszerint kalandorok, bármiféle tartás vagy helyi elkötelezettség nélkül. Ujra és ujra üzletbe fognak, ha azt a pénzpiac vagy a földpiac kedvező helyzete előnyt nyujtóan ajánlja. Bár egy tiszteletre méltó püspök - Autom püspöke: Talleyrand - azt állitja, hogy az agrárgazdaság nagy előnyhöz jut eme "felvilágosult" felhasználók vagy inkább talán visszaélők tevékenysége folytán, minthogy ők megvásárolják az elkobzott egyházi földeket; én viszont - irja Burke - ha nem is valami nagyszerü, de régi farmer, mély tisztelettel kérve engedelmet, azt kérdezném az előbb emlitett loruságtól, hogy miből gondolja ezekről a vásárlókról, hogy azok az agrárgazdaság ismerői? Ha felvilágosult szót napjaink uj szótára szerint vesszük, amint ezt Önök uj iskolájuk révén mindig is teszik, nem tudom elképzelni, hogy egy istenben nem hivő ember miként tudná helyesen oktatni a föld megmunkálását és miként tudná bármilyen pótlólagos ügyesség és erény megszerzését elősegiteni. "Én a halhatatlan istenek számára vetek!" - mondta egy antik római arra a kérdésre válaszolva, hogy miért dolgozik, mivel már csak az egyik kezével tudja fogni az eke szarvát, lévén a másik keze már a halálában.

Én jobb információt kaptam, irja Burke, a gazdálkodás rejtelmeit és összefüggéseit illetően egy kartauzi szerzetestől, mint amit kaphatnék a bank-igazgatóktól. Nekem igy semmi okom annak támogatására, hogy a pénzcsinálók avatkozzanak csak bele az agrártermelésbe. Ezek a gentlemenek tulságosan okosak megfigyeléseik és általánositásaik során. Rugalmas és érzékeny képzelőerejüket először rabul ejti a pásztor-élet ártatlan és gyermeteg gyönyörüsége, viszont rövid ideig tartó tapasztalatszerzésük után észreveszik, hogy a mezőgazdasági kultura sokkal fáradságosabb és kevésbé hasznot hajtó tevékenység, mint az, amit otthagytak. Először dicshimnuszt zengenek róla, majd hátat forditanak neki, amint ezt előfutáraik tették. "Beatus ille" - ezt mondva a pénzkölcsönző Alphius, aki előbb arról fantáziált, hogy majd farmer lesz, de már a hó közepén minden pénzét visszavonta onnan s azért, hogy ujra egy másik, jövedelmezőbb foglalkozásba fektesse /Horatius alapján/. A maiak esetleg az Egyházi Bankot választják, prelátusuk megszentelt pártfogása mellett és ez számukra több hasznot hoz, mint a szőlészet vagy a gabonatábla. Ügyességüket és talentumukat eme érdekük alapján fogják hasznositani. Nem az ekeszarvát fogják majd, ha már a kincstárral és a területek-autonómiák kormányzásával foglalkozhatnak.

Edmund Burke igy folytatja: Az Önök törvényhozói - e mindenben ujra törekvők - az elsők, akik az egész társadalmat játékra alapozták és beinjekciózták annak testébe e szellemet, mint éltető erőt. Politikájukban a nagy cél Franciaország átalakitása királyságból egy nagy játékasztallá /into one great playtable/, lakosaiknak pedig a kártyások nemzetévé változtatása; átfogóvá kivánják tenni e spekulációt az élet minden területén, ezzel mindent összekapcsolni, kiforgatni a nép reményeit és bánatait megszokásaik régi medréből, olyan szenvedélyekké és előitéletekké változtatni azokat, mint amelyek egyedül a véletlenre bazirozhatóak.

Álláspontjukat fennhangon proklamálták, hogy t.i. a köztársaság jelen rendszere nem tud létezni ilyen játék-alap létesitése nélkül, valamint azt a meggyőződésüket hangoztatták, hogy az élet vezérfonalát tulajdonképpen ezekből a spekulációkból szőtt kapcsolatokra épitsék. A játék régen elég nyilvánvalóan kártékony volt, de ez csak egyes egyének esetére vonatkozott. Még amikor a legnagyobb méreteket öltötte, igy a Mississipi és az Észak-tengeri ügyekben - amelyek a XVIII. századi pénzügyi krachok példái - ez csak viszonylag kevéseket érintett. Ha mérete ki is terjed pl.

a lottarie esetében, ez csak egyes dolgokra vonatkozóan terjeszti el ezt a szellemet. Ott azonban, ahol a törvény, amely egyébként a legtöbb esetben tilalomfája és nem kifejezője e játéknak, maga elzüllik olyannyira, hogy természete - és a politika is - a maga ellentétévé válik és kifejezetten kényszeriti a szubjektumot ahhoz a bizonyos destruktiv asztalhoz, amelynek szelleme és szimbóluma a játék; továbbá azt a mindennapos ügyekre is kiterjeszti, átfogva minden élőt, de még minden dolgot is, és valamiféle félelmetes járvánnyá változik, megjelenési formáiban elterjed az egész Földön. Egy olyan helyzet jön létre, hogy az ember nem tudja sem megkeresni, sem megvásárolni ebédjét spekuláció nélkül. Amit megkap reggel, már nem lesz ugyanolyan értékü este. Amikor arra szánja el magát, hogy kölcsönt ad, nem ugyanazt fogják neki már visszafizetni, ami a szerződés szerint őt megilleti, tehát nem lesz az már ugyanaz a készpénz visszafizetésekor s igy egyáltalán kerülni fogunk minuenfajta kötelezettség-vállalást. Az iparkodás el kell hervadjon /industry must wither awway/ és a gazdaság szétzüllik igy az Önök Franciaországában. A gondos előrelátásnak nem lesz létjoga. Végül is ki fog dolgozni fizetése mértékének ismerete hiányában? Ki fog tanulni, hogy növekedjen, ha senki sem értékeli azt? Ha Ön elvonatkoztat a játékban való felhasználástól, hogy összegyüjtsön pénzvagyont, nem fogja-e azt találni, hogy az ember nem láthat semmit előre és csak a zavarosban botorkál ?

Az igazán sajnálatos része egy olyan politikának, amely az embereket egy játék-passzió rabjaivá teszi, éppen az, hogy ugyan mindenki kényszeritve van a játékra,de csak kevesen értik e játékot és még kevesebben vannak olyan helyzetben, hogy tudásukat hasznositani volnának képesek. A többség a kisebbség balekjává lesz, azok kiszolgáltatottjaivá, akik a spekulációs gépezetet irányitják /The many must be dupes of the few who conduct the machine of these speculations/.

A NÉPLÉLEK ÉS AZ URBÁNUS ELLENTÉT KONZERVATIV KRITIKÁJA

Hogy ennek milyen hatása lesz a falusi népességre /country-people/, az nyilvánvaló. Az urbanizált ember /townsman/ tervezhet egyik napról a másikra; nem igy a falusi lakos. Amikor a paraszt először kiviszi a gabonát a piacra, a városi magisztrátus arra kényszeriti, hogy fogadja el a papirpénzt /to take the assignat at par/; amikor viszont bemegy a boltba ezzel a pénzzel, azt találja, hogy hétszázalékot romlott ez idő alatt, amig ő átment a téren. Ez az a piac, amelyet ő aligha fog ujra egykönnyen igénybe venni. Az urbanizált ember dühbe fog gurulni. Arra fogják kényszeriteni a

falusiakat, hogy vigyék oda a piacra a gabonájukat. Megkezdődik az ellenállás. Paris vagy St.Dennis gyilkosai e t újra megtehetik egész Franciaország területén.

Mit ér az az üres bók, amit a falu felé hangoztatnak s amelylyel talán még messzebbre is elmennek majd, mint ami illendő lenne, ha egyszer szóba kerül az Önök képviseleti elmélete? Hova helyezték Önök a reális hatalmat a pénz és a föld cirkulációs folyamata dolgában? Hova rejtették azokat az eszközöket, amelyek valójában minden szabad birtokos értékeinek a változását, emelkedését vagy süllyedését mozditják elő? Azok kezében van mindez, akik tizszázalékot tudnak nyerni bármilyen pénzügyi müveletükön minden egyes francia ember vagyonából - és bizony ők ma Franciaország lakosainak az urai. Az egész forradalom által kivivott hatalom a városokban koncentrálódik azon polgárok és pénzigazgatók kezében, akik e t a folyamatot irányitják. A falusi ember, a birtokos gentlemen és a kisgazda vagy paraszt számára ebből nem jut semmi, mert annak szokásai és impulzusai, sőt tapasztalatának hiánya nem juttatja őket ezen hatalomhoz és befolyáshoz, amely pedig most Franciaországban uralkodik. Magának a falusi életnek /country life/ a természete, a földtulajdon sajátossága, valamennyi itteni foglalkozás és időtöltés olyan kombinációba és rendszerbe zárult /és ez utóbbi a befolyás stb. kivivásának az egyedüli területe/, amely most képtelenség és lehetetlenülés a falusi ember számára.

Nyilvánvaló, hogy a városokban, ahol minden a vidéki gentlemen ellen esküszik, a dolgokat a pénzemberek és igazgatók érdekében épitik fel. A városokban természetes a kombinálás. A polgárok begyakorolt szokásai, foglalkozásaik és szórakozásaik, ügyeik és semmitevésük egyaránt állandóan folyamatos kapcsolatot létesitenek közöttük. Erényeik és hibáik ugymond szociálisak /sociable/, mindig ott vannak a tüznél, állandóan együtt vannak azokkal, akik a civil és katonai ügyeket egyaránt irányitják.

Mindezek a megfontolások nem hagynak semmi kétséget afelől, hogy ezt a szörnyüséges konstitucíót, amely most Franciaországban érvényesül, az igazgatókból és pénzemberekből, az egyházi föld elherdálásakor kitünt ügyvédekből, uzsorásokból és spekulánsokból, más kalandorokból összetevődő korporációkban és városi társaságokban lévő agitátorok irányitják teljes mértékben. Ezek nemtelen oligarchiát képeznek, mindent a korona, az egyház, a nemesség és a nép destrukciójára alapozva. Ime, ezzel végződik az egyenlőséggel és az emberi jogokkal való álmodozás csalása. Ebben az oligarchiában minden elsüllyed, felszivódik és örökre elvész. /306-313/

A MÁSODIK CEMENTEZŐ ANYAG: PARIS

Az uj francia politikai rendszer második cementező anyagaként Burke Paris fővárosának felsőbbségét és fölényét jelöli meg, megjegyezvén, hogy ez szorosan kapcsolódik az előbbiekben tárgyalt "ragasztó anyag"-gal, azaz az érték-papir forgalommal és a konfiszkációval. Ezen a ponton jelenik meg a régi provinciák és jogszabályok - legyenek azok egyháziak vagy világiak - megsemmisitésének, általában a dolgok régi kombinációi felszámolásának és a létrehozott, egymáshoz alig kapcsolódó autonómiák-köztársaságok kialakitásának a körülményei és értékelése. Paris fővárosának hatalma nyilvánvalóan az uj rendszer politikájának egy nagy forrása. Paris hatalma segitségével kialakul a nyerészkedésnek a fokusza és központja, s igy ennek a pártnak a vezetői irányitják vagy jobban mondva parancsnokolják /command/ az egész törvényhozói és az egész végrehajtói kormányzatot. Tehát mindent ugy kell megalkotni, hogy az megerősitse a főváros tekintélyét a többi autonómia-köztársaság felett. Paris kompakt és sürünlakott, hihetetlen erősségü, amely aránytalanul nagyobb bármely más területi köztársaság erejénél: ez az erő egy szük térségbe koncentrálódik. Parisnak megvan a természetes és egyszerü kapcsolata részeivel, amelyet nem befolyásol semmiféle geometrikus konstitució-alkotás. A királyság más részeit felosztották, darabokra szaggatták és elszigetelték minden hagyományos eszközétől olyannyira, hogy semmiféle egység-elv sem tudja azokat tömöriteni a főváros ellen - legalábbis belátható időn belül. Az alárendeltség régi viszonyaiból semmit sem hagytak meg, ha csak nem a provinciák gyengeségét, kapcsolatnélküliségét és zavarosságát. Hogy koncepciójuknak ezt a részét megerősitsék, a Nemzetgyülés legutóbb egy olyan határozatot hozott, hogy nem rendelkezhetik akárcsak két ilyen autonómia-köztársaság sem egy közös katonai parancsnoksággal.

Aki azonban figyelmes és elmélyed Paris igy megerősitett helyzete következményeinek tanulmányozásában és az egészet veszi szemügyre, előtte már megjelenik egy hiányosság és gyengeség. Fennhangon meghirdették ugyan, hogy geometriai politikájuk szerint minden partialitas és helyi érdekü politika vagy eszme dominanciája kiküszöbölendő, most már az emberek nem Gascon-iak, Picard-iak, Normannok, hanem FRANCIA POLGÁROK. Egy ország, egy sziv, egy Nemzetgyülés. Ahelyett viszont, hogy mindenki francia polgárrá válna, inkább valószinü, hogy a különböző régiók lakói egyszerüen csak elvesztették szülőföldjüket és hazájukat. Ezen a helyen Burke - mint erre már korábban kitértünk - a helyi és a központi megszivlelendő egyesitését veti fel, a Köztársaság egészének érdekében a tradicionális kisközösségek beépitésének és felhasználásának a feladatát.

MIÉRT NINCS SZENÁTUS? A civil lakosság fentebbi egységesitésének vizsgálata után Burke rátér az uj francia politikai rendszer államépitésének egyes kérdéseire. A Nemzetgyülésről megállapitja, hogy az ugy jelenik meg és ugy cselekszik, mint szuverén és valamennyi hatalommal rendelkező politikai test, de amelynél hiányzik egyáltalán valamiféle külső ellenőrzés. Ilymódon, ugymond, létrehoztak egy politikai testet, de alapjog és megállapitott maxima, az ügyrendnek tiszteletet parancsoló szabályok stb. nélkül.

Továbbmenve megállapitja, hogy egy monarchia létezhet valamiféle kiegészitő tanácsadó testület nélkül, viszont ez utóbbi, méghozzá annak intenziv tevékenysége a köztársasági kormányzat lényege. Ez - mintegy szenatus - valamiféle közbülső helyet foglal el a nép által gyakorolt vagy közvetlenül általa delegált legfőbb hatalom és a tisztán végrehajtó hatalom között.

A KIRÁLY HATALMA: E téma - ne felejtsük, hogy 1791-ben vagyunk - a király helyzetének, illetve Burke siránkozásának a kibontása, minthogy Franciaország királya akkor már lényegében nem jogforrás. Megfordul a világ s a valaha saját tisztviselői vonatkozásában szuverén király most ő maga valósitja meg azok rendelkezéseit. Márpedig egy valódi király csak a törvényekkel kapcsolatban lehet, ugymond, végrehajtó, de nem a különböző rendelkezések és intézkedések s azok megalkotóival kapcsolatban. Aztán a belső kényszeritő eszközökkel /internal coercion/ sem rendelkezik. Sem a tisztviselők kinevezését, sem jutalmazásukat és büntetésüket illetően nem birtokolja a régi hatalmat. Egyszóval a király helyzete siralmas. Nem azt veti fel Burke, hogy a tisztviselő mindenben egyet kellett értsen királyával - Mazarin példáját hozza fel, aki sokban más véleményen volt, mint XIV. Lajos, vagy még Richelieu és XIII. Lajos esetét - de a trónját illetően azért annak hive és támogatója kellett és kellene legyen. Ez távolról sem áll az uj francia politikai rendszerben.

Burke felveti, hogy egyébként is Franciaország az az ország, ahol a miniszterek nem tudnak részt venni a nemzeti tanácskozó szerv munkájában. Ez majdnem hogy egyedülálló. Továbbá a király nem dönt sem a háboru, sem a béke kérdésében; egy ilyen alárendelt helyzet láttán nem beszélhetünk királyságról. Burke megemliti a király kivánságát, hogy a trónörököst a jelenlegi szituációnak megfelelően, azzal konform neveljék. Ironikusan megjegyzi Burke, hogy a trónörökös szivében és vérében azért - minden ellenkező nevelés ellenére - király marad. Összefoglalóan az általános következtetése az, hogy ilyen helyzetben a király jobb, ha egyáltalán lemond minden funkcióról, mert megvetésre méltó helyzetében ugyis csak a legkellemetlenebb és legmegalázóbb feladatokat kellene teljesitenie.

A HARMADIK CSELENTEZŐ ANYAG: A HADSEREG

A francia nemzetnek, ugymond, harmadik összetartó ereje: a hadsereg. Nehéz előre megmondani, vallja Burke, hogy végül is mi lesz ebből a hadseregből. Vitathatatlan az, hogy egy nagy hadseregre szavaztak, megfelelő jó felszereléssel, és ehhez megadták az eszközöket.

Kritikai megjegyzéseiben először is a fegyelem kérdését veti fel, amelyet fő dolognak tart. Érvelésében felhasználja M. de la Tour du Pin honvédelmi miniszternek 1790 junius 4.-én a Nemzetgyülés előtt elmondott beszédét. Idézi : "Őfelsége ma arról értesitett, hogy az elküldött számos helyi jelentés alapján - és ilyeneket Ő naponta kap - a hadseregen belüli rendbontás tovább tart, ami Őt aggodalommal tölti el. Egész ezredek lázadásra vetemednek, hogy egyként fittyet hánynak a törvényekre, a király szavára, valamint az Önök által kiadott dekretumokra, pedig esküjüket a legünnepélyesebb körülmények között letették. Az a veszély fenyeget, hogy a hadsereg, a katonai szervezet féktelen anarchiába fullad. Kötelességem arra szólit, hogy közöljem Önökkel ezeket a zavargásokat; a szivem vérzik, amikor látom, hogy milyen irányban fejlődnek ezek az események. Mindezek, amelyekről nem tudok csak a legfájdalmasabb hangon szólni, valamikor annak a hadseregnek a részei voltak, amely teljes tiszteletet és loyalitást tanusitott mindig, tanusithatom ezt ötven esztendős katonai szolgálatommal, lévén magam is társuk és barátjuk.

Milyen érthetetlen önkivület és csalás vett most rajtuk erőt, hogy ilyen téves irányba mentek? Amig Önök a birodalom egységének megalapozásán /in establishing in the empire/ munkálkodnak, összeötvözvén egy koherens és tartós testté annak részeit s amig a franciák Önökkel együtt éreznek törekvéseikben, hogy tiszteljék mind a törvényeket, mind az emberi jogokat, s azt, hogy mivel tartozik az állampolgár a törvények tekintetében, a hadsereg adminisztrációja nem más, mint tiszta összekuszáltság és összeomlás. Nem egy alakulatnál magam észleltem, hogyan bomlott fel a fegyelem, elfogadnak már és támogatnak leghihetetlenebb követeléseket, méghozzá mindenféle kertelés és ingadozás nélkül; a parancsoknak már nincsen erejük, a vezetőknek már nincsen tekintélyük; a katonai pénzes ládát éppen ugy elviszik, amiként eltüntetik a zászlókat, sőt magának a királyi Őfelségnek sincsen semmilyen tekintélye /Közbeszólás: "Ne kényszeritsen, hogy nevessünk ezen!"/, sőt büszkén ócsárolják Őt; a tiszteket becsmérlik, lefokozzák, fenyegetik, eltávolitják, sokan közülük hadsereg-csoportjukon belül fogva tartott foglyok már, igy recseg-ropog az egész katonai épitmény, a katonák lelkéből hi-

ányzik az alázatosság. Ezek az elrémitő rendbontások azzal tetéződnek, hogy saját parancsnokaikat lenyakazzák - katonáik szeme előtt és majdnem hogy azok aktiv közreműködésével.

Ezek szörnyen rossz dolgok, de következményeit tekintve még ezek sem a legrosszabbak az ilyen katonai felkeléseknél. Előbb vagy utóbb ezek az akciók már a nemzetet fenyegetik. A dolgok természete megköveteli, hogy a hadsereg soha nem lehet más; mint egy eszköz. Az a pillanat, amikor maga válik tanácskozó testületté, amikor saját döntései alapján kezd el cselekedni, ez már azt jelenti, hogy a kormány sem tehet mást, mint hogy katonai demokráciává degenerálódik; a politikai torzszülemények azon fajává, amely mindig azzal végződik, hogy elnyeli azokat, akik kitermelték.

Mindezek után van-e valaki, akit nem riasztanak el a zavaros és rendszertelen konzultációk, illetve a felkelők bizottságai, amelyeket a sereg közkatonáiból és nem a hivatásos tisztekből állitottak össze, nem rendelkezvén a szükséges tudással, s akiket e helyett inkább áthat a felsőbb katonai parancsnokok iránti megvetés, bár még az ilyen parancsnokok jelenléte vagy tevékenysége sem adna semmilyen tekintélyt ezeknek a szörnyüséges demokratikus gyüléseknek és bizottságoknak."

Burke elmondja, hogyan reflektált erre a jelentésre a Nemzetgyülés. Irónikusan megjegyzi, hogy előirták az eskütételek még ünnepélyesebb lebonyolitását. Megujitották dekrétumaikat és proklamációikat. Felfokozták tehát az eskütétel jelentőségét, minthogy az a vallási rendszabályok hatását hivatottak gyengiteni. "Remélem, hogy azok a kurtitások, - jegyzi meg Burke, - amelyek Voltaire, d'Alambert, Diderot és Helvetius keze alatt a lélek halhatatlanságára, a gondoskodó különleges kegyelemre, valamint a jövendő jutalom és büntetés állapotára vonatkozó tanitásokat illették, el fognak jutni az egyszerü katonákhoz - a polgári eskütétellel együtt. Ebben én nem kételkedem, minthogy tudom: katonai gyakorlatozásaik nem kis részét alkotja bizonyos és meghatározott nevelés s hogy az ilyenfajta pamfletekkel nem kevésbé lesznek felfegyverkezve, mint töltényekkel.

Hogy a különböző konspirációk, nem szabályzat szerinti konzultációk, a lázadó bizottságok és a szörnyüséges demokratikus gyülések végső pusztulást okozó kártevését megelőzzék a katonák körében, valamint a semmitevésből, luxus-divatokból, a kicsapongásokból és az engedetlenségekből származó káros következményeket meggátolják, azt hiszem - vallja Burke - a legelrettentőbb eszközöket kell majd igénybe venni, amilyeneket csak ismer a katonai fegyelem helyreállitásának története."

Maga a király körlevélben eljuttatta valamennyi alakulathoz, a saját tekintélyével megerősitve, azt a támogatást, hogy ezek az alakulatok kapcsolódjanak a klubokhoz és konföderációkhoz, amelyek a helyi közigazgatási területen léteznek, és velük egyesülve rendezzék meg saját ünnepségeiket és a polgári lakosság szórakozását. Ez aztán vidám fegyelem lesz! - kiált fel Burke - és minden bizonnyal meg fogja puhitani azok szellemének és természetének vadságát, kibékitik őket más rétegek társaságaival és az egyedi konspirativ szervezetek általános és átfogó társaságokba egyesülnek. Értékelése alátámasztásául Burke franciául idézi az idevonatkozó részt:

Comme sa Majesté y a reconnu, non une system d'associations particulieres, mais une reunion de volontes des tous les Francois pour la liberté et la propriete communes, ainsi pour le maintien de l'ordre publique; il a pensé qu'il convenoit que chaque regiment prit part a ces fetes civiques pour multiplier les rapports, et reserrer les liens d'union entre les citoyens et les troupes.

A katonák persze hálásak ezért az orvoslásért, folytatja ironikusan Burke, mivel ezt M. de la Tour du Pin maga irta alá, s ezt én kész vagyok elhinni: ezt a királyi proklamációt a lázadás szelleme által áthatottak teljes mértékben elfogadják s ennek magukat teljesen alávetik.

És itt kiütközik Burke pozíciójának lényege, mert ez nem egyszerüen - a fegyelmezetlenséget kifogásoló első lépést követő - második lépés, hanem most már konkrétan az uj politikai rendszerhez kapcsolódó katonai hüség helyességének az elvitatása. Azt a kérdést teszi fel ugyanis, hogy vajon ezek a polgári esküvések és közös ünnepségek elősegitik-e, hogy a katonák a jelenleginél komolyabban figyeljenek a régi tisztek szavára, akik megtanitanák őket - és nemcsak az elemi katonai fegyelem szabályaira. Ezen intézkedésekről kijelenti és sajnálattal állapitja meg: inkább az uj francia divatot követő polgárok iránti csodálatot fogják ezek megerősiteni a katonai állományban! Erős kétségek merülhetnek fel atekintetben, hogy ez a helyzet - a kiváló, sőt inyenc asztalok stb. - előmozditja-e a régi tisztek és az államférfiak által hangsulyozott eszköz-mivoltuknak a megértését?

Az ilyenfajta fegyelem-erősités, t.i. a katonák szabad vitája és részvétele a helyhatósági rendezvényeken, amelyet mind annyira bátoritanak - még királyi tekintelyre is hivatkozva - felveti magának a helyhatóságnak a természete és igazi jellege problémáját. Lehetséges, hogy jelenleg ezek az intézkedések még elő is segithetik bizonyos ideig a fegyelem helyreállitását. Az ilyenfajta szituáció azonban már a komorabb jövő árnyékát vetiti előre. Ez a jövendő bukás előjele -

mint a miniszteri jelentés is kiemeli - "igy a katonai vezetés nem az Önök kezében lesz, miután mindenfelé észlelni a helyhatóságoknak azt az igényét, hogy ők álljanak a csapatok élére, amelyet pedig Önök nemrég még meghagytak teljes egészében a kiraly kezében. Önök lerögzitették a katonai hatóságok és a helyhatóságok jogkörét, megállapitották azok határait. Igaz, Önök megadták a jogot a helyhatóságoknak, hogy alkalmasint igénybe vegyék a katonaság szolgálatait, de ez nem azt jelentette, hogy a köznépnek most már joga van elbocsátani a tiszteket, netán őket bíróság elé állitani, vagy éppen a katonák számára rendelkezéseket kibocsátani vagy eltávolitani az alakulatot a kijelölt helyéről, esetleg a király által elrendelt menetirányukat megváltoztatni, egyszóval arról nem volt szó, hogy a hadsereget ezen városok vagy piac székhelyek szeszélyeinek a rabigájába döntsék."

Ezek a kifogások teljességgel megvilágitják Burke pozicióját a katonai alárendeltség jellegét és elveit illetően s mint konzekvens királypártit szembeállitják az uj francia politikai rendszer katonai doktrinájával. "Hogy mit kell Önöknek tenni - zárja fejtegetéseit Burke - hogy a zavart, amely a részek és az egész viszonyában keletkezett, megszüntessék? A tisztek előzetes kinevezési jogát vissza kell adni, mint elsőszámu hatóságnak, a királynak, a Nemzetgyülés viszont fenntarthatja magának a jogot, hogy azt később megerősitse."/340/

Az "egész nevében" tehát a király poziciójának a megerősitését javasolja Burke - s ez nem az első, de nem is az utolsó visszaélés az egész, a totalitás kategóriájával!

X X

X

8. A TÁRSADALMI VISZONYOK ELIDOLOGIASULASA ÉS A MUNKA ÉRTÉKELMÉLET

/"A tőke", harmadik kötet, hetedik szakasz/

Már "A tőke" első kötetében kimutatta Marx a tőkés termelési mód, sőt az árutermelés legegyszerűbb kategóriája, az áru és a pénz esetében azt a misztifikáló jelleget, amely a társadalmi viszonyokat - amelyeknek a termelésben a gazdagság anyagi elemei a hordozói - magukban e dolgoknak a tulajdonságaivá /áru/, és még határozottabban magát a termelési viszonyt dologgá /pénz/ változtatja át /Első fejezet, 4. pont/. Minden társadalmi forma, amennyiben eljut az árutermeléshez és pénz-forgalomhoz, részt vesz ebben a visszájára fordításban. Edmund Burke konzervatizmusától eltérően itt egy forradalmi, szocialista megközelítéssel és kritikával találkozunk, amely magában foglalja a valóságos folyamatok - lényeg és jelenség különválásának - a megértését.

ABSZOLUT ÉS RELATIV ÉRTÉKTÖBBLET MISZTIFIKÁCIÓJA

A tőkés termelési módban és a tőkénél, mely e termelési mód uralkodó kategóriája, meghatározó termelési viszonya, ez az elvarázsolt és viszszájára fordított világ még sokkal inkább tovább fejlődik. Ha a tőkét egyelőre a közvetlen termelési folyamatban - mint többletmunka kisajtolóját - tekintjük, akkor ez a viszony még nagyon egyszerű és a valóságos összefüggés rákényszeríti magát e folyamat hordozóira, magukra a tőkésekre és még a tudatukban van. A munkanap határáért folytatott heves harc ezt csattanósan bizonyítja. De még e nem-közvetített szférán, a munka és a tőke közötti közvetlen folyamat szféráján belül sem marad a dolog ilyen egyszerű. Minél inkább kifejlődik a relatív értéktöbblet a tulajdonképpeni sajátosan tőkés termelési módban, s ezzel fejlődnek a munka társadalmi erői, annál inkább úgy tűnik, hogy ezek a termelőerők és a munka társadalmi összefüggései a közvetlen munkafolyamatban nem a munka, hanem a tőke termelőerői és társadalmi összefüggései. Ezzel a tőke már igen misztikus lénnyé válik, mert a látszat az, hogy a munka minden társadalmi termelőereje nem a munkát mint olyant, hanem a tőkét megillető és a tőke saját mehéből sarjadó erő.

A FORGALMI FOLYAMAT MISZTIFIKÁCIÓJA

Aztán közbejön a forgalmi folyamat, mely a tőke, még a mezőgazdasági tőke minden részei is anyag- és formacserének veti alá, ugyanabban a mértékben, ahogyan a sajátosan tőkés termelési mód fejlődik. Olyan szféra ez, amelyben az eredeti értéktermelés viszonyai teljesen háttérbe szorulnak. Már a közvetlen termelési folyamatban a tőkés egyszersmind

mint árutermelő, mint az árutermelés vezetője tevékenykedik. Ezért ez a termelési folyamat semmiképpen sem egyszerüen értéktöbblet termelési folyamatának mutatkozik neki.

Marx már kiemeli a tőkés kettős szerepét: A tőkés vezető szerepe a kooperációban nemcsak a társadalmi munkafolyamat természetéből fakadó és ahhoz tartozó külön funkció, hanem egyszersmind egy társadalmi munkafolyamat kizsákmányolásának funkciója is és ezért a kizsákmányoló és a kizsákmányolás nyersanyaga közötti elkerülhetetlen antagonizmusban gyökerezik. Ennek is van tartalmi és formai oldala: Tartalmát tekintve a tőkés vezetés kettős jellegü, mivel kettős jellegü maga a vezetendő termelési folyamat is - amely egyrészt egy termék előállitására szolgáló társadalmi munka folyamat, másrészt a tőke értékesitési folyamata, - formáját tekintve viszont zsarnoki. Ha egy magasabb társadalmi alakulat - a szocializmus - perspektivájából nézzük a kooperáció vezetésének kérdését - ami különösen fontos a munkaszervezők, mérnökök stb. szocialista perspektivájával kapcsolatban - akkor ez a kettős jelleg ugyan megváltozik /nem lesz kizsákmányolás stb./, de nem szünik meg egyik oldal sem. Továbbá fontos utalni itt a forma-változásra: a zsarnokság felváltására az önkormányzati formák által.

De bármekkora is az értéktöbblet, amelyet a tőke a közvetlen termelési folyamatban kisajtolt és árukban megtestesitett, az árukban foglalt értéket és értéktöbbletet előbb realizálni kell a forgalmi folyamatban. És a látszat az, hogy mind a termelésben előlegezett értékek visszatérülése, mind főleg az árukban foglalt értéktöbbblet nem pusztán realizálódik a forgalomban, hanem abból ered; ezt a látszatot főleg két körülmény támasztja alá: először az elidegenitéskor szerzett profit, amely csalástól, ravaszságtól, szaktudástól, ügyességtől és ezernyi piaci konjunkturától függ; aztán pedig az a körülmény, hogy a munkaidő mellett itt egy másik meghatározó elem is fellép, a forgalmi idő. Bár ez az érték- és értéktöbblet képzésének csak negativ korlátjaként funkcionál, mégis az a látszat, mintha éppoly pozitiv oka volna, mint maga a munka és mintha a tőke természetéből eredő, a munkától független meghatározást hozna be. A tőke második kötetében Marx azt a feladatot oldotta meg, hogy ezt a forgalmi szférát azokkal a formameghatározásokkal kapcsolatban tárgyalja, amelyeket ez hoz létre, hogy kimutassa a tőke alakjának e szférában végbemenő továbbfejlődését. Valójában azonban ez a szféra a konkurrencia szférája, amelyben, az egyes eseteket tekintve, a véletlen uralkodik; ahol tehát a beslő törvény, amely e véletlenekben keresztültör és szabályozza azokat, csak akkor válik láthatóvá, ha e

véletleneket nagy tömegekben egybefogják; ahol tehát ez a törvény maguk a termelés egyes szereplői előtt láthatatlan és érthetetlen marad.

A PROFIT MISZTIFIKÁCIÓJA

Továbbá pedig: a valóságos termelési folyamat, mint a közvetlen termelési folyamat és a forgalmi folyamat egysége, uj alakulatokat hoz létre, amelyekben egyre inkább elvész a belső összefüggés vonala, a termelési viszonyok egymással szemben önállósulnak és az érték-alkotórészek egymással szemben önálló fornákban csontosodnak meg.

Az értéktöbbletnek profittá való átváltozását a forgalmi folyamat éppugy meghatározza, mint a termelési folyamat. Az értéktöbbletet, a profit formájában, többé nem a munkára kiadott tőkerészre vonatkoztatják, amelyből ered, hanem az össztőkére. A profitrátát saját törvényei szabályozzák, amelyek megengedik, sőt feltételezik a profitráta változását akkor is, ha az értéktöbblet rátája változatlan marad. Mindez egyre jobban elleplezi az értéktöbblet igazi természetét és ezért a tőke valódi gépezetét.

ÁTLAGPROFIT ÉS TERMELÉSI ÁR MISZTIFIKÁCIÓJA

Még inkább ez történik azáltal, hogy a profit átlagprofittá és az értékek termelési árakká, a piaci árak szabályozó átlagaivá változnak át. Itt egy bonyolult társadalmi folyamat lép közbe, a tőkék kiegyenlitődésének folyamata, mely az áruk viszonylagos átlagárait elszakitja értékeiktől és a különböző termelési szférák átlagprofitjait /a mindegyik külön termelési szférában történő egyéni tőkebefektetéseket teljesen figyelmen kivül hagyjuk/ elkülöniti a munkának a különös tőkék által történő valóságos kizsákmányolásától. Ez nemcsak igy látszik, hanem itt az áruk átlagára valóban különbözik értéküktől, tehát a bennük realizált munkától, és egy különös tőke átlagprofitja különbözik attól az értéktöbblettől, melyet ez a tőke sajtolt ki az általa foglalkoztatott munkásokból. Az áruk értéke közvetlenül már csak abban a befolyásban jelenik meg, melyet a munka termelőerejének változása gyakorol a termelési árak süllyedésére és emelkedésére, mozgásukra, de nem végső határaikra. A profit ugy jelenik meg, mint amit már csak járulékosan határoz meg a munka közvetlen kizsákmányolása, amennyiben ugyanis ez lehetőséget nyujt a tőkésnek arra, hogy e kizsákmányolástól látszólag függetlenül meglévő, szabályozó piaci árak mellett az átlagprofittól eltérő profitot realizáljon. Az a látszat, hogy maguk a normális átlagprofitok a tőkében benne rejlenek, függetlenül a kizsákmányolástól; az a látszat, hogy az abnormális kizsákmányolás, vagy akár a kedvező kivételes feltételek mellett történő átlagos kizsákmányolás csak az átlagprofittól való eltéréseket szabja meg, nem magát az átlagprofitot.

VÁLLALKOZÓI NYERESÉG ÉS KAMAT MISZTIFIKÁCIÓJA

A profit kettéhasadása vállalkozói nyereségre és kamatra /nem is szólva a kereskedelmi profit és a pénzkereskedelmi profit közbejöttéről, melyek a forgalmon alapszanak és a látszat szerint teljességgel a forgalomból és nem magából a termelési folyamatból erednek - mint láttuk, Burke kritikájában ez utóbbinál megreked/ betetőzi az értéktöbblet formájának önállósulását, formájának megcsontosodását szubsztanciájával, lényegével szemben. A profit egyik része, a másik részével ellentétben, egészen elválik a tőkeviszonytól mint olyantól és ugy jelenik meg, mintha nem a bérmunka kizsákmányolásának funkciójából, hanem magának a tőkésnek a bérmunkájából eredne. Ezzel ellentétben a kamat a látszat szerint mind a munkás - bérmunkájától, mind a tőkés saját munkájától függetlenül a tőkéből mint saját független forrásából ered. A tőke eredetileg, a forgalom területén, tőkefétisként, értéket nemző értékként jelent meg, most viszont a kamatozó tőke alakjában a legelidegenültebb és legsajátságosabb formájában mutatkozik. Ezért a "tőke-kamat" forma is mint harmadik a "föld-járadék" és a "munka - munkabér" formák mellett sokkal következetesebb, mint a "tőke - profit", mivel a profitban még mindig marad valami, ami eredetére emlékeztet, a kamatban pedig ez nemcsak teljesen kihunyt, hanem eredetével ellentétes szilárd formába van helyezve.

A FÖLDTULAJDON MISZTIFIKÁCIÓJA

Végül a tőke mellé sorakozik az értéktöbblet önálló forrásaként a földtulajdon, mint az átlagprofit korlátja, és mint ami az értéktöbblet egy részét olyan osztályra viszi át, amely sem maga nem dolgozik, sem munkásokat nem zsákmányol ki közvetlenül, sem olyan erkölcsileg épületes indokokra nem hivatkozhat, mint pl. a tőkekölcsönzés kockázata és az azzal járó áldozat, miként ezt a kamatozó tőke teszi. Mivel itt az értéktöbblet egyik része közvetlenül nem a társadalmi viszonyokhoz, hanem egy természeti elemhez, a földhöz kötöttnek látszik, ezért az értéktöbblet különböző részei egymással szembeni elkülönülésének és megcsontosodásának a formája teljes, a belső összefüggés végérvényesen megszakadt és az értéktöbblet forrása teljesen betemetődik, éppen annak következtében, hogy a termelési folyamat különböző anyagi elemeihez kötött termelési viszonyok önállósulnak egymással szemben.

A "HÁRMAS FORMULA" ÉS A KLASSZIKUS VALAMINT A VULGÁRIS GAZDASÁGTAN

Ebben a formulában: "tőke - profit", vagy még inkább ebben: "tőke- kamat, föld - földjáradék, munka - munkabér", ebben a közgazdasági háromságban mint az érték és egyáltalában a gazdagság alkotórészeinek e gazdagság forrásaival való összefüggésében a tőkés termelési mód misztifikálása, a társadalmi viszonyok elodologiasodása, az anyagi termelési viszonyoknak történelmi-társadalmi meghatározottságukkal való közvetlen összenövése betetőződött.

az elvarázsolt, visszájára forditott és fejetetejére állitott világ, melyben monsieur le Capital és madame la Terre /Tőke ur és Föld urnő/ mint társadalmi jellemek és ugyanakkor közvetlenül mint puszta dolgok kisértenek.

A klasszikus gazdaságtan /Adam Smith és David Ricardo/ nagy érdeme, hogy eloszlatta ezt a hamis látszatot és szeféynvesztést, a gazdagság különböző társadalmi elemeinek egymással szemben való önállósulását és megcsontosodását, a dolgok megszemélyesülését és a termelési viszonyok eldologiasulását, a mindennapi életnek ezt a vallását azáltal, hogy visszavezette a kamatot a profit egy részére, a járadékot pedig az átlagprofiton felüli többletre, ugyhogy e kettő az értéktöbbletben egybeesik; azáltal, hogy a forgalmi folyamatot a formák puszta metamorfozisának ábrázolta, és végül azáltal, hogy a közvetlen termelési folyamatban az áruk értékét és az értéktöbbletet visszavezette a munkára. Mindemellett - és polgári álláspontról kiindulva ez nem is lehet máskép - a klasszikus gazdaságtannak még a legkiválóbb szóvivői is többé-kevésbé foglyai a látszat világának, melyet bürálatukkal szétromboltak, s ezért valamennyien többé-kevésbé következetlenségekbe, felemásságokba és megoldhatatlan ellentmondásokba keverednek.

Másrészt viszont éppoly természetes az is, hogy a termelés valóságos szereplői ezekben az elidegenült és ésszerütlen formákban: tőke - kamat, föld - földjáradék, munka - munkabér, teljesen otthonosan érzik magukat, mert ezek éppen a látszat alakulatai, amelyben a termelés szereplői mozognak és amellyel mindennapi dolguk van. Ennélfogva éppoly természetes, hogy a vulgáris gazdaságtan, amely nem más, mint a termelés valóságos szereplői mindennapi képzeteinek didaktikus, többé-kevésbé doktriner leforditása és amely bizonyos értelmes rendet visz be ezekbe a képzetekbe, éppen ebben a háromságban, amelyben az egész belső összefüggés kihunyt, leli meg sekélyes fontoskodásának természetszerü és semmi kétséget sem türő bázisát. Ez a formula megfelel egyszersmind az uralkodó osztályok érdekének is, mivel jövedelemforrásaik természeti szükségszerüségét és örök jogosultságát hirdeti és dogmává emeli.

VILÁGPIAC ÉS CIKLUSOK MISZTIFIKÁLÁSA

A termelési viszonyok eldologiasodását és a termelés szereplőivel szembeni önállósulását ábrázolva, külön kell foglalkoznunk azzal, hogy a világpiac, annak konjunkturái, a piaci árak mozgása, a hitel periódusai, az ipari és kereskedelmi ciklusok, a virágzás és a válság váltakozása következtében hogyan jelennek meg a termelés szereplői előtt az összefüggések leküzdhetetlen, fölöttük akaratuk ellenére uralkodó

természeti törvényekként és miképp érvényesülnek velük szemben vak szükségszerűség módjára. A konkurrencia valóságos mozgása sajátos és különös téma, bár alapvető marad a tőkés termelési mód belső szerkezete, annak - hogy ugy mondjuk - ideális átlaga.

TÖRTÉNETI VISSZATEKINTÉS

A korábbi társadalmi formákban ez a közgazdasági misztifikáció főleg a pénzre és a kamatozó tőkére vonatkozóan következik be. Ez a misztifikáció a dolog természeténél fogva ki ván zárva először ott, ahol tulsulyban van a használati értékért, a saját közvetlen szükségletre való termelés; másodszor ott, ahol, miként az ókorban és a középkorban, a rabszolgaság vagy a jobbágyság alkotja a társadalmi termelés széles bázisát: az uralmi és szolgasági viszonyok, amelyek ugy jelennek meg, és ugy láthatók, mint a termelési folyamat közvetlen hajtórugói, itt elleplezik a termelési feltételek uralmát a termelők felett. Az ősi közösségekben, ahol természetadta kommunizmus uralkodik, sőt még az ókori városi közösségekben is, maga ez a közösség, feltételeivel egyetemben, mutatkozik a termelés bázisának, mint ahogy e közösség ujratermelése a termelés végcéljának. Még a középkori céhrendszerben sem jelenik meg sem a tőke, sem a munka kötetlenül, hanem vonatkozásaikat a testületi szervezet, az ezzel összefüggő viszonyok és e viszonyoknak megfelelő képzetek a hivatásbeli kötelességekről, mesteri helyzetről stb. határozzák meg.

Az egyén szempontjából Marx a világtörténelem három alapvető korszakát különbözteti meg: 1. a személyi függőségi viszonyok /eleinte egészen természetadta módon/ az első társadalmi formák jellemzői, amelyekben az emberi tevékenység csak csekély mértékben és elszigetelt pontokon fejlődik; 2. a dologi függőségre alapitott személyi függetlenség - ez a második fok vagy forma, amelyben először alakul ki az általános társadalmi anyagcserének, az egyetemes vonatkozásoknak, mindenoldalu szükségleteknek és egyetemes képességeknek a rendszere; 3. a szabad egyéniség, amely az egyének egyetemes fejlődésére és közösségi, társadalmi termelékenységük, mint társadalmi képességük alárendelésére alapozódik - ez a harmadik fok. A második hozza létre - hangsulyozza Marx - a harmadiknak a feltételeit.

X X

X

9. AZ AUTORITÁRIUS GONDOLKODÁSRÓL
/ A.A. Bogdanov, 1903/

DEFINICIO Az autoritárius viszonyok visszavezethetők egy elvont formulára: olyan viszonyokat jelentenek, amelyeknél az egyik ember cselekvését közvetlenül egy másik ember kifejezett akarata határozza meg. Konkrétabban kifejezve: olyan munka feltételekről és viszonyokról van szó, amelyekben az szervező tevékenység el van választva a végrehajtóitól oly módon, hogy egyik is, másik is különböző személyekben testesül meg. Mindenesetre az világos, hogy az emberi tevékenység alapvető szférájából történik a kiindulás s továbbá az is, hogy milyen fő jellegzetessége vagy kritériuma állitódik a központba / bár ilyen elvontságában homályban marad e szervező tevékenységet feltételező eszköz-rendszer, amely még bizonyos vonatkozásban determinálja is ezt a kettéosztást/.

Nyilvánvaló, hogy az autoritárius viszonyok csak meghatározott pszichológiai feltételek mellett létezhetnek, csak bizonyos pszichikai alkalmazkodás megléte esetén. A szervező és végrehajtó tevékenység felosztása teljesen értelmetlen lenne, ha a szervezőnél az utasitás törekvésével nem volna szakadatlanul összekapcsolva az a képzet, hogy a többi személy végrehajtja az utasitásait, ha a végrehajtónál a szervező utasitásának képzetével nem egyesülne ugyancsak elválaszthatatlanul eme utasitások végrehajtásának a törekvése. Az "utasitás" és a "végrehajtás" pszichikai képzeteinek állandó egymásra vonatkozása, asszociációja teljesen szükségszerü alkalmazkodás mindenütt, ahol az emberek életét az autoritárius tipus szerint szervezték.

A szerző megvizsgálja - a vitathatóan és talán tulságosan szüken értelmezett - társadalmi lét és társadalmi tudat azon sajátságos formáit, amelyek alapjában az uralkodás és az alárendelés ténye található. Bemutatja, hogy e formákból elkerülhetetlenül létrejön a pszichikum meghatározott tipusa - a konzervativ, a dualista, a fétisisztikus tipus. Rámutat e tipus történelmi szükségszerüségére s ugyanakkor tisztázza e tipus eltünésének történelmi szükségszerüségét is a társadalmi fejlődés folyamatában, más és magasabb rendü formák általi kiszoritásának a szükségszerüségét.

HÁROM TIPUS: AUTORITÁRIUS, ANARCHISZTIKUS ÉS SZINTÉTIKUS Mind történelmileg, mind logikailag megkülönbözteti az autoritárius tipustól az anarchisztikusat, valamint az ugynevezett szintétikus tipust. Az autoritárius tipusnál annak a mértékében, hogy a szervező tevékenység mindinkább elkülönül a végrehajtótól, annak a mértékében, hogy az előbbi mindinkább azonos személyek kezében összpontosul /a társadalom meghatározott csoportjáról van szó/

- az emberek tudatában az egyik és a másik között valóságos szakadék képződik, amely mind szélesebb és mélyebb. A végrehajtó nem válhat szervezővé, és nem tudja magának elképzelni a szervező pszichikumát a maga bonyolultságában és aktivitásában; a szervező mindent megtehet, amit a végrehajtó, és így ismeri annak pszichikumát, mint amely egyszerűbb és gyengébb az övénél. Az egyik gyöngeségéből és alárendeléséből, valamint a másik uralmából és erejéből létrejön az első hajbókolása és a másodiknak a megvetése.

A második típus az anarchisztikus, amelyet az árutermeléssel kapcsol össze és abból vezet le.

A termelés és a megismerés anarchisztikus viszonyainál magasabb fokon állnak a szintétikusak /harmadik típus/. Alapvető sajátosságuk az, hogy a munka viszonyok szervezettségét nem a szervező és a végrehajtó személyiségek elkülönülése útján érik el, hanem - ellenkezőleg - az egész kollektiva által egyuttesen betöltött szervező és végrehajtó tevékenység segitségével. Emellett a csoport minden egyes tagja sorjában, hol szervező, hol végrehajtó, részt vesz a dolgok megvitatásában és eldöntésében, egyrészt, és az elfogadott határozatok megvalósitásában, másrészt. Tehát az egyes személyek munka tevékenysége jelentős mértékben egynemuvé válik.

Az uralkodás és az alárendelés pszichológiajával együtt kilépnek a szinre a fétisizmus mindenféle formái. A fétisizmus szót általában akkor használjuk - irja a szerző - amikor a tárgyaknak valamiféle különleges sajátosságokat tulajdonitunk, olyanokat, amelyek az emberek misztikus hangulataival kapcsolódnak össze. Minthogy a törzsi csoportban még nem történt meg az uralkodók és alárendeltek éles kasztszerü elkülönülése, igy a fétisizmus megnyilvánulásai is viszonylag kevésbé fejlettek: a szellem és a test közötti szakadék, valamint a felsőbbrendü és az alsóbbrendü, a titokzatos és a megszokott közötti ellentét még nem vált olyan szélessé és méllyé, hogy e két világ jelenségei ne keverednének minden egyes lépésnél e kor durva gondolkodásában. Viszont már ezen a fokon kialakul a fetisizmus elemeiből az a bonyolult rendszer, amelyet természeti vallásnak nevezünk és amely olyan elterjedt és fontos az akkori ember világnézeteben.

Az egyik ember hajbókolása, a másik megvetése stb. az autoritárius viszony fejlődésének már meglehetősen fejlett szakaszát feltételezi: ott nem találhatjuk ezt, ahol ezek a viszonyok még nem nyertek éles kifejezést, ahol még nem szilárdultak meg és nem köveseditek meg az emberek közötti kaszt-jellegü különbségekben. A régi törzsi csoportnál a patriarcha még tulságosan közeli a többi taghoz,

még tul közvetlen kommunikációban él velük, tulságosan kicsit különbözik tőlük szokásaiban és gondolkodásában, így nem tud átváltozni még számukra valamiféle magasabbrendü lénnyé. Ezzel szemben az ur és a rabszolga viszonya a rabszolgatartó közösségben, vagy a feudálisban - a seniorok és a jobbágyok közötti viszony, vagy az ázsiai despotikus társadalmakban - a monarcha és az alattvalók közötti viszony már ilyen felek viszonya, azaz a magasabb- és az alacsonyabb rendü lények közotti viszony. A törzsi arisztokratizmust áthatja áthatja az emberek közötti viszonynak ilyen fajta fetisizációja.

A dualista világnézetben éppen a szellemi kezdet a szervező. Ezért természetes, hogy az minőségileg is magasabb rendüvé válik, összehasonlitva a passziv, a "végrehajtó" kezdettel - a testivel. Minél messzebb jut ennek a dualizmusnak a fejlődése, annál melyebbé válik a szakadék a természet két oldala között, annál élesebb a magasabbrendü és az alacsonyabbrendü fétisizmusa az emberek felfogásában a szellemet és a testet illetően - irja A.A. Bogdanov.

AZ AUTORITÁRIUS VISZONY ÉS AZ OKSÁG

A szerző módszere - annak ereje és gyengesége - konkrétizálódik egyes elemzéseiben, amikor megkisérel néhány tudati kategóriát a létből levezetni.

A feudális társadalom bonyolultan szervezett autoritárius rendszer és ennek megfelelően bonyolultak annak ideológiai formái. A már viszonylag fejlett technika a jelenségek között sok oksági összefüggés megismerését vonja maga után, de maga az oksági felfogás feltétlenül fetisisztikus marad. Azok a filozófusok, akik leirták az okságnak ezt a fetisizmusát, rendesen a következőképpen jártak el: az ok és az okozat viszonya, mondták, teljesen analógikus képzet azzal, amely az akarati aktus és az emberi test mozgása közötti viszonyt irja le; amiként az akarat impulzusa szuli a neki megfelelő testi mozgást, ugyanigy a müködő ok hivja életre a megfelelő okozatot. Elfogadhatjuk ezt a leirást - irja a szerző - de egy kicsit más megvilágitásba kell azt helyeznunk: az akarat és általában a lélek elkülönitése maga a testtől visszatükrözi a társadalomban végbemenő szervező tevékenységnek a végrehajtó tevékenységtől való elválását; következésképpen, végeredményben ez utóbbin nyugszik az okság fétisizmusa, ez szolgál számára alapul.

Az ember megszokta, hogy a külső világhoz kapcsolódó munka feltételeit és viszonyait ugy értelmezze, mint az aktiv, szervező akaratnak a passziv, végrehajtó erőre gyakorolt befolyását; és ugyanezt kezdi fellelni minden jelenségben. Látja a Nap mozgását,

a folyó áramlását, hallja a levelek zizegését, érzi az esőt és a szelet, - és számára a legkönnyebb mindezt úgyanolyan módon elképzelni, ahogyan saját munkás életét elképzeli: a külső erő mögött, amely közvetlenül hat rá, személyes akaratot feltételez, amely azt irányitja, és bár számára ez az akarat nem látható, ennek ellenére az közvetlenul hiteles, minthogy e nélkül érthetetlen számára a jelenség. Igy keletkeznek a szerző szerint "a dolgok lelkei" /animizmus/.

Richard Avenarius összefüggő és zárt filozófiai képet adott a szellem és a test dualizmusának fejlődéséről. Az "introjekcióról" szóló tanitása lényegében a következő: Az ember közvetlenül a többi embert csak ugy szemléli, figyeli meg, mint fizikai testeket, amelyek helyet változtatnak, hangokat adnak ki stb. Viszont számára azok nem maradhatnak meg csak mint fizikai testek: azok mozgásának az előrelátása és magyarázata csak akkor lehetséges számára, ha gondolkodásában ezekhez a mozgásokhoz különböző gondolatokat, érzelmeket, törekvéseket kapcsol és egyesit, ahhoz hasonlóan, hogy a többi ember gondolkodik, érez, törekszik: közvetlenül meggyőződni ennek a hipotézisnak a helyességéről nem lehet - sem látni, sem hallani, sem érzékelni az idegen élményeket nem lehet: - de ez teljesen igazolódik a tapasztalatban, minthogy sok mindent megmagyaráz és nem ütközik valamiféle ellentmondásba. Az emberiség életében kell megmutatni - teszi hozzá A.A. Bogdanov - az introjekció mély gyakorlati alapjait, tisztázni kell az általános objektiv feltételeket, amelyekhez való alkalmazkodást jelenti. Ezt nyujtja Bogdanov álláspontja. Az introjékció aktusát a következőképpen magyarázza. A munka autoritárius viszonyai között a szervező és a végrehajtó két külön reális személy. Amikor ebből a szempontból a gondolkodás kialakult tipusának megfelelően vizsgálat tárgyává tesszük az egyéni cselekvéseket, amelyekben nincs külön szervező, ugy ezt a szervezőt a képzelet alkotó tevékenysége létrehozza. A tudat számára az reális, de nem látható; viszont a kultura ezen szintjén a nem látható azt jelenti, hogy elrejtett, mivel a nem láthatóra vonatkozó képzet testnélkulisége folytán az ősi /primitiv/ tapasztalatból nem jöhet létre. Vagyis a nem látható szervezőt szükségszerüen introjektálják, vagyis belehelyezik a végrehajtó belsejébe. Maga Avenarius nagyon helyesen mutat rá arra, hogy az őseredetien introjektált "szellem" semmiben sem különbözik a testtől, nogy az - az ember egyszerü megkettőzése; számukra - irja Bogdanov - ez a megkettőzés azzal magyarázható, hogy az embert ugy képzelik, mint aki mind szervező, mind végrehajtó, méghozzá mind az egyiket, mind a másikat a maguk társadalmi tapasztalatában megszokták ugy felfogni, mint különálló, konkrét embereket.

És mindjárt itt megengedünk magunknak egy kritikai megjegyzést. A.A. Bogdanovnál a szociológiai vonatkozás - a parancs és a végrehajtás, illetve az alárendelés és az engedelmesség - mozzanatának kozmikus ontológiát átfogó tuldimenziálása egyszersmind azt is eredményezi, hogy koncepciójában nem kap megfelelő helyet maganak a munkafolyamatnak egyéb tárgyi s talán azt mondhatni hogy nem szubjektiv, hanem objektiv oldala: a dolgok és a tárgyi tevékenység egymásra kovetkezése és bizonyos feltetelezettségi rendje, hiszen még a patriarchátus körülményei kozott is a munkafolyamatnak nemcsak parancs-végrehajtás vonatkozása a lényeges, de a dolgok és a tárgyi tevékenységek egymáshoz való - és nemonkenyes, nem szubjektiv, hanem objektiv "logikáju" rendje - kapcsolódása: pl. a vad elejtése es a tuzgyujtas objektive megelőzi, sőt feltételezi az étel megfőzését vagy megsutését, illetve annak elfogyasztását. Eme objektiv - s nem az emberek kozotti alarendelés vagy nemalárendelés stb. viszonyaitól függő - kapcsolat a munkafolyamatban persze annyira általanos es elvont osszefüggést is tartalmaz, amely az ember nélkul végbemenő termeszeti folyamatokban /pl. a villám langragyujtja a fát es felpérzseli annak allat- és novenyvilagat/ is megfigyelnető, de az okság antologiai kategoriaja eppen ilyen elvont és ezert egyetemesen érvenyesulő osszefuggése a termeszetnek - ahol nincs pl. patriarchalis jellegu parancs-vegrehajtás viszony, ha csak a vallási introjekcio szubjektiv eljárasat nem probaljuk objektiv osszefuggésnek feltuntetni.

ANARCHISZTIKUS VISZONY ÉS TARTALMATLAN ÁLTALANOSITÁS

E második nagy - anarchisztikus - történelmi korszakban a szerző ugyancsak konkret peldan demonstralja a társadalmi let és tudat osszefuggését. A munka anarchisztikus viszonyai ott lépnek fel, ahol a társadalmi termelés rendszere óriási méreteket olt és széles kiterjedésu a terben ugyhogy az egyesitő szervező tevékenység az egyes emoer számara egyenesen lenetetlenne valik. Tehát a nemszervezettseg itt a társadalmi szovetseg kiterjedtségének az eredmenye, és a harcot az együttmukodés lejlődése feltetelezi.

Ez a nemszervezettség és ez a harc az anarchisztikus együttmukodesnek nemcsak hibája és elegtelensége, de egyszersmind annak felsőbbsége is - éppen ezek alkotjak az anarchisztikus viszonyok magasfoku progresszivitásának az alapjat. A szervezetlenseg es a harc krónikus alkalmazkodási zavart szul, de ugyanakkor allandó torekvést is az alkalmazkodasra. A konkurralo termelok allandoan igyekeznek kiszélesiteni termelesuket es javitani eljarasaikat, hogy megaljanak a harcban es legyőzzek a vetelytarsakat. Tehat a konkurrencia szakadatlan technikai és gazdasagi haladáshoz vezet, ez pedig jelenti az ideologiai naladas szukségesseget is. Az anarchisztikus munka viszonyok

pszichológiája nem lehet konzervatív, minthogy ilyen viszonyok közepette a mozdulatlanság és a pangás a harcra való képtelenséget és a halált jelentik.

A bérmunkás feltételes alárendelése a vállalkozónak az autoritárius viszonyoknak a társitását jelenti az anarchisztikusokkal: a vállalkozó hatalmának korlátozott jellege, az alárendelés feltételessége éppen abból a körülményből adódik, hogy a munkás az önálló termelő formális szabadságával bir, és a piacon, ahol az önálló termelők eladják áruikat, ugyanilyen módon eladja ő maga munkaerejét. A maga személyi gazdaságának szférájában a bérmunkás ugyanolyan függetlenséggel rendelkezik, mint barki más az árutermelő társadalom tagjai közül; tőlük csak abban különbözik, hogy történelmi feltételek jóvoltából neki már sikerült elveszitenie gazdagsága nagyon fontos részét - vagyis termelőeszközeit: a paraszt elvesztette földjét, a kézmüves - szerszámait, és mindketten e tény jovoltából proletárokká váltak és kénytelenk bérbe adni adni munkaerejüket és leszerződni; formálisan azonban a társadalom egyéb tagjaihoz ugyanolyan viszonyban maradtak, mint korábban - az anarchisztikus együttmuködés viszonyában. A megfelelő feltételek mellett, a proletárok még ujra önálló termelőkké válhatnak, - csak ehhez termelőeszközökre kell szert tenniök /az objektiv, történelmi lehetősége ennek, egyébként, rendkivül kicsiny/. És minthogy a bérmunkás az áru társadalom más tagjaival anarchisztikus viszonyban áll, igy különosen - a vállalkozóval, mivelhogy az konkurrál és harcol vele, például, mint munkaerő eladó, ő harcol a piacon a vásárlóval, ami alapját képezi a fő osztály antagonizmusnak. /Itt meg kell jegyeznünk, hogy Marx mélyebb Bogdánovnál, mert a forgalmi folyamatban megjelenő formális egyenlőséget a munkaerő eladó és vásárló között a közvetlen termelési folyamat, mint kizsákmányolási folyamat elemzésével egészíti ki és leplezi le; igy antagonizmusuk mélyebb bázisát tárja fel./ Éppen a harcból keletkezik a naladás, ugy hogy a viszonylagos alárendelés pszichológiájának a progres zivitását az anarchisztikus munka elemei határozzák meg.

Ilymódon nagy elhajlást jelentenek az autoritárius gondolkodástól azok az ideológiák, amelyek a kapitalista rendszer talaján keletkeznek. Mindenekelőtt a statika itt általában meghátrál a történetiség előtt, méghozzá annál nagyobb mértékben, minél inkább előrehalad a munka és a tőke ellentmondásának a fejlődése. Az élet, amely harcból és törekvesekből tevődik össze, amely az emberek külső és belső világában telve van csodálatosan egybefonódó és különböző módokon egymás által feltételezett átalakulásokkal, mindez nem békithető össze a statikával, szüttöri a változatlan és feltétlen kereteit: a változás és

a viszonylagosság elvei újabb és újabb területeket hóditanak meg és az abszolutnak már nem marad tér az ideológiákban, bár annak kisértete, mindinkább sápadtan és vértelenül, még ránehezedik az emberek agyára.

Az anarchisztikus viszonyok egy egész sor belső ellentmondást visznek a társadalmi életbe, a harcnak egy sor megnyilvánulását szülik. A vásárló és az eladó, az egymással konkurráló vásárlók, valamint valamint az egymással konkurráló eladók közötti harc, továbbá az emberek egyaránt hiányzó alkalmazkodása eme összeütközések során, nem engedik meg az emberek pszichikumának, hogy feltétlenul megmerevedjen egy bizonyos konzervativizmusban, amint ez megtörtént a társadalom tisztán autoritárius felepitése esetében. Éppen ezért, bár a statika a gondolkodás jelentősen uralkodó vonása, de vele egy sorban fellépnek, más esetekben és különböző mértekben, a történetiségnek az elemei. Pl. a görög filozófiában, amely mintegy összefoglalja a legfejlettebb rabszolgatartó nemzetek világnézetét, távolról sem idegenek olyan fogalmak, mint "folyamat", sőt "fejlődés", különösen pedig az "egyetemes összefüggés" és a "jelenségek szakadatlansága". Herakleitosz eszméje a lét folyamatáról, a természetben mindennek a szakadatlan változásáról, bár egyedi tény a görög gondolkodás történetében, de még az olyan statikus, az abszolutum képzete által annyira mélyen átitatott filozófia is, mint a platóni, nem nélkülözi - például - a formák tökéletesitésének az eszméjét. Az eleatáknál a valóságos lét változatlanságának statikus képzete egyesül a statikának mélységesen ellentmondó eszméval az egyetemes egységről stb.

Igy hát milyen formában egyesulhet és nyernet általánositást az anarchisztikus viszonyok mellett a tapasztalatnak azon egész területe, amelyet a termelés, a társadalmi munka képez? Minthogy a munka különböző megjelenési formáiban a gondolkodás az adott szakaszban nem találhat egyetemes elemeket, nyilvánvaló, hogy a tapasztalat ezen területének végleges egyesitése csak tartalmatlan általánositás formájában történhet. Éppen ilyen a "társadalmiság" eszméje, amilyennek az megjelenik a pszichikum számára, ha az anarchisztikus viszonyok között bontakozik ki. A társadalmiság alapvető tartalma - az emberek együttmuködése a külső természettel folytatott harcban - nem talál helyet az árutermelők tudatában - irja az oroszországi bolsevik, azaz többség-párti A.A.Bogdanov - számukra a társadalmiság egyszeruen az emberek közötti kapcsolat - - és semmi több. Az aru-id ológusnál mi sohasem találjuk meg a "társadalom" olyan értelmezését, amelyben az mint az együttmukodés rendszere jelenne meg; ehelyett rendesen utalásokat találunk "pszichikai kommunikáció"-ra, amely ugymond egyesiti az embereket; vagy az általános normákra, amelyek

őket összekapcsoljak, -- mindez pörsze csak tautologikus utalás az embereknek ugyanazon társadalmi kapcsolatára: kiderül, hogy a társadalom - az átrsadalom és semmi több.

Mindemellett előfordulnak a társadalmiságnak kevésbé átfogó tartalmu meghatározásra törekvő meghatározásai: az egyikben lényegnek az állami kapcsolatot ismerik el, a másikban a nemzetiséget stb. Ezek a képzetek azonban egyáltalán nincsenek kapcsolatban a termelésnek az anarchista formáival; ez már csak abból is látszik, hogy a csereviszonyok, következésképpen, az anarchisztikus együttmüködés, sohasem korlátozódik az állam vagy a nemzetiség kereteire, hanem állandóan tullépnek azokon, igyekezvén átfogni az egész emberiséget. Az általános társadalmi kapcsolatnak az összekeverése az államival vagy a nemzetiségivel egészen másfajta viszonyoktól veszi kezdetét - részben az egyszerü autoritárius viszonyoktól, részben pedig a bonyolult törzsi viszonyoktól.

A gazdasági viszonyok szférájában teljes mértékben uralkodik ez esetben a csereérték fogalma.. Tartalmát az árutermelő számára a következő határozza meg: az áru csereértéke az, amit érte adnak; ez pedig lényegében ugyanaz, mintha azt mondanánk: az áru értéke annak értéke. Az érték tényleges tartalmát, mint ez a klasszikus gazdaságtanból ismeretes, a társadalmilag hasznos munka képezi, amely kikristályosodott az áruban, viszont ez a tartalom kisiklik a termelő tudatából, mivel a munka társadalmi jellege az emberek látható harca mögé bujik, cselekvéseik és törekvéseik individualista irányultsága mögé. Megmarad az érték puszta formája, amely teljesen kielégiti az áru gondolkodást. Más helyen Bogdanov még ugy is fogalmaz, hogy a munka érték-kelmélet még "zavarja" is a forgalom szférájában folyó harcot s ezért nem is tartják azt szem előtt a konkurrencia-harcban.

SZINTETIKUS VISZONYOK ÉS AZ IDEOLÓGIA

A harmadik történelmi és logikai viszonyt talán szocialistának is nevezhetnénk, mindenesetre ezt A.A. Bogdanov szintétikusnak nevezi. Ezt a viszonyt és ezt a gondolkodást jól jellemzi az ideológus példája.

Még magasabbrendü, még progresszivebb tipus, mint a termelés anarchisztikus formája, azok a viszonyok tehát, amelyeket szintétikusoknak nevezhetünk. Miért? Azok lényege, hogy a munka rendszere szervezett, de szervezők és végrehajtók közötti megosztás nélkül. Képzeljuk el az emberek szorosan egysült csoportját, akik egységesen magasan fejlett pszichikumu tipust alkotnak; közöttuk nincs se vezér, se tömeg, viszont valamennyien közösen vitatják meg és döntik el dolgaikat, valamint közösen hajtják végre ezeket a döntéseket; mindegyik szervező, amikor véleményével résztvesz és szavaz az általános akarat kialakitásakor, továbbá végrehajtó /megvalósító/, amikor cselekedetei-

vel résztvesz éme akarat realizálásában. Tehát mind a szervező tevékenység, mind a végrehajtó tevékenység egyenlő mértékben sajátja az adott személyiségnek; a maga egészében pedig, a maga teljességében ez is, az is csak az egész csoport életében realizálódik. A munkaviszonyoknak ez a tipusa elsősorban az utóbbi történelmi korszakban fejlődik ki, és kisebb vagy nagyobb mértékben megjelenik valamennyi ugynevezett demokratikus szervezetben.

A munkaviszonyoknak szintétikus tipusa rendelkezik az autoritárius alapvető előnyével - a szervezettséggel, s ugyanakkor nem szenved annak gyöngeségétől - az egyéni pszichikum szükösségétől. /Különösen a végrehajtók, a tömegek esetében korúban meglévő vonásról van szó./ Továbbá még nagyobb mértékben progresszív, mint az anarchisztikus, meghozzá ennek a progresszivitásnak nem az az ára, hogy belső harcok és ellentmondások szabdalják. A progresszivitás itt a sok emberi személyiség széleskörü, szakadatlan kommunikációján alapszik, amely ugyan egynemü a pszichikai tipus magasrendüsége értelmében, de természetesen különbözik a szóban forgó életszövet tekintetében, ugyhogy kölcsönös alkalmazkodásukban szakadatlanul gazdagitják egymás pszichikumát uj és uj elemekkel. Ennek következményeként a szintétikus munka viszonyok annál inkább naladó pszichikumot hoznak létre, minél széleseoo a körük; valamilyen szük elvtársi kör, amely e tipus szerint épült, könnyen megreked a kialakult forma mozdulatlan konzervatizmusánál, az önelégültségben, a tunyaságban és a dogmatizmusban: a kis kommunák, amelyeket az utópisták alkottak, rendesen ugyancsak képtelenekek bizonyultak a huzamosabb fejlődésre, ellenkezőleg, a szélesen demokratikusan szervezett párt, még inkább pedig az egész szintétikusan szervezett társadalom kollektiv élményeik sokféleségével nem tud nem meriteni uj és uj ösztönzést az előrehaladáshoz.

A tömeg "önkéntes alárendelése" az ideológusoknak éppen ugy, mint az ideológusok önkéntes tömeg-szolgálata, az egyszerü autoritárius viszonyoktól abban különbözik, hogy oda belekerül a szintétikus együttmüködés sok eleme. A tömeg embere megvitat és dönt is, hogy t.i. milyen mértékben megy az ideológus nyomán; annak szervezési utmutatását csak annyiban "hajtja végre", amennyiben azok őt magát, a tömeg emberét és törekvéseit, kivánságait kifejezik: különböző uton-módon ő maga mutat rá az ideológusnak, hogy mit kell számára adni ez utóbbinak; nemcsak alárendelődik az ideológusnak, de bizonyos mértékig maga is alárendeli azt. És minél több ezekben a viszonyokban a szintétikus elem, minél elevenebbek az ideológusoknak a követőikkel való eszmecseréik, annál inkább elvtársi jelleget ölt kölcsönös kapcsolatuk, annál inkább progresszivek mindkét oldal pszichikumai, annál életerősebbek közös ügyeik. Ellenkezőleg, minél inkább előtérbe nyomul a vak

alárendelés, minél magasabbra emelkedik az ideológus a tömegek fölé, annál kevésbé tud hatni szervező munkájára, annál inkább elkerülhetetlen, hogy közös létük elhal az ösztönös konzervativizmusban. Ez történt nagyon sok mozgalommal, amelyek vallási-szekta formát vettek fel, az autoritárius elemek ezekben természetesen meglévő és elkerülhetetlen túlsúlyával.

HALADÁS AZ AUTORITÁRIUSTÓL AZ ANARCHISZTIKUS ÉS SZINTETIKUS TIPUSOKIG: ÖSSZEHASONLITÁSUK

Az autoritárius együttműködés szervezett, az anarchisztikus viszont nemszervezett; ebben az értelemben ez utóbbi az életben nem magasabbrendű forma, belőle hiányzik az lethez szükséges szilárdság és tartósság rendkivül fontos eleme; összehasonlitva az elsővel ez diszharmonikus és ellentmondásos. Az anarchisztikus gondolkodás, amely diszharmonikus és ellentmondó elemekből áll, csak tartalmatlan általánositásokat és üres absztrakciókat képes létrehozni, mig az autoritárius gondolkodás - bár fetisztikus - de nem üres, hanem meghatározott tartalommal /a szellem és a test dualizmusa, a magasabbrendü és az alacsonyabbrendü, illetve a titokzatos és a megszokott antitézisei/ biró fogalmakkat alkot.

A munka szervezésének autoritárius tipusához képest a szintétikus feltétlenül magasabbrendü, minthogy magába ötvözi mind a szervezettséget, mind a haladást. Nyilvánvalóan ugyanigy magasabbrendü az anarchisztikus tipus vonatkozásában. Éppen ezért a szintétikus formák, azt lehet feltételezni, képesek mindkét előző tipus viszonyainak kiszoritására és helyettesitésére. Eppen itt kell véget érjen a statika és a fétisizmus történelmi szerepe.

A szintétikus viszonyoknak nem sajátja a konzervatizmus: - azok általában szólva progresszivek; méghozzá ez a progresszivitás annál magasabb rendü, minél szélesebbkörü az a csoport, amely e tipus szerint szerveződött, mintnogy a haladás itt az emberi személyiségek szeleskörü kölcsönös kommunikációján a lapszik, akik kulturális szinvonaluk tekintetében megközelitőleg egy szinten vannak, de azért mégis eléggé különböző tartalmu tapsztalatokkal rendelkeznek. Igy tehát minél inkább kifejlődik, minél szélesebb körre terjed ki a viszonyok szintétikus tipusa, annál kevésbé lehet azt összeegyeztetni a konzervatizmussal az emberek társadalmi életében. Ennek megfelelően a statikának mind kevesebb hely jut a társadalmi gondolkodásban. A szintétikus formák fejlődésével végbemegy annak kiszoritási folyamata, amely már a munka anarchisztikus formái hatására megkezdődött, és először válik lehetővé a statikának a teljes kikuszöbölése.

Az anarchisztikus együttmüködés, mint mondottuk, nem szolgálhat kiinduló szempontként a statika teljes megszüntetéséhez, méghozzá azért nem, mert az nem képes elbánni a munka autoritárius formáival, amely utóbbiak viszont elkerülhetetlenül beépitik magukkal egyezően a statikát is. Magától értetődik azonban, hogy az élet eme magasabb tipusának az uralma mellett is az alsóbbrendüek maradványai közel se azonnal tünnek majd el.

X X

X

10. DINER-DÉNES JÓZSEF ÉS A LENINIZMUS

/Liptoszentmiklos 1857. junius 27. - Párizs 1937.aug.7./

Diner-Dénes József a magyar és a nemzetközi szocialista mozgalom jelentékeny alakja, akinek elméleti tevékenysége nemzetközi jelentőségü. A magyar mozgalmon belül kitünik a francia tradiciók és tapasztalatok közvetitésével és fejlesztésével. Müvei idegén nyelven is megjelentek, kezdetben németül, majd pedig franciául. Már a század elejére felülemelkedik a tulnyomó németországi orientáción és elsősorban Franciaország történetére és kulturájára veti tekintetét. "1893-ban kezdődött el közéleti tevékenységem, de akkori első közeledési kisérletem Franciaországhoz a müvészet és az irodalom /nem Zola, hanem inkább Stendhal irányában/ szféráját érintette. Néhány barátommal 1891-ben elinditottuk "AZ ÉLET" c. folyóiratot, amelyben minden számnak mintegy felét - de néha többet is - a francia szellem propagandájának szenteltük. 1890-1891-ben az év háromnegyed részét Párizsban töltöttem s még inkább mint korábban csodálni kezdtem a francia szellemiséget, amely több fiatal tarsammal engem is megigézett..."/ "Fragments de Souvenirs politiques, Dijon, 1936, p. 94/

Neve és tevékenysége számos jelentős politikai akcióhoz kapcsolódik, igy pl. kiemelkedik 1917 augusztusában svájci politikai béke kikuldetése: mint a történelmi Magyarország nemzetiségeinek elismert barátja egy magyar-szláv megbékélésen alapuló "kisantant"-ot kezdeményezett. A monarchia és az arisztokrácia uralmát megdöntő 1918-as őszirózsás forradalom vezető résztvevője és élete végéig szocialista meggyőződéssel harcol a restaurált uri Magyarország ellen éppen ugy, mint a német fasizmus ellen.

A DIALEKTIKA - KÖZÖS

Lenin filozófiai főmüvének V. fejezete /"A legujabb forradalom a természettudományban és a filozófiai idealizmus"/ igy kezdődik: "Egy évvel ezelőtt a Die Neue Zeit c. folyóiratban megjelent Diner-Dénes József cikke 'A marxizmus és a legujabb forradalom a természettudományban' /1906-1907,52.sz./. Ennek a cikknek az a fogyatékossága - szögezi le rögtön Lenin - hogy figyelmen kivül hagyja az 'uj' fizikából levont ismeretelméleti következtetéseket, amelyek most különösen érdekelnek bennünket. De éppen ez a fogyatékossága teszi különösen érdekessé számunkra az emlitett szerző álláspontját és következtetéseit. Diner-Dénes József, mint e sorok irója is - hangsulyozza Lenin - annak a bizonyos 'egyszerü marxistának' álláspontjára helyezkedik, akikről oly fennhéjázó megvetéssel beszélnek machistáink. 'Dialektikus materialistának

- irja pl. Juskevics ur - rendszerint az egyszeru, átlagos marxista nevezi magát.' Mármost ez az egyszerü marxista - Diner-Dénes József személyében - a legujabb természettudományos és különösen a fizikai felfedezéseket [/X-sugarak, Becquerél sugarak, rádium stb./]Az X-sugarak, a Becquerel- sugarak, a rádium felfedezéseivel kezdődött meg az atomfizika fejlődése. Az X-sugarak /Röntgen-sugarak/ kis hullámhosszu elektromágneses sugarak, amelyek áthatolnak a látható fény számára átlátszatlan közegeken. Az X-sugarakat W.C.Röntgen német fizikus fedezte fel 1895 decemberében; ugyancsak ő irta le annak az ujfajta sugárzásnak alaptulajdonságait, amelynek természetére később derült fény. 1896-ban A.H.Becquerel francia fizikus különféle lumineszkáló anyagoknak a fényképlemezre gyakorolt hatását tanulmányozva felfedezte, hogy az uránsó előzetes besugárzás nélkül is hat sötétben a fényképlemezre. Becquerel további kisérletei bebizonyitották, hogy ezt a hatást egy ujfajta, a Röntgen-sugárzástól eltérő sugárzás idézte elő. Az ujfajta sugárzást Pierre Curie és Maria Sklodowska-Curie kutatták s megállapitották, hogy ez az anyag addig ismeretlen tulajdonsága, amelyet rádioaktivitásnak neveztek el. Curie-ék két uj radio-aktiv elemet /polonium és rádium/ fedeztek fel /1898/. Később megállapitották, hogy a Becwuerel-sugarak három összetevőből /alfa, béta és gamma sugarakból/ állnak. -Szerk./] egybevetette közvetlenul Engels Anti-Dühringjével. S milyen következtetésre jutott ennek az egybevetésnek alapján? 'A természettudományok legkülönbözőbb területei - irja Diner-Dénes József - uj ismeretekre tettek szert, s ezek mind arra mutatnak, amit Engels akart megvilágitani, tudniillik arra, hogy a természetben 'nincsenek kibékithetetlen ellentétek, nincsenek erőszakkal rögzitett határvonalak és különbségek és ha már különbségek és ellentétek előfordulnak, merevségüket és érvényességüket csak mi vittük be a természetbe.' Felfedezték pl. hogy a fény és az elektromosság egy és ugyanazon természeti erő megnyilvánulásai. [/Ez a felfedezés J.C. Maxwell nevéhez fuződik. M.Faradaynek az elektromágneses jelenségek kutatásában elért eredményeit általánositva megalkotta az elektromágneses mező változásainak a fény sebességével való terjedését megállapitó elektromágneses mező elméletét. Kutatásai alapjan Maxwell 1865-ben azt a következtetést vonta le, hogy a fény elektromágneses ingadozásokból áll. Maxwell elméletét H.Hertz 1886-1889-ben kisérletileg megerősitette, s bebizonyitotta az elektromágneses hullámok létezését. -Szerk./] Napról-napra mind valószinubbé válik, hogy a kémiai affinitás elektromos folyamatokra vezethető vissza. A szétrombolhatatlan és felbonthatatlan vegyi elemek, amelyeknek száma egyre növekszik, mintegy gunyt üzve a világ egységéből,

szétrombolhatóknak és felbonthatóknak bizonyulnak. A rádium elemet sikerült átváltoztatni hélium elemmé. [/A rádioaktivitás jelenségeinek tanulmányozása során különleges sugárzásokat /alfa-, béta- és gamma-sugarakat/ fedeztek fel. 1903-ban E.Rutherford és F.Soddy nyilvánosságra hozták azt a feltevésüket, hogy a rádioaktivitás egyes vegyi elemeknek más vegyi elemekké való spontán átváltozása. Ezt a feltevést hamarosan igazolta W.Ramsay és F.Soddy, akik héliumot fedeztek fel a radon radioaktiv bomlásának termékei között /1903/. Ezután megállapitották, hogy a hélium rádium és más radioaktiv, alfa-radioaktivitással biró elemek bomlása során képződtek. Az a tény, hogy a rádioaktiv elemek bomlásakor hélium keletkezik, fontos érv volt a radioaktiv átalakulások elmélete mellett. Ezt a tényt csak ugy lehetett teljesen megmagyarázni, ha feltételezték, hogy az alfa-sugarak hélium-atomok magjai, amit 1909-ben E.Rutherford kisérletei be is bizonyitottak. -Szerk./] Miként az összes természeti erőket egy erőre, ugyanigy az összes természeti anyagokat is egy anyagra /Stoff/ vezették vissza." A szerző azon tudósok egyikének véleményét idézve, akik az atomot csak sürített éternek tartják [/Az éter-fogalom a XX. század elején még általánosan elfogadott volt a fizikában. A XVII. században vetették fel azt a gondolatot, hogy létezik az éter mint különleges anyagi közeg, amely betölt minden teret, és hordozója a fénynek, a nehézkedés erőnek stb. Később a különféle jelenségek magyarázatára bevezették a különféle, egymástól független éterfajták /elektromos, mágneses stb. éter/ fogalmát. A fény hullámelméletének sikereivel kapcsolatban leginkább a fényéter fogalma fejlődött ki /Ch. Huygens, A.Fresnel és mások/; később megjelent az egységes éter hipotézise. Ahogy azonban a tudomány fejlődött, az éter fogalma fokozatosan ellentmondásba került az uj tényekkel. A relativitás-elmélet bebizonyitotta annak a hipotézisnek a tarthatatlanságát, amely szerint az éter egyetemes mechanikai közeg; az éter hipotézisének racionális mozzanatai visszatükröződtek a mező kvantumelméletében /a vákuum fogalma/. -Szerk./], igy kiált fel: 'Fényesen igazolódik Engelsnek az a harminc év előtt tett megállapitása, hogy a mozgás az anyag létezési módja. Minden természeti jelenség mozgás és a különség köztük csak az, hogy mi, emberek, ezt a mozgást különböző formákban észleljük...Ugy van, ahogy Engels mondta: Miként a történelemben, a természetben is a mozgás dialektikus törvénye uralkodik" - zárja Lenin az idézetet, amelyet Diner-Dénes József irásából vett /18,233-234/

Ki-ki izlése szerint kiemelheti Lenin szavaiból akár a kritikai oldalt /"az a fogyatékossága...stb."/, vagy akár azt, hogy magát azonositja Diner-Dénes Józseffel, mint "egyszerü marxistával",

de konkréten a zárótétel következtetése dolgában mindketten megegyeznek, hogy t.i. "miként a történelemben, a természetben is a mozgás dialektikus törvénye uralkodik." Huzzuk alá mi is ezt az azonosságot Diner-Dénes József általános filozófiai elmélete és módszere, valamint a leninizmus között: a dialektika tehát náluk közös!

UTKERESÉS Ez nem azt jelenti, hogy Diner-Dénes József csak ettől kezdve vagy éppen csak ezen a területen működött a marxista filozófiában. Korábbi utkeresése is tanulságokat hordoz.

Társadalomfilozófiai - és ezen belül pl. a politikát és a művészettörténetet érintő - nézetei már korábban kiformálódtak. Egy 1896-ban Berlinben kiadott könyvében felteszi a kérdést: Mi tartozik a máról a multhoz és mi a jövőhöz? /"Vergangenheit und Zukunft"/ Herbert Spencer evolucionizmusáról megjegyzi, hogy az, mint finom gondolkodásu és kiegyensulyozottságra törekvő angol gondolkodó, olyan rendszer formált, amelyet bármely gentleman beengedhet házába, lévén annyira biztos és határozott, sőt azt mondhatni, dogmatikus, hogy akik megnyugvást szomjaznak és reményt keresnek, megtalálhatják abban a kívánságuknak megfelelő rendszert, amiként ezt egyébként a vallás is szolgáltatja.

Az Evangélium csak a gyöngéknek, a szegényeknek, az elnyomottaknak volt annak idején megváltás-elmélete, míg Spencer evolucionizmusa mindenkit igyekszik boldoggá tenni: a gyöngéket és az erőseket, a szegényeket és a gazdagokat, az elnyomottakat és az elnyomókat egyaránt. "Gondolataim - irja Diner-Dénes József - nem az oksági összefüggés ellen irányulnak, amelyet oly pregnánsan fejez ki és hangsulyoz az evolucionizmus. Nyilvánvaló, hogy minden jelenség csak korábbi jelenségeknek vagy azok sorának a következménye, illetve a jövőbeli jelenségeknek az oka. Én csak az ellen volnék, hogy az oksági összefüggések eme folyama valamiféle egyértelmü tendenciózussággal, valamiféle célratöréssel követi állitólag egymást, továbbá az ellen szólnék, mintha valami módon abban a helyzetben lehetnénk, hogy az oksági összefüggések ilyen kontinuitását megállapithatnánk."/13/

Diner-Dénes József tehát közelebbről meghatározza, hogy egy lapos, vulgáris evolucionizmussal száll szembe. "Ebben az esetben mintegy megnyugtató fatalizmussal átadhatnánk magunkat a puszta szemlélődésnek s ekkor egyáltalán nem kellene az aktuális jelenségeket fáradságosan kutatni és azok szükségszerüségének kifürkészésével vergődni s ily módon megalapozni azt, hogy valamit elessünk a jövő irányából, minthogy ebben az esetben a haladás mozgá-

sának ritmusa, a fejlődés maga ilyen tevékenység nélkül is biztosított volna."/16/ A mindenneí megbékélő, "józan" akademikusi magatartás őt nem elégiti ki. Már e gyujteményes kötetéből is kirajzolódik, hogy elsősorban a muvészetek és a morál értelmezése, történetének tudományos elemzése érdekében viaskodik társadalomfilozofiai problemákkal.: mi vagy Te? Miként vagy Te? Csak a multnak egy kicsengése vagy a jovőnek az igérete vagy? Egyáltalán onmagad vagy-e, saját testtel és onálló törekvéssel biró individuum?

Mérlegre kerülnek Darwin és Haeckel, Taine és Spencer. "Számomra nincs nyugtalanitobb tanitás, mint az evolucionista. A dogmatikus hittetelek maguk nem elégithetnek ki bennünket. Azökban nem lelhető meg az a pont, ahonnan kivergődhetnénk proolémáinkból: az egyenesvonalu fejlődés nem szükségszerü."/25/ Diner-Dénes József elmeséli, hogy még a 80-as években mégkisérelte Michelangelo életmüvét megérteni, de az evolucionizmus elméletê eboen őt nem segitette és kiserlete tulajdonképpen csődöt mondott.

A tények logikáját követve el kellett ismernie, nogy létezik ugrás a természetben /Es gibt in der Natur Sprunge/. Kutatásai során fokozatosan eljutott a történelmi materializmus eszmevilágához. A filozófiában elemezte Friedrich Nietzsche, Georg Brandes, Jakob Moleschott munkásságát, az irodalomban pedig Jókai Mór és Emil Zola tevékenységét stb. Az erkölcs területén vizsgálta az altruista /Buddha, Sokrates, Jézus/ és az egoista elméleti rendszereket. De hol talált kutatásához alkalmas és gyümölcsöző elméletet és módszert? Erről vall a Leonardo da Vinci-ről irott müvében:

MARX 1859-ES ÖSSZEFOGLALÁSA

"Körülbelül két évtized telt el ezóta, hogy nagy szeretettel és benatóan foglalkoztam Michelangelóval. Akkor nem annyira az volt a törekvésem, hogy megírjam e nagy férfiu élettörténetét, hanem inkább az, nogy világosan lássam lényét s meg tudjam magyarázni megjelenését. Ez a törekvésem nem sikerult...Akkor mélységes elkedvetlenedés vett erőt rajtam minden muvészettorténet iránt. Nem ismertem el többé tudománynak, csak tudákos mesterséget láttam benne, amely minden osztályozásával, leirásaival, szólamaival és idézeteivel együtt sem tud leszállni a jelenségek okaihoz. Sehol és semmiben sem láttam jobban igazolva akkor ezt a régi mondást: est saltus in natura, mint a muvészettörténetben. Meg is fogadtam akkor, hogy muvészettörténeti munkába többé nem fogok...

Az a férfiu, aki folnyitotta szememet: Marx Károly volt... 'Történelmi materializmusa' minden történelmi alakuláson át vezetőm és irányitóm lett. Vezetőm és irányitóm, aki soha cserben nem hagyott, tévutakra el nem csábitott. Igaz, hogy Marx alig nyujt többet, mint a történelmi materializmus alapgondolatát...konyvem mottojául is ezt

választottam: 'Az anyagi élet termelési módja határozza meg a szociális, politikai és szellemi életfolyamatot általában. Nem az emberek öntudata határozza meg létüket, hanem megfordítva, a társadalmi lét határozza meg az emberek öntudatát'...De ez az alapvető gondolat oly termékeny, hogy senkinek sem okoz nehézséget, ha ebből a gondolatból akarja kiépíteni történeti vizsgálódásaihoz szükséges módszertanát. Nekem sem esett nehezemre." /Lionardo da Vinci és a renaissance kialakulása, 1906, 5-6 old./

Már most mit jelent konkréten ez a felfogás a renaissance kulturális jelenségeinek vizsgálata számára. Szélsőségesen fogalmazva: "a renaissance kultura éppenséggel nem származik a klasszikus tudományokból, hanem egyesegyedül bizonyos gazdasági feltételekből s e felfogás szerint nemcsak a klasszikus tudományok veszítenek sokat értékükből, hanem a renaissance kultura ujjáébresztésének vágya is az utópiák sorába kerül, mert soha sem leszünk képesek ugyanazokat a gazdasági előfeltételeket megteremteni, melyekből a renaissance kultura származott. Sőt mi több, az általam követett uton - irja Diner-Dénes József - ki kell derülnie annak, hogy a klasszikus tudományok tulságos ápolása nemcsak hogy forrása nem lehet és nem volt a renaissancenak, de még csak segitő tényezője sem volt, sőt hogy e klasszikus tudományok a renaissancenak csak ártalmas és elősdi utojelenségei voltak." /26-27/

Diner-Dénes József felvázolja, hogy mialatt egész Európában még a középkori korporativ szellem zavartalanul uralkodik, Olaszországban pedig már diadalmasan nyomul előre az individualizmus, s hogy az individualizmus ébredését nem valamely szellemi ösztön hirtelen és csodás ébredésének kell tulajdonitanunk, hanem egyedul az olasz gazdasági struktura különleges voltának, igy a Firenzében ebből a forrásból kiindulva, nyomról-nyomra, a legapróbb részletekig kisernetjuk az individualizmus e keletkezését és fejlődését.

Továbbá: nem az ujra "divattá" vált antik irodalom volt az, ami a firenzeiek megfigyelő képességét az egyes eseményekről az események összefuggésére terelte, hanem a firenzei munka szervezete adta meg a lökést a középkori kronisztikus világfelfogás áttörésére és egy olyan uj világnézet kifejlesztesére, amelyet mechanikus világnézetnek neveznek.

Mindebből aztán a renaissance időhatárainak a módositása következik: "A különben oly okos és mélyen látó Janitschek Hubert a 'renaissance korszak' időbeli felső határát Petrarca halálával, a pápának Avignonból való visszatérésével és a firenzei Ciompi fölkelésével, tehát a XIV. század 8. evtizedével, alsó határát pedig a firenzei köztársaság bukásával, az ugynevezett 'Sacco-val', azaz

Róma kifosztásával, tehát az 1530. évvel jelöli. Ezeket az időbeli határokat mindenkinek el kell fogadnia - írja Diner-Dénes József, - aki az akkori szellemi életet az antik világnézet újjászületése gyanánt fogja fel. Ámde mindenki, aki nem újjászületést, hanem az akkori gazdasági viszonyok szükségszerű folyamányát látja e szellemben, fölfelé is, lefelé is el fogja tolni ezeket az időhatárokat. Fölfelé kb. a XI. századig, amikor már észrevehetők azok a rések, melyeket a középkor falain ütöttek, lefelé pedig a XVIII. sz. fordulójáig, amikor az uj szellemi élet teljesen kifejlődött."/69/

Természetesen nem vállalkozhatunk arra, hogy Diner-Dénes József elemzését a maga teljességében itt ismertessük, meg kell elégednünk azzal, hogy egy jellegzetes analizisét bemutassuk. "A bankárokat és nagy árukereskedőket ma a legmesszebblátó embereknek tartják. Teljes joggal. Senki sem tud olyan gyorsan alkalmazkodni a politikai, társadalmi és gazdasági élet változásához, mint ők, senki sem ismeri fel az alakulásokat a leghalványabb jelekből is olyan éles pillantással, mint ők. A tőzsde jó szagló képességéről sokat beszélnek s ki az, aki hozzájuk hasonló biztonsággal és gyorsasággal építi fől kombinációit a villámgyorsan felismert helyzetre. És miből áll tevékenységük? Reggelenkint bemennek az irodáikba, ahol a világ minden részéből érkezett sürgönyök várnak reájuk. E sürgönyökből megismerik - írja 1906-ban - az őket érdeklő áruk árait, a piacok viszonyait, a szállitások körülményeit s az árak alakulását befolyásoló politikai eseményeket. Elhatározásaikat sürgöny utján adják tudtukra ügyfeleiknek s ha a viszonyokban változás áll be, ehhez képest, ugyancsak sürgöny utján módosithatják intézkedéseiket s ezek keresztülvitelét. Mennyivel kevesebb dolga volt azonban a firenzei ősöknek, akik nem oszthatták fel munkájukat szakmák szerint. Egy személyben volt bankár és nagykereskedő s a kereskedelem minden ágát egyaránt kellett üznie. A hirszolgálatnak csak aránylag csodálatos, de a mainoz nem hasonlitható berendezése folytán, hetekre, sőt hónapokra kellett megállapitani intézkedéseit, számitásba kellett vennie minden körülményt és esetőséget, amely ez idő alatt beállhat. Gondolnia kellett a legkülönbözőbb országok, városok, tartományok alapjaiban eltérő gazdasági, jogi, közlekedéspolitikai viszonyaira s mindezeket fel kellett vennie számitásaiba. Azt kérdem ezek után - irja - hogy a firenzei bankárok üzlete nem volt-e sokkal inkább a spekulativ működésre felépitve, mint a mai börze uraié? A mai tőzsdét spekulánsnak nevezik ugyan, de legtöbbször nem más, mint vakmerő játékos, aki képzelet nélkül, a számvetés művészete nélkül üzleteinek sorsát a jó szerencsére bizza."/49-50/

Mi köze mármost e gazdasági leirásnak és elemzésnek a müvé-

szethez? Nincs-e itt szó valamiféle rendkívüli leegyszerüsitésről a gazdaság és a művészet összefüggése területén? Távolról sem! Maga Diner-Dénes József a legmagasabbfoku önkritikával tárja fel a problémákat: "A hegeli gondolati konstrukcióktól nem vezetett hid a tényekhez és ezért nem képes az ideológia arra, hogy a tények vonatkozásait feltárja. Nincs hát semmi haszna az ideológiának a tényleges jelenségek szempontjából. Ezek egymástól szigoruan elkülönitett világok, amelyek egymással semmiféle vonatkozásban sincsenek: Az egyikben teljes önkény uralkodik, a másikban a törvényszerüség...Nem spekulativ uton mentettem ki magam ebből a dualizmusból, hanem azáltal, hogy az ideológiától a tények biztos talajára menekültem. Az ugynevezett szellemi életfolyamatot, tehát a művészetet, irodalmat és filozófiát, és bizonyos fokig a tudományt is, nem jelenségbeni, vagy öntudatbeli formának fogtam fel, hanem mint a tényleges jelenségek bizonyos sorának összegét. A művészetet nem ugy magyaráztam, hogy az a szépre való törekvés, vagy valami más absztraktum, hanem hogy az az időnként termelt művészi és irodalmi müvek összege, és hogy ennek megfelelően a bölcselészet és tudomány nem az igazságra való törekvés, vagy ehhez hasonló valami, hanem mint összege azoknak a tételeknek, amelyeket a bölcselészek és a tudósok állitottak fel. Mikor aztán ezeket a jelenségeket idő és hely szerint rendezve, egymás mellé soroltam, mint ahogy a természettudós szokta a megfigyeléseivel cselekedni és egyszersmind az anyagi élet termelési módjának jelenségeit is, ebből a tisztán induktiv módszerből kiderült, hogy időnként ugy az egyik, mint a másik sorban, a tényeknek teljesen egyenlő felfogása mutatkozik s hogy ahol ez az egyenlőség hiányzik, ez csak annak a körülménynek tulajdonitható, hogy az uj termelési módszer vagy nagyon lassan, vagy nagyon is viharosan állott be és ezért nem tudta a tényeknek a régebbi termelési mód szerint való felfogását rögtön eltüntetni."

Társadalomfilozófiai elmélete és módszere - amely az 1859-es marxi összefoglalás saját tapasztalaton alapuló megerősitése - támaszkodott még egy másik elméletre is, az u.n. milieu-elméletre. "Ez az elmélet nemcsak hogy nincs ellentétben az én felfogásommal, hanem majdnem egyike felfogásom előfeltételeinek - irja Diner-Dénes József - mert hisz csakis a milieu-elmelettel sikerült az emlitett induktiv kisérleti sorokat összeállitanom, amely utóbbiakkal jutottam a helyes megismeréshez. Igaz, hogy a milieu-elméletnek korlátolt érvényesülési köre van. Segitségével én ugy jutottam el a szellemi életfolyamat fejlődésében uralkodó törvényszerüség felismeréséhez, hogy az utolsó évtizedekben a kiváló kutatók egész tömege a milieu-elmélet segitségével földeritették a szellemi életfolyamat tényleges

jelenségeinek túlnyomó többségét és ezzel tettek szolgálatot az en céljainknak."/98-100/

Ennyivel most még kell elégednünk. Diner-Dénes József művészetfelfogásának a marxi társadalomfilozófiához való viszonya ismertetésekor

A POLITIKA - TUDOMÁNY

De nézzünk egy másik, a politika területét, hogy ott miként érvényesül a materialista társadalom- és történelemfelfogás. Diner-Dénes József írja: "Minden időben a politikát tekintették a legmagasabb és legnehezebb művészetnek. Ennek a felfogásnak ma vége van. Marx felismerései minden jobban "inficiálják" a polgári világ gondolkodását, különösen pedig a materialisztikus történeti felfogás és ezzel a politika tudománnyá lesz. Mint a többi tudományban, úgy a politikában is a jelenségek funkcionális összefüggéseit kutatják, hogy ezekből a gyakorlati cselekvés irányvonalait megállapítsák." /"A jövő megyéje", Huszadik Század, 1910, 197.old./

Egy konkrét területen, amely felfogását Magyarország politikai életére alkalmazva kipróbálja: a megyék átalakítása. "Magyarországon 40 év előtt - írja Diner-Dénes József 1910-ben - id. gróf Andrássy Gyula, a régi Magyarország utolsó intuitiv államművésze adott a hivatalos politikának világos és szilárd irányt. Andrássy alkotásai azonban az idők folyamán elavultak. Magyarország gazdasági és ebből kifolyólag szociális struktúrája oly átalakuláson ment keresztül, hogy az a jogállapot, melyet a magyar nemesség szupremációja itt magának megalkotott, legelesebb ellentétben áll az uj gazdasági és szociális élet jogszükségességeivel."

Milyen következtetések adódnak az uj helyzetből a megye átalakítására vonatkozóan? Diner-Dénes József álláspontját polémikus formában fejti ki: "Arra nézve, hogy ez a 'közigazgatás', amelyet a megye neve alatt foglalhatunk össze, tarthatatlan és ezért reformálandó, nincs nézeteltérés. Még a feudális urak és uszályhordozóik, a közjogot csinaló politikusok sem tagadják ezt. Ezek azonban ezt a reformot úgy szeretnék keresztul vinni, hogy a megye megmaradjon számukra politikai menedékhelynek. Egy más irány, a reform egyedüli lehetőségét a közigazgatás államositásában látja. E nézetnez csatlakoznak elsősorban a kereskedelem és az ipar képviselői és az eddigi "urak" haladottabb elemei. Ez elemeknek fő célja: a nyugalom és a rend. A közigazgatásból minden önkény kizárását követelik, tehát állandóságot és egyformaságot a közigazgatás gyakorlatában, hogy vállalataik, alapitásaik és egyéb tranzakcióik, ezek az egyenletek a legveszélyesebb ismeretlennel: a konjunktúrával ne legyenek oly egyenletekké, amelyekben két ismeretlen van: konjunktura és közigazgatás. Az államositás gondolatával elvtársaim és a radikális polgári ideológusok körében

az a nézet áll szemben, hogy a megye és egyéb municipiumok autonómiája megtartandó, csak demokrata szellemmel kell azt megtölteni: az egyenlő, általános és titkos választói jog utján. Nos - foglalja össze birálatát a szerző - nézetem szerint ugy az államositók, mint a demokratikus autonómisták helytelen uton haladnak. Reformálni kell ugyanis nemcsak azt az utat és módot, melyen a közigazgatási tisztviselők állásaikhoz jutnak, hanem a közigazgatást magát, lényegét és szervezetét kell reformálni, illetve ujjá alkotni."/198-199/

Diner-Dénes József pozitiv javaslata a következő: "Szükségünk van olyan közigazgatásra, melyben központositás és autonómia harmonikusan foglalnak helyet. A megye, illetve a megyén belül a kisebb közigazgatási egységek, semmiképpen sem alkalmasak, mint elválasztó vonalak a központositás és az autonómia között. Sőt egyáltalában kételkednünk kell abban, vajon hálunk hozzá lehet-e közvetlenül kapcsolni az autonómiát a központi hatalomhoz, ha csak megszámlálhatatlan hatásköri összeütközést nem akarunk, melyeknél az autonómia az államcélokat ellensulyozhatná. Egy középső fokot kell alkotni - ime Diner-Dénes József javaslatának magva - mintegy ütközőt a központi hatalom és az autonómia között. E középfokoknak, melyek a magasabb közigazgatási egységek lennének, a modern forgalom, az ipar, a mezőgazdaság és a kereskedelem által meghatározott közigazgatási szükségleteknek kellene megfelelni. E nagyobb köröket, melyeket lehetne továbbra is megyéknek nevezni, a helyi szükségletekhez képest kisebb közigazgatási egységekre kellene osztani, melyekben a legmesszebbmenő autonómia helyet foglalhatna."/201/

Nem részletezzük tovább Diner-Dénes József javaslatát. Talán ennyi is elegendő annak illusztrálására, hogy milyen irányban tartja gyümölcsözőnek a materialista történet- és társadalomfelfogás alkalmazását.

A MAGYAR OLIGARCHIA ÉS AZ 1918-1919-ES FORRADALMAK

A Horthy-rendszer konszolidációjának egyik botránya a frank-hamisitás, amelyben résztvett a legfelső vezetés, felkeltette az érdeklődést Magyarország iránt, vagy helyesebben mondva, az elszörnyedés érzését váltotta ki Franciaországban. Milyen ország ez - tették fel a kérdést a sajtóban és a parlamenti vitában egyaránt - ahol ilyen morál honol a vezetésben, vagyis ahol még a lelepleződés után is a kormányzó, a miniszterelnök stb. a helyén maradnak, sőt ez utóbbi, gróf Bethlen István, még demonstrative "tiszteletét teszi" Windischgraetz hercegnőnél, akinek a férjét kénytelenek voltak letartóztatásban őrizni stb. Élve a Magyarország iránt feltámadó érdeklődés lehetőségével a marxista Diner-Dénes József kiadja "LA HONGRIE" c.

könyvét, amelynek alcíme: "Oligarchie, Nation, Peuple". E könyvhöz, amely 1927-ben jelent meg, francia harcostársa Leon Blum írt előszót. "Amilyen volt a középkorban, olyan most is a nagybirtokos mágnások oligarchiája. Amilyen privilégiumaik és teljhatalmuk volt, úgy ezt mostanáig megőrizték. Négy évszázadon át megtartva sérthetetlenségüket, Magyarországot makacsul elszigetelték a Nyugattól /les magnats ont obstinement separé la Hongrie de la vie occidentale/". A szerző jogosan írja, hogy Magyarország a Habsburgok uralma idején, földrajzi helyzetének minden sajátossága ellenére, a legkevésbé volt olyan európai ország, amely részt vesz az európai haladásban és amely úgy érzi, hogy egy test és lélek Európával /"Jusq'au commencement de la domination des Habsbourg, la Hongrie, avec toute l'originalité que lui conferent ses conditions geographiques, economiques et historiques, était neanmoins un Etat europien, participant a l'évolution de l'Europe et ayant le sentiment du lieu qui l'unissait au reste du corps europeen", 51-52/

Előszavában Leon Blum úgy jellemzi Diner-Dénes Józsefet, "mint Hazáját mélységesen szerető emigránst". Egyébként a könyv címlapján a szerző neve után szerepel: " a Magyar Köztársaság volt államtitkára". Az előszó kiemeli a szerző perspektivikus következtetéseit: "Mielőtt szociális demokráciát létrehoznánk, annak előkészítéseképpen minden területen demokratikus kapitalizmust kell létesíteni. Létre kell hogy jöjjenek - mint mindenütt Európában - az egyén jogait biztosító intézmények és ugyancsak meg kell teremteni nemzetközi vonatkozásban a biztonság feltételeit. Ezzel szemben a jelenlegi magyar kormány mindent megtesz, hogy realizálja a feudális privilégiumokat és egy despotikus kapitalizmust szilárdítson meg." Leon Blum következtetése is az, hogy a magyar nép felemelkedéséhez ennek a kormányzati rendszernek meg kell bukni s így eltűnik Magyarország előtt az akadály, amely a szabadság és a béke irányában vezető úton Európába vezet. /"Il faut que ce gouvernement tombe pour que le peuple hongrois s'eleve, pour que la Hongrie cesse de barrer brutalement la route au lent progres de l'Europe vers la liberté et vers la paix."/

Diner-Dénes József stílusa higgadt és meggyőző erejét tárgyszerűségének köszönheti. Összehasonlító adatokat közöl a több mint 5%-ot kitevő magyar nemesség létszámában beállott változásról /1805-ben 8 millió lakosból 325.894, míg 1848-ban a 12 millióból 717.520/ s arról, hogy az 1940-es 136 ezer nemesi családból a különböző diétákon és megyei gyűléseken kb. 30 ezer család vett aktívan részt. Nem kevésbé fontos adat a nemmagyar nemzetiségek számára vonatkozó adat: 6,5 millió a kb. 5 millió magyarul beszélővel szemben. E területen is

időtállónak bizonyult perspektivikus következtetése: Mind Magyarország, mind az európai béke érdekében még kell változtatnunk a fatális dilemma korábbi megfogalmazását - írja Diner-Dénes József. - A magyarság vágy szlávság helyett a barátság formulája kell érvényesüljön: magyarság és szlávság. Ez a változtatás nemcsak szükségszerű, de könnyen meg is valósítható - vallotta 1927-ben, idézve Széchenyi István gróf 1842-es e témával kapcsolatos előadását az Akadémián.

Ami az 1918-1919-es forradalmakat illeti, itt minden szimpátiája a munkások és parasztok oldalán van. "A magyar dolgozók többet érdemelnek mint szimpátiát, vagyis csodálatot. Megalázva és üldöztetve, mindenféle politikai jogból kizárva, egy olyan kormány és "uri osztály" által elnyomva, akik ellenségesek mind a tudománnyal, mind a kultúrával szemben, maguk létrehoztak egy gyorsan kiépülő szervezetet, nagy harcban legyőztek egy több évszázados politikai erőt, sőt még a magyar kultúrának is fontos tényezőivé váltak. Hogyne értékeljük és szeressük a magyar parasztot méltóságát. Elsüllyedve az őt körülvevő erkölcstelenség és immoralitás tengerében, hű tudott maradni önmagához. Nem nagyon kísérletezett az "urak" jóindulatára appellálni. Magába fojtotta gyűlöletét még akkor is, amikor felszabadult. Számára a "kabátos ember" mindig ellenség volt, veszedelmes ellenség, a méltó gyűlölet tárgya. De miként a nemzetiségiek sem, ő sem hagyta magát a "politizáló urak" által félrevezetni. Nem akart ilyesmiben részt venni. Mint "uri huncutságot" bélyegezte meg."/147/

Könyvében a következő formában érinti az 1918-as októberi és az 1919-es márciusi forradalmakat: "Ha valaha létezett egy olyan forradalom, amely nem egyes emberek műve volt, hanem az események menete, a történelmi és a társadalmi szükségszerűség által létrehozott, ez ilyen forradalom volt. Egyébként csak teljesítette azt a feladatot, amelyet 1848 nem oldott meg. Polgári forradalom volt, amely eleddig késett Magyarországon. Hamis az a beállítás, hogy gróf Károlyi Mihály és azok, akik vezetői lettek ennek a forradalomnak, valamint az őket körülvevő eszmeileg meggyőződött emberek, káoszba és a bolsevizmus karjaiba taszították Magyarországot. Szerszer nem és nem! Az Október emberei, akik a forradalom élére kerültek, éppen ellenkezőleg, megmentették Magyarországot a káosztól. És ha nemsokára félreállította őket a bolsevizmus, ez egyes-egyedül azért volt, mert abban a meggyőződésben, hogy az Október nem egy szocialista, hanem polgári forradalom, ők tulzásba vitték a félénkség és lassuság erényét a reformok megvalósítása során, amelyeknek egyébként visszavonhatatlanul végezniök kellett a régi arisztokratikus állammal és azzal az oligarchiával, amely azt szuverenül a kezében tartotta. Ez a halogatás, továbbá a váratlan átmenet, arra vitte a parasztokat és a munkásokat, hogy a teljes szabadságot akarják - ime ezek az okok,

amelyek Magyarországon megszülték a bolsevizmus lehetőségét. Egyébként az csak csodálatot válthatott volna ki minden szocialista lelkületű emberből, ha a bolsevik vezetők éppugy, mint a tömegek is a szociális idealizmust képviselték volna. De a Moszkvából érkezett vezetők és mindazok, akik elfogadták a bolsevik programot, szinte csak a puszta hatalomvágy által vezéreltettek, továbbá azon törekvésük által, hogy Moszkva irányában hűségesek maradjanak. Ahelyett, hogy a proletár szabadság egy jövőbeni példaképét adták volna abban a tekintetben, hogy miként kell realizálni valamennyi osztály számára a szabadságot, nem tettek mást, mint szolgaian másolták a moszkvai példát, viszont nem rendelkeztek Lenin és Trockij vezetése szerialitásával."/150-151/

Hadd ne elemezzük itt most részletesen ezt az összefoglalást s különösen a magyarországi tanácsköztársaság értékelését, bár nagy a csábítás /pl. Diner-Dénes Jozsefnek az oroszországi bolsevikok irányában tett utóbbi megjegyzése tartalmára vonatkozóan: igy a parasztsághoz való viszony magyarországi és oroszországi különbsége kapcsán, vagy ama kitétele vonatkozásában, hogy a "minden osztály számára biztositandó szabadság" lett volna-e a helyes megoldás, minthogy mi már rendelkezunk azóta a weimari német köztársaság bukásának tapasztalataival is stb./.

BOLSEVIZMUS ÉS MARXIZMUS

1903 óta - vagyis amikor az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt brusszeli-londoni kongresszusán a forradalmi szárny többséget kapott - ezt az irányzatot többségi pártiaknak, orosz szóval bolsevikoknak nevezik. Diner-Dénes József 1933-os francianyelvu "MAR KÁROLYRÓL" irott könyvében összeveti az 1917 októberében Oroszországban végbement szocialista forradalom eseményeit, illetve politikáját, amely a bolsevikok vezetésével győzelemre vezetett, a marxizmus társadalomfilozófiájával, konkréten a már részben idézett 1859-es marxi összefoglalás elveivel. "Ez az összefoglalás, amely a maga egzaktságában valóban példamutató - irja - ujra és ujra elferdul és naiv interpretációt nyer nemcsak Marx burzsoá ellenfeleinél, de még a bolsevikoknál is, vagyis azoknál a szocialistáknál is, akik magukat 'marxistáknak' hiszik. Amiként Marx és Engels az 1857-es nagy válságból egy társadalmi forradalom elérkezését várták, ugy a bolsevikok most arra tartanak igényt, hogy a jelenlegiből hatalomra fognak jutni, vagyis hogy a világforradalom elkerulhetetlen és közeli, tehát ennez az eszméhez kapcsolódva a jelenlegi válság alapzatán létrejon egy nagy párt a legfelkészultebb és leginkább marxista elvtársaiból." Diner-Dénes József óvatosságra int ezzel a következtetéssel kapcsolatban s azt inkább forradalmi illuziónak minősiti.

Nem korlátozódik azonban erre a pontra, hanem visszamegy egészen Leninig: "Ha Lenin nem engedett volna a bakuninisták befolyásának, amely - ugymond - nagyon erős volt a bolsevikok soraiban s ha őt inkább az 1859-es formula inspirálta volna, amely kimondja, hogy 'Egy társadalmi forma soha nem tünik el addig, mielőtt ki nem fejleszti valamennyi termelőerejét, amelyhez az elégséges keretet nyujt, és soha nem létesülnek az uj magasabborendü termelési viszonyok, mielőtt e viszonyok anyagi létfeltételei ki nem csiráznak a régi társadalom kebelében' - akkor sohasem tette volna meg a hadikommunizmusba való ugrást, hanem megkereste volna a kollektivizmus gazdasági feltételei realizálódásának átmeneti megoldását, mintegy a kedvező politikai feltételek kiegészitőjét, amely utóbbiak azonban a bolsevikokat arra inditották, hogy negligáljék a probléma legfőbb részét, a gazdasági vonatkozást. Nem hiszem, hogy a forradalmárok közül még a legoptimistábbak is azt gondolnák volna, hogy az 1917-es Oroszország már a kapitalista fejlődés csucsán van, s következésképpen már teljesen megérett a kollektivizmus számára. Egyébként a bolsevikok, megrészegedve a politikai sikertől, mindig és mindenben azt tartják, hogy a forradalomban ők Marx inspirációit követik, hogy nüek a marxista doktrinához, Marxnak és Engelsnek a véleményéhez a szocialista forradalomról. Erről szépen beszélnek, de - sajnos - az ő marxizmusuk, amely csak szavakban van meg, teljesen figyelmen kivül hagyja a fent idézett formulát, továbbá a Tőke első kiadása előszavából egy másik döntő megfogalmazást: 'Amint egy társadalom elérkezik mozgása természettörvényének nyomvonalára...nem tud egy ugrással túllépni, sem pedig nem tudja dekretumokkal átfedni fejlődésének természetes fázisait; viszont ezt a fejlődést lerövidithetí és a szülési fájdalmakat enyhitheti'. Ennek az igazságnak az elsőrendu fontosságát a bolsevikok csak későn ismerték fel! És még akkor is, amikor a magánkapitalizmus fejlődésének természetes fázisait megkisérelték helyettesiteni egy államkapitalizmus gyorsitott fejlődésével, ezt ugy realizálták, hogy nem vették figyelembe a Marx által feltárt kapitalista törvényszerüségeket, amelyek az államkapitalizmusra éppenugy érvényesek, mint a magánkapitalizmus esetére."

Könnyu volna - akár szövegszerüen is - megcáfolni Diner-Dénes József állitását arról, hogy a bolsevikok s igy Lenin az 1917-es politikai győzelem utáni helyzetben nem végezték el a továbbfejlődés gazdasági feltételeinek a vizsgálatát. Nálunk azonban ma már magyar nyelven olvashatóak s igy a tudományos irodalomban közismertek Lenin irásai "Inkább kevesebbet, de jobban!", "A szövetkezetekről" stb., amelyek éppen ezt a problémát s igy a munkásosztály parasztsággal

való szövetségének gazdasági oldalát, helyesebben: alapját, helyezték előtérbe vizsgálódásaik során s ennek minden fejlődési szakaszban megfelelő figyelmet szentéltek. Szükségtelennek tűnik tehát most erre kitérni. Megelégedve tehát ezuttal ezzel az utalással, inkább folytatjuk Diner-Dénes József kritikai pozíciójának ismertetését.

A nevezetes 1859-es marxi összefoglalás fentidézett passzusára hivatkozva ismét, igy folytatja: "Sem a szocialisták, sem a kommunisták nem törték nagyon a fejüket azon, hogy ezt a megfogalmazást értelmezzék. Beérték azzal, hogy hivatkoztak a Kommunista Kiáltványra és arra, amit ott olvashatunk a proletáriátus fejlődéséről és a burzsoáziával való kibékithetetlen antagonizmusáról s végül hittek a tőkekoncentráció határozott menetében, amelyet a válságok meggyórsitottak és amely elkerülhetetlenül elvezet a 'kisajátitók kisajátitásához'. Mármost ne feledjük el, hogy a Kommunista Kiáltvány megjelenése óta 86 év telt el, ami alatt számos válságot éltünk át; mind a proletáriátus, mind a koncentráció és a válság olyan arányokat öltött, amelyről Marx esetleg még álmodni sem mert, viszont a kisajátitók kisajátitása mégis várat magára. Oroszországban a társadalom régi formája szépen eltünt és helyet csinált uj magasabb termelési viszonyoknak, ámde nem azoknak, amelyeket Marx várt. Mármost felmerül az a kérdés, vajon ez volt-e az a közvetlen átmenet a kollektivizmushoz, amelyet a bolsevikok akartak?"

Diner-Dénes József a tárgyilagos gazdasági elemzés magatartását követelve igy folytatja: "A marxi módszer szerint meg kell vizsgálni a gazdasági fejlődést s igy a természettudományok eljárásainak megfelelően megállapithatjuk, hogy most hol tartunk. Inditékokat egy ilyenfajta vizsgálathoz Marx életművében jócskán találhatunk. Itt csak a legfontosabb pontra tudok utalni: az egyéni tulajdon átalakulására valamiféle közösségi tulajdonná, mint a fejlődés elkerülhetetlen folyományára, amely ugyanakkor még képes a kapitalista termelés fejlődését ösztönözni. Mármost azok a ténymegállapitások, hogy a kapitalista termelés a burzsoá társadalom ménében létrehozza saját sirását, a proletáriátust a maga elkerülhetetlen fejlődésével, s hogy ugyancsak szükségszerüen létrehozza a kollektivista forradalom másik előfeltételét, a tőkék koncentrációját, mindez napjaink antimarxista teoretikusai előtt is ismertek s ők a polgár társadalmat arra szólitják fel, hogy védekezzenek eme veszélyek ellen a proletáriátus szervezését és fejlődését korlátozó törvényekkel, illetve a kapitalista anarchia elleni védekezésként trösztökkel és a koncentráció más formáival. Igaz, a polgári világ továbbra is teljes magabiztossággal bizik az egyéni magántulajdonban, mint a burzsoá társadalom és a kapitalista termelés igazi alapjában, s biztositja azt törvényekkel és igy mind a mai napig szent alapnak tartja, amely a kapitalizmus és annak

antagonizmusai fejlődése ellenére abszolút érintetlen marad. Ez a feltételezés azonban hamis. Marx cáfolhatatlanul bizonyítja a Tőke harmadik kötetében, amelyet Engels tett közzé, hogy a nagyipar és általában a kapitalizmus fejlődése lehetővé teszi részvénytársaságok stb. kialakításával a termelés és a vállalkozások olyan mértékű megnövekedését az egyéni tőkéhez viszonyítva, amely a tőkének szinte társadalmi tőke formát kölcsönöz. "Ez a tőkének, mint magántulajdonnak, bizonyos alárendelése, de persze a termelés kapitalista módja határain belül." Marx későbbi fejtegetéseiben bizonyos magyarázatot és igen fontos megfontolásokat ad erről a jelenségről .

E tézisről újra szó van a Munkáspárt programjára vonatkozó "Megjegyzésekben", kétségtelen bizonyítékaként annak, hogy Marx milyen nagy jelentőséget tulajdonít e jelenségnek. Miután bemutatja, hogy a kapitalista fejlődéssel az egyéni tulajdon kezd eltűnni és felváltja az egyéneket mint tulajdonosokat a részvényesek és kötvényesek kollektíváival, így folytatja: "Ez az egyéni jellegű tulajdonlás vége". Ugyanerről még ez olvasható a "Megjegyzések"-ben: "A tulajdon egyéni formája mindinkább eliminálódik az ipari forradalom által." "Ugyanaz a haladás, amely eliminálja a tulajdon egyéni formáját, vagyis létrehozza annak anyagi és kulturális elemeit magának a kapitalista társadalomnak a méhében egy másik forma esetében : kidolgozza a kollektiv tulajdonnak egy magasabb formáját." Igy - a gazdasági statisztika segitségével - megvizsgálhatjuk azt, hogy a kapitalista termelésnek mely pontja érett meg a kollektivista termelésre való átalakitáshoz - ez Diner-Dénes József véleménye.

Elmondhatjuk: mindez igaz. A kérdés persze csak az, hogy miért szólna ez a bolsevikok felfogása ellen? Talán pl. Lenin müveiben számos helyen nem ilyen előkészitésként értelmezi a részvénytársaságokat? Egy másik tananyagunkban magunk is idéztük Lenin 1917 szeptember végén irott "Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat?" cimü müvéből: "A kapitalizmus létrehozott olyan nyilvántartási apparátusokat, mint a szindikátusok, a bankok, a posta, a fogyasztási szövetkezetek, az alkalmazottak szövetségei stb. A nagybankok nélkül nem lehetne megvalósitani a szocializmust." Lenin ezt a gondolatsort igy folytatja: "A modern államban a főleg 'elnyomó' apparátuson kivül, mint az állandó hadsereg, a rendőrség, a hivatalnoki kar, olyan apparátus is van, amely a bankokkal és a szindikátusokkal van igen szoros kapcsolatban, amely - ha szabad ezzel a kifejezéssel élnem - hatalmas számviteli és regisztrációs munkát végez. Ezt az apparátust nem szabad és nem is kell összetörnünk..."

Diner-Dénes József tehát ezen a ponton nem adekvátan adja visz-

sza a bolsevizmus álláspontját. Most arról nem beszélünk, hogy a magasabb társadalmi formával kapcsolatban csak annak kollektivizmusát emeli ki és nem szól annak individualizmusáról /pedig Marx e két mozzanatot végig együtt tartotta és a Feuerbach-tézisekben pl. használja mindkét kifejezést: "menschliche Gesellschaft und gesellschaftete Menschheit"/.

Mindenesetre jóban megfelel a valóságnak és az igazságnak, ha a közös vonásokat és az egyetértést emeljük ki a tudományos szocializmus megalapitója és magyar tanitványa között. Diner-Dénes József pozicioja szemben állott a puszta szemlélődéssel és a fatalizmussal, amely különben értékes módon érvényesült pozitiv formában az antifasiszta munkásegység és népfront politika támogatásában. Ugy hogy a mesteréről adott jellemzés magára Diner-Dénes Józsefre is illik: "Bármely oldalról közeledjunk Marxhoz - legyen az Marx, a filozófus, legyen az Marx, a közgazdász, vagy legyen az Marx, a történész -- mindegyik esetben eljutunk a gyakorlati élethez, a politikához, a cselekvésnez, mivel ő maga mindenekelőtt a cselekvés embere volt, a munkásosztály, az emberiség emancipációjának legnagyobb harcosa." / Diner-Dénes József "KARL MARX - L'homme et son genie", Paris, 1933/

X X

X

11. DAVID EASTON RENDSZERELMÉLETI POLITOLÓGIÁJÁNAK KATEGÓRIÁI

/Categories for the Systems Analysis of Politics, New York, 1966/

Hogyan lehet a politikai rendszert úgy vezérelni, hogy mind stabilitását, mind pedig változása érvényesuljön? Ez végső soron annak a feltárását jelenti, amit a politikai rendszer életfolyamatának nevezünk, vagyis azon funkciók működésének, amelyek nélkül egyetlen rendszer sem áll meg, hozzátéve azon reagálások tipikus módját, amely nélkül az ugyancsak nem tartható fenn. Így kerülnek a politikai elmélet elemzésének központi helyére ezek a folyamatok, illetve a válaszok természete és feltételei.

A POLITIKAI ÉLET MINT NYITOTT ÉS ADAPTÍV RENDSZER

A kiindulópont egy olyan nézet a politikai életről, mely szerint az a cselekvések és magatartások egy rendszere, megfelelő környezetbe ágyazva, s ez utóbbi hatást gyakorol magára a politikai rendszerre s amely a maga részéről visszahat rá. Ez az alapvető összefüggés további négy következménnyel jár.

Először: az elméleti elemzés fenti kiindulópontja, minden további kutatás nélkül is már feltételezi azt, hogy a társadalomban a politikai interakciók a magatartások és cselekvések egy rendszerét alkotják.

Másodszor: amennyiben sikerül analitikailag izolálni a politikai életet mint rendszert, ez világossá teszi, hogy ezt a rendszert nem lehet ésszerűen és hasznosan interpretálni, ha azt mint valami üres, tartalmatlan létezőt kezeljük. Úgy kell tehát tekinteni, mint amit körülölel a fizikai, biológiai, szociális és pszichológiai környezet.

Harmadszor: ebből adódik, hogy a környezet konkretizálása szükségszerűen azt a további feltételezést vonja maga után, hogy a politikai élet egy nyitott rendszer. Az események és a ráhatások egy állandó folyamatából jönnek létre azok a feltételek, amelyekben a rendszer tagjai kénytelenek cselekedni.

Negyedszer: már maga az a tény, hogy bizonyos rendszerek fennmaradnak, bármilyen hatás vagy csapás érje őket a környezet részéről, elvezet bennünket egy másik tényhez, nevezetesen ahhoz, hogy azokat meg kell tenni a válaszadás képességének, amellyel ezekre a behatásokra reagál, valamint hogy adaptálni képes azokat a feltételeket, amelyek közé kerül.

Valóban, a politikai rendszerek kiválogatják és felhalmozzák azon mechanizmusok tárházát, amelyek segítségével úrrá lesznek környezetükön. Ezen mechanizmusok segítségével képesek szabályozni saját

cselekvéseiket, átformálhatják saját belső szerkezetüket, sőt egészen odáig eljuthatnak, hogy átmodelezik alapvető célkitüzéseiket. K.W. Deutsch megvizsgálta /The Nerves of Government, New York, 1963/ annak következményeit, hogy a politikai rendszerek képesek a válaszadásra nemzetközi ügyekben és rögzitette annak legáltalánosabb fogalmait. Hasonló kutatást végeztek el bizonyos szervezetek esetében /J.W.Forrester, Industrial Dynamics, New York, 1961; W.R.Dill,The Impact of Environment on Organizational Development, 1962/

EGYENSULY-ELEMZÉS ÉS HIÁNYOSSÁGAI

Egyik fő hiányossága az ilyen kutatásnál latensen, de azért dominálóan meglévő, hogy szem elől téveszti a rendszereknél meglévő különböző adottságokat arra, hogy azok urrá legyenek a környezeti behatásokon. Jóllehet az egyensuly-elemzés módszerét ritkán rögzitik a maga komponensei alapján, ez mégis átfogja a politikai kutatások jó részét, pl. a csoport-politikák esetében vagy a nemzetközi ügyek vonatkozásában. Egy olyan elemzés, amely a politikai rendszert bizonyos egyensulyi állapot fenntartására irányulónak fogja fel, már szükségszerüen feltételezi a környezeti hatások jelenlétét. Éppen ezek mozditják elő a hatalmi viszonyok megváltozását egy politikai rendszerben, vagyis elmozdulását a feltételezett stabil állapotból. Igy már megszokott eljárás akként fogni fel a rendszert, hogy abban implicite megvan az a fogalom is, hogy az vissza fog térni a stabilitás feltételezett előző pontjára. Maga a szerző elemezte /Limits of the Equilibrium Model in Social Research, Behavioural Science, 1956/ azokat a nehézségeket, amelyeket aza tény okoz, hogy a társadalomtudósok elkövetik a tipikus hibát és nem különböztetik meg a stabilitást és az egyensulyt. Gyakran feltételezzük, hogy az egyensulyi állapot mindig meg is felel a stabilitás feltételének, pedig ténylegesen az egyensulynak még legalább két fajtája van: a neutrális és a nemstabil.

A konceptuális és az empirikus természetü nehézségek közül, amellyel szembetalálja magát az egyensuly-eszme a politikai élet területén, a szerző kettőt emel ki. Első helyen azt emliti, hogy az egyensulyi megközelités olyan benyomást kelt, mintha egy rendszer tagjainak csak egy alapvető célja lenne a változással és a különböző zavaró hatások leküzdése során, nevezetesen, hogy visszaállitsák az egyensuly régi állapotát vagy hogy ujat létesitsenek. Ezt rendszerint ugy fejezik ki, legalább is implicite, hogy stabilitást keresnek és mintegy minden egyéb fölött éppen ezt a stabilitást. Másodszor azt kifogásolja, hogy kevés figyelmet szentelnek a problémák explicit megfogalmazására, már t.i. azokat az utakat és módokat illetően, ahogy a rendszer visszatérni törekszik az egyensuly feltételezett régi vagy akár egy uj állapotának létesitésére. Az a benyomás keret-

kezik, hogy a helyvaltoztatás vagy helyettesítés eme ösvényének megtalálása talán véletlen dolog és nem egy központi és elméleti megfontolás tárgya.

Valóban egy rendszernek jószerivel lehetnek más céljai is, mint az egyensuly ilyen vagy olyan pontjának az elérése. Még ha az egyensuly állapotának az eszméjét csak elméleti normaként kezelnék, amelyet sohasem érnek el, még ilyen fogalma esetén is a valóságnak kevésbé hasznos megközelitése lenne, mint egy másik, amely az egyéb lehetőségeket is számba veszi. A szerző itt utal J.A. Schumpeter /Business Cycles, New York, 1939/ müvére, különösen annak második fejezetére, amely az egyensuly eszméjét elméleti normaként fogta fel. Előbbrevivő volna egy olyan konceptuális megközelités, amely elismerné, hogy a rendszer bizonyos tagja bizonyos időpontban éppenséggel egyenesen olyan cselekvésekre koncentrál, amelyek szétrombolják az előző egyensulyt vagy esetleg a folytatódó egyensulytalanság uj pontját igyekszik elérni. Tipikusan ez az eset akkor, ha a hatóságok és hivatalos személyiségek hatalmuk birtokában arra törekednek, hogy belső nyugtalanságot vagy külső veszélyt igyekeznek elősegiteni, hogy igy megtartsák hatalmukat.

Ami a különböző célokat illet, ez valamennyi olyan rendszernek az elsődleges jellemvonása, amely képes adaptálni a pozitiv, konstruktiv és innovativ természetü cselekvések egész széles skáláját, hogy igy elháritsa vagy bekebelezze a rombolásra törekvő erőket. Egy rendszernek nem kell ugy reagálni a zavarokra, hogy igyekezzen visszaállitani a korábbi egyensulyi ponthoz közeli helyzetet vagy akár hogy egy ilyen ujat találjon. Ugy is le tudja küzdeni a zavarokat, ha igyekszik megváltoztatni a környezetet abban az irányban, hogy a közte és a környezet közötti eme megváltozott viszony már ne legyen vésztjósló /stressful/; aztán törekedhet saját maga elizolálására a környezet további ráhatásaival kapcsolatban vagy a rendszer tagjai esetleg alapvetően átformálnatják saját viszonyaikat és módositnatják céljaikat s igy olyan cselekvésekre törekednetnek, amelyek megjavitják esélyeiket a környezetükből érkező input-ok kezelésére. Igy vagy más módon a rendszernek megvan a képessége és módja a zavarok alkotó és konstruktiv jellegu szabályozására.

Nyilvánvaló, hogy az egyensuly-elemzés adaptációja, bármennyiis csak latens módon, de elfedi a rendszer-célok jelenlétét, amennyiben azokat már nem lehet leirni az egyensuly állapottal. Gyakorlatilag elzárja eme alternativ célok eléréséhez vezető utak-módok változatait. Bármely társadalmi rendszer, beleértve a politikait, az adaptációt többnek tartja, mint az eseményekhez való alkalmazkodásnak az életfolyamatában. Törekvése arra irányul - s ezt csak az emberi

ugyessegek, a források és a lelemenyesség variacioi korlatozzák - hogy ellenőrizze, modositsa vagy alapvetően megváltoztassa vagy a kornyezetet vagy magat a rendszert, vagy esetleg mindkettőt egyutt. Eredményképpen a rendszer sikeresen elhárithatja vagy sikeresen bekebelezheti a számára nyomasztó hatásokat.

Marx és Engels világnézeti és módszertani megközelitése, egyfelől, teljes mértekben tudatositja a környezet és az ember kapcsolatában korabban elért gondolati eredményeket /francia materializmus, például, Helvetius munkássága/ és azokbol szocialista kovetkeztetéseket von le: ha a kornyezet - okként és feltételként - elrontotta az embert, akkor a feladat e környezet humanizálása stb. Erről szólnak a "Szent Család...stb." c korai munkájukban. Ugyanigy jár el az oroszországi marxista G.Plehánov is "A monista történetfelfogás történet nek kérdesénez" c. multszázadvégi munkájában. Masfelől, mind a marxizmus megalapitoi, mind azok továbbfejlesztői, nem passziv szemlélődéssel kezelik a kornyezétet, ami - a fentieken kivul - vil gossa valik a milieu-elmélet korlátainak a kritikája soran. Nemcsak barmiféle transzcendencia elutasitásával teszik az embert - az erző, gondolkodo és selekvő embert - a középpontba, de ennek a materialista eszmének olyan dialektikus megfogalmázást adnak, hogy az ember szerzője és szereplője is saját elete drámájának s igy elutasitják az emberiség minőségileg két reszre osztását: nevelőkre és neveltekre, amint ezt kovetkezetesen végig viszi az arisztokratikus elit-elmélet. A munkásosztályról például megáálapitják, hogy az csak maga szabadithatja fel onmagát stb. - s igy jutnak el az onkormányzo, onigazgató stb. szocializmus gondolatához.

A RENDSZER-ELEMZÉS MINIMALIS FOGALMI APPARATUSA

Nyilvanvalo, hogy a rendszer-elemzés eredmenyessége feltételeként meg kell alapozza saját elméleti imperativuszait. Kinndulópontként ugy határozhatunk meg egy rendszert, mint változók bizonyos hálóját, fuggetlenul belső kapcsolatainak azon fokozataitól, amelyek ezek kozott letesulnek. Az egyedul fontos kérdés, amely a kiszemelt halót egy rendszerré teszi a elemzésre alkalmassá, hogy ez a haló tényleg sz mottevő rendszert hozzon letre. Marmost segit-e mindez megérteni és megmagyarázni a bennunket foglalkoztato emberi cselekvés adott aspektusát?

A szerző szerint a politikai rendszer ugy jellemezhető, mint azon interakciok, amelyek segitsegevel az értékeket kotelezően, mondhatni parancsoloan kinelyezik, kiosztják a társadalom sz mara; ez teszi sajátossa és megkulonboztethetőve, ugymond, a politikai rendszert kornyezete más rendszereitől. /"A political system can be designated as

those interactions through which values are authoritatively allocates for a society; this is what distinguishes a political system from other system its environment."/. Ami pedig ezt a környezetet illeti, a szerző ezt két részre osztja : intraszociálisra és extraszociálisra /intrasocietal and extrasocietal/. Az előbbi tartalmazza azokat a rendszereket - ugyanabból a társadalomból mint a politikai - amelyek nem politikai rendszerek a politikai interakció természetének fentebb adott meghatározása értelmében. Tehát például a magyar társadalom bármely rendszere intraszociális a magyar politikai rendszer vonatkozásába. Az intraszociális rendszerek magukba foglalják azon cselekvések, attitüdök és eszmék hálóit, amilyenek a gazdaság, a kultura, a társadalmi szerkezet, valamint a személyiségek; igy hát azok egyazon társadalomnak, - amelyben a politikai rendszer is egy komponens, - meghatározott funkcionális metszetei. Egy adott társadalomban a politikai rendszertől megkülönböztetendő más rendszerek sokféle hatás forrásai és kialakitják azon feltételeket, amelyekben a politikai rendszer kénytelen cselekedni. Aligha kell azt illusztrálni, hogy az ujonnan keletkezett politikai rendszerekre milyen befolyással van a változó gazdaság, a kultura vagy a társadalmi struktura.

A környezet másik része az extraszociális már magában foglal minden olyan rendszert, amely az adott társadalmon kivül van. Pl. a magyar politikai rendszerhez képest extraszociális mondjuk Ausztria politikai rendszere éppenugy, mint az osztrák társadalom bármely más rendszere. Ezek mintegy funkcionális komponensei az internacionális társadalomnak, ama szuper-rendszernek, amelyben az egyes társadalmak csak részek. Mármost együttvéve a rendszerek eme két osztályát - az intraszociálisat és az extraszociálist - amelyeket úgy fogunk fel, mint kivülfekvőeket egy adott politikai rendszer vonatkozásában, előttünk kitárul eme meghatározott politikai rendszernek a totális környezete. A szerző ezt a totális környezetet egy táblázatban foglalja össze /"Framework for Political Analysis" cimü müve ötödik fejezetében/. Ezekből a forrásokból származnak azok a ráhatások /influences/, amelyek következményként mint a politikai rendszrre gyakorolt lehetséges nyomás /stress/ jelennek meg. A zavar /disturbances/ fogalmát a totális környezetéből a rendszerre gyakorolt ama befolyások esetében használjuk, amelyek közül - csoportositva - némelyek kedvezőek a rendszer fennmaradása szempontjából, mások teljesen semlegesek a nyomás-gyakorlás szempontjából. Soktól viszont az várható, hogy csatlakoznak a nyomást gyakorlókhoz.

Mikor mondjuk azt, hogy a nyomás /stress/ esete forog fenn? Ez a kérdés elvezet bennünket egy komplex eszméhez, amely különböző alárendelt fogalmakat feltételez. Valamennyi politikai rendszer mint

olyan megkülönböztetendő azon tény által, hogy amennyiben azt mint fennmaradó és folyamatosan létező rendszert írhatjuk le, annyiban már eleve tartalmaz két sikeresen betöltött funkciót. Képesnek kell lennie az értékek kihelyezésére és elosztására /allocate/ az adott társadalom számára; továbbá alkalmasnak a legtöbb tagban annak kiváltására, hogy elfogadják ezeket a szétosztásokat, mint kötelezőeket, legalábbis az időhányad legnagyobb részében. A politikai rendszert ez a két tulajdonság különbözteti meg a társadalmi rendszerek egyéb fajaitól.

Vagyis ez a két megkülönböztetendő tulajdonság - az értékek allokációja a társadalom számára, illetve azok teljesítésének relativ gyakorisága - a politikai élet két lényeges változója /essential variables/. Jelenlétük azonban még nem dönti el, hogy milyen politikai rendszerrel van dolgunk. Csak azt tarthatjuk természetesnek -vallja David Easton, - hogy semmilyen társadalom nem tud létezni valamiféle politikai rendszer nélkül. Ezt a poziciót - amely eltér a marxizmus szükebb értelmezésben felfogott politika-fogalmától, amely a rendszeres állami erőszakot magában foglaló politikát csak történelmileg átmenetinek tartja - egy speciális munkájában fejtegeti részletesebben /"A Theoretical Approach to Authority", Office of Naval Research, Technical Report N°17, Stanford, California: Department of Economics, 1955/

Felmerül a kérdés, hogy mikor és hogyan hatnak az említett zavarok /disturbances/ a rendszerre ugy, hogy egyszersmind nyomást /stress/ gyakorolnak rá? Ez akkor áll elő, ha fennforog a veszély, hogy a kiemelt - kétféle - változók annyira visszaszorulnak, hogy elérkeznek egy kritikai határhoz /critical range/. Hogy mit jelenthet ez a környezetben végbemenő történés - a rendszer totális veresége szenved az ellenség részéről, vagy komoly gazdasági válság bontakozik ki, amely messzemenő szervezetlenséget eredményez és a rendszerrel való elégedetlenséget stb. -ez igen csak sokféle lehet. Eredményként feltételezzük, hogy semmiféle hatóság már nem képes megfelelő döntéseket hozni, vagy a döntéseket huzamosabb ideig már nem fogadják el kötelezőként. Ilyen körülmények között a hatósági érték-realizálások /authoritative allocations/ többé nem lehetségesek és a társadalom összeomlik a rendszer ilyan cselekvésbeni képtelensége miatt, vagyis eme életbevágó funkciója teljesítésének ellehetetlenülése miatt.

Legtöbbször persze a politikai rendszer destrukciója nem teljes. Más szavakkal, nem mindig arról van szó, hogy funkcionálnak-e vagy sem az említett lényeges változók. Lehetséges, hogy azokat valami helyettesiti és ugy váltja fel, hogy a hatóságok részlegesen képtelenek döntéseket hozni vagy azok elfogadását kivivni a maguk teljes formájában és szabályszerüségében. Ilyen körülmények között a lényegi változók meg-

maradnak a működés normálisnak mondható keretei között: nyomás /stress/ alatt állhatnak, de ahhoz nem elégséges mértékben, hogy valami más felváltsa azokat, minthogy ez a nyomás nem lépte tul azt a bizonyos meghatározott kritikus pontot. Amennyiben viszont a rendszer megtartotta a lényegi változók működését azok kritikus pontján belül, ez a rendszer még folyamatosan funkcionalónak mondható.

A nyomásra való reagálás /respond/ képességének döntő fontossága van. A válaszadás módja /ha ez megtörténik/, amelyet az adott esetben alkalmaznak, egyszersmind hozzásegit bennünket ahhoz, hogy növeljuk a valószinüségét: ez a rendszer képes lesz elhárítani a nyomást. A válasz természetének kérdését felvetve, tulajdonképpen bizonyos speciális céloknak a problémáját fogalmazzuk meg, amelyek a politikai élet rendszerelemzésének a mércéjét érintik. Ezek vizsgálata magában foglalja a rendszer tagjai cselekvésének az értelmezését azon következmények összefüggésében, hogy ez a cselekvés enyhíti vagy rontja a lényegi változókra gyakorolt nyomást.

A RENDSZEREKET ÖSSZEKAPCSOLÓ VÁLTOZÓK

Megmarad azonban az alapprobléma: miként tevődik át /communicate/ a környezetből a potenciálisan nyomáserejü feltétel a politikai rendszerbe? Vagyis ha megtalálnánk módszerünk általánositását, hogy mi módon lehet kezelni a környezet kihatását a rendszerre, úgy reményünk volna e ráhatások /influences/ óriási változatosságát redukálni egy áttekinthető számu mutatóra. A szerző éppen ezt próbálja megtalálni az input és az output fogalmai segitségével.

Mármost mi a helyzet ezeknek az input-oknak és output-oknak a leirásával? Azon analitikus megkülönböztetés jóvoltából, amelyet a politikai rendszer és az ahhoz kapcsolódó /parametric/ vagy vagy a környezeti rendszerek közötti vonatkozásban megtettünk, hasznos lesz úgy interpretálni e behatásokat, amelyek a környezethez tartozó személyek cselekvéseihez tartoznak, mint cseréket /exchanges/ vagy mint tranzakciókat, átfogva ezzel a politikai rendszer kapcsolatait. Cserékről beszélhetünk akkor, ha a politikai rendszer és a környezet más rendszerei közötti viszonyok kölcsönösséget /mutuality/ fejeznek ki. Tranzakcióval állunk szemben akkor, ha egy hatás egyirányu mozgását, egy bizonyos környezeti rendszertől a politikai rendszerhez vezető - vagy ellenkező irányut - tapasztalunk, anélkül, hogy bekapcsolnánk az idő mozzanatát eme másik rendszer reagáló cselekvésébe.

A szerző itt azt javasolja, hogy a legnagyobb és legjelentősebb környezeti hatásokat sürítsük vagy foglaljuk össze kevésszámu mutatóba /indicators/. Ezek vizsgálata alapján aztán meg tudjuk becsulni és követni tudjuk a környezeti eseményeknek a rendszerre való ráhatását /impact/. A szerző fogalmilag megragadta ezeket a hatásokat

egy bizonyos rendszer határaitól egy meghatározott másik rendszer irányába vezető után, mint az előbbi rendszer outputját, illetve innen szimmetrikusan nézve és végigkövetve a másik irányban, mint a másik rendszer input-ját. A tranzakciót vagy a cserét tehát a rendszerek között úgy tekinthetjük, mint összekötő kapcsokat /linkage/ egy input-output viszony formájában.

KÖVETELÉSEK /DEMANDS/ ÉS TÁMOGATÁSOK /SUPPORTS/ MINT MINT INPUT JELZŐK /INDICATORS/

Az inout fogalma nélkül nehéz volna ábrázolni egzakt módon azt a működési utat, amelynek segítségével a társadalom különböző szektoraiban tevékeny cselekvés kihat arra, hogy mi történik a politikai szférában. Az input-ok mint összegzett változók jelennek meg és szolgálnak; koncentrálják és visszatükrözik a környezetben végbemenő minden olyan eseményt, amely jelentős a politikai nyomás vonatkozásában. Vagyis az input fogalma hatalmas analitikai instrumentumként szolgál.

A szerző azt is megvilágítja, hogy milyen nagy mértékben lehet a környezet hatása elemzésének feladatát leegyszerűsíteni, ha figyelmünket csak az input-oknak bizonyos fajtáira korlátozzuk, amelyek mintegy jelzőként /indicators/ szolgálnak a legfontosabb ráhatások összefoglalására, amennyiben van szerepük a nyomás kialakításában és átölelik a kapcsolódó rendszerektől /parametric/ a politikai rendszerekhez vezető összefüggéseket. Ily módon megszabadítjuk magunkat attól, hogy külön-kül n foglalkozzunk és végigkövessük egyenként a környezet eseményei valamennyi típusának a következményeit.

E célra mint elméleti instrumentum megoldásként úgy tekinthetünk a legfőbb környezeti behatásokra, mint amelyek összegezhetők két fő input-ban: a követelés-igény /demands/ és a támogatás /support/ formáiban. Segitségükkel bekapcsolható /channeled/, visszatükrözhető /mirrored/, összefoglalható /summarized/ és igy fogalmilag megragadható az aktivitások igen széles skálája, amely egyáltalán hatással van a politikai életre. Vagyis ezek kulcs-indikátorok azon vonatkozásban, hogy a környezeti befolyások és feltételek miként módositják és alakitják a politikai rendszer intézkedéseit /operations/. Ha tetszik, úgy is mondhatjuk, hogy a követelések és támogatások fluktuációja formájában fel tudjuk tárni a környezeti rendszerek hatását, amelyek egyáltalán átvivődnek a politikai rendszerre.

AZ OUTPUT-OK ÉS A VISSZACSATOLÁS /FEEDBACK/

Az output eszméje hozzásegit bennünket ahhoz, hogy megszervezzük annak eredményeit, amely inkább a rendszer tagjainak viselkedéséből és cselekvéséből, mint a környezetben végbemenő eseményekből és magatartásokból következnek. A rendszer tagjai magatartására /behaviour/ vonatkozó észleleteink hasznos leegy-

szerüsítési és szervezési módja, ha részben az input-oknak a következményeiként kezeljük az ugynevezett output-okat. Ezek pedig a hatóságok döntései és akciói. A politikai tudományban hosszu évtizedeken át mindenképpen jelentéktelen oldalként kezelték a politikai folyamatok belső komplexitását, nemhogy azt rendszer-kutatás tárgyává tették volna. Ki ellenőriz kit a különböző döntéshozó folyamatokban, ez továbbra is fontos marad, viszont a hatalom viszonyainak rendje-módja segit számunkra meghatározni az output-ok természetét. A politikai rendszer eme aspektusa egy konceptuális struktura kialakitásához és annak különböző szintjei elemzésének felrajzolásához vezet el bennünket. A szerző egy gazdaságos összegzésre törekszik s nem pedig eme belső politikai folyamatok output-jai konkrét tanulmányozására, amelyek - a feltételezés szerint - mint a hatóságok output-jai ragadhatók meg helyesen. Ilyen után-módon végig tudjuk követni valamely politikai rendszeren beluli magatartások következményeit a környezete számára.

Az output-ok nemcsak a szélesebb értelemben vett társadalomban - amelynek része a rendszer - végbemenő eseményekre való ráhatást teszik lehetővé, de ilymódon elősegitik az egymásra következő input-ok meghatározását is, amely mind a politikai rendszert jellemzi. Szóval ez egy visszacsatolási hurok /feedback loop/, amelynek a kifejtése megmagyarázza a rendszerre való nyomás lekuzdését végző folyamatokat. Igy a rendszer olyan előnyre tesz szert, amely hasznositható vagy érvényesithető, amikor valamilyen jövőbeli cselekvése során alkalmazkodnia kell.

Amikor a rendszerről mint cselekvésről beszélünk, óvakodnunk kell attól, hogy magát a rendszert ne objektiváljuk. Vagyis szem előtt kell tartanunk, hogy minden rendszer, a kollektiv cselekvést elősegitendő, rendelkezik olyan emberekkel, akik a rendszer nevében beszélnek, illetve annak segitségével cselekszenek. Ezeket mi hatóságoknak /authorities/ nevezzük. Ha cselekvésre kerül sor, hogy kielégitsék a követeléseket vagy hogy létrehozzák a feltételeketezek megtételére, az informaciokat vissza kell csatolni mindegyik output-sorozat eredményeiről - legalábbis ezen hatóságok felé. A visszacsatolási információ nélkül, hogy mi történik a rendszerben, a hatóságok csak sötétben botorkálhatnak.

Ha elemzésunk kiindulópontjaként a rendszer fennmaradási képességének az elismerését vettük; továbbá, ha a nyomás egy lényeges és fontos forrásaként kezeljük a támogatások bizonyos konkrét minimum alá süllyedését: ez esetben megfelelően tudjuk értékelni a visszacsatolási információk fontosságát a hatóságok számára. A hatóságoknak nem okvetlenül kell megerősiteni a számukra vagy a rendszer egésze szá-

nyújtott támogatási input-okat. De ha törekvésük a fennmaradásra irányul - és fennmaradási érdekeik általában arra kényszeriti őket, hogy igy járjanak el - akkor minden egyes output-sorozatuk hatása, valamint a rendszer tagjai körében a megváltozott viszonyokra és feltételekre való reag lás-információk valóban lényegesek. Lehetővé teszi azon cselekvéseket, amelyeket szükségesnek éreznek a támogatásfok minimumának a fenntartása céljából.

Ezen oknál fogva életbevágóan fontossá válik egy olyan model változat, amely tisztázza a visszacsatolási folyamatok eljárásait. Minden, ami kitolja, eltorzitja vagy megvágja az információnak a hatósághoz érkező folyamatát, mindez akadályozóként jelenik meg a megfelelő cselekvés megtétele szempontjából, amely viszont feltétlenül kivánatos, hogy a támogatási szintet eléggé magas fokon tartsa s igy biztositsa a rendszer fennmaradását.

Mármost a visszacsatolási hurok egy sor olyan részproblémát vet fel, amelyeket érdemes kutatni. Ilyenek az output-ok hatóságok részéről történő megtételére, aztán a társadalom tagjainak a válaszreakcióira vonatkoznak az adott output-okat illetően, továbbá ezen reagálásokra vonatkozó információknak a hatóságokhoz való eljuttatása /communication/ problémája, végül a hatóságok sikeres cselekvései lehetőségeire vonatkozó kérdés. Igy aztán egy szakadatlan és mozgalmas cselekvési láncolattá válik az output-ok uj sorozata, a válasz, a visszacsatolási-információ és a hatóságok reakciója. Hogy mi történik ezzel a visszacsatolással, ez alapvetően befolyásolja a rendszernek a nyomás leküzdésére és fennmaradására vonatkozó képességét.

A POLITIKAI RENDSZER DINAMIKUS /FOLY/ MODELJE

A szerző szerint a jelenkori politikai elmélet legnagyobb horderejü problémája nem annyira a döntési rendszerek fajai egyes tényezői megértésére vonatkozik, hanem az ugynevezett politikai allokációs elmélet megfogalmazása. A szerző utal arra, hogy az elméletnek éppen azt kell feltárnia, hogy bizonyos rendszerek miként tudják elérni azt, hogy meglehetősen hosszu ideig képesek ilyen döntés-hozatalra és le tudják küzdeni azokat a nyomásokat, amelyeknek állandóan alá vannak vetve. Ezért az output-ok nem önmagukban érdekesek a politikai rendszerek számára, hanem annyiban válnak fontosakká, mivel a fenti modul részei; igy az output-ok visszahatási folyamata, a jellegzetes visszacsatolási folyamat, amelyekben kirajzolódik a cselekvéseknek egy konzekvens felfogása. És éppen ez a jellegzetesség az, amely a konstruktiv akció-képesség mellet, lehetővé teszi számára, hogy adaptálja és leküzdje a legkülönbözőbb nyomásokat.

A politikai élet rendszerelemzése tehát a környezetbe beágyazott rendszer eszméjére épül, amely utóbbi alá van vetve olyan környezeti hatásoknak, amelyek már a rendszer lényegi változóit fenyegetik megsemmisítéssel, ha t.i. tullépik azt a bizonyos kritikus pontot. Ez az elemzés azt szolgálja, hogy a rendszer fennmaradásához szükséges válaszadási képesség alapján megfelelő intézkedéseket hozzon a ránehezedő nyomás könnyítése céljából. A hatóságok intézkedései kritikailag vizsgálandók ebből a szempontból. Ha képesek viszont a megfelelő válaszadásra, akkor ehhez egy olyan pozíció is hozzátartozik, hogy meg tudják szerezni azon információkat a történéseket illetően, amelyek a kívánt reagálásokhoz elengedhetetlenek, sőt erre egyenesen kényszerítenek. Az információk hozzásegítenek ahhoz, hogy fenntartsák a támogatásnak a rendszer létéhez szükséges legalább minimális fokát.

A z előzőekben természetesen csak az alapkategóriákra szorítkoztunk, de a rendszerelemzés lehetővé tesz jelentősen konkrétabb kérdések tanulmányozását és megválaszolását.. Egzakt módon értelmezve: milyen természetűek a politikai rendszert érő hatások? A rendszer számára milyen úton megy végbe azok kommunikációja? Milyen tipikus utja-módja van a politikai rendszerre gyakorolt nyomás lekuzdésének? A visszacsatolási folyamat milyen fajtáira van szükség bármely rendszerben, ha szert akarunk tenni vagy ki akarjuk használni a politikai rendszerben meglévő cselekvési potenciált a ránehezedő nyomás feltételeinek javítása érdekében? Milyen különbségek vannak a rendszerek típusai szerint - modern vagy fejlődő, demokratikus vagy autoritárius - az input-ok, az output-ok, a belső változtatás és átváltás /conversion/ és a visszacsatolási folyamatok tekintetében? Milyen hatása van ezeknek a különbségeknek a rendszer fennmaradási képessége dolgában, amennyiben szembetalálják magukat a fenyegető nyomással?

Nagyon fontos leszögezni - a szerzővel együtt - hogy önmagában ilyen elméleti model felállitása nem ad válaszokat az ugynevezett tartalmi-szubsztantiv proolémákra. Inkább arról van szó, hogy segit megfogalmazni a megfelelő kérdéseket és feltárja a megfelelő kutatási eszközöket.

Tegyük hozzá: ez az elmélet éppen ugy, mint több más az egyetemes tudomány szempontjából fontos más eredmény - pl. a kibernetika - nem az európai kontinens valamely országában született meg. Viszont itt is alkalmazhatóak - a genezis és az érvényesség különböző siku kérdések - s ezt annál inkább ne. szégyen hangsulyozni, mert tudományos premisszái nagy mértékben itt jöttek létre.

Gondoljunk pl. Descartes reflex-elméletére. Ezt kísérleti-természettudományos területen tovább vitte Szecsenov-Pavlov iskolája Oroszországban. Ez utóbbit a marxizmust vulgárizáló dogmatikus felfogás nem értékelte megfelelően, sőt elutasítását a "mechanikus", "mechanicista" bélyeg ráütésével elősegítette. Valójában persze a szovjet belső tudományos fejlődés is túlmutatott ezen: hadd utaljunk csak Anohin szovjet természettudós eredményeire, aki már a 30-as években túllépett a környezet és a szervezet kölcsönviszonyának leegyszerűsített felfogásán /mintha a reflex-elmélet számára egyedül csak a környezet lenne aktív tényező, míg a szervezet puszta és passzív adaptációra szorítkozna, vagyis mintha ez utóbbi tevékenységét csak a mechanikus reakcióra lehetne redukálni/ és bevezette a visszacsatolás fogalmát : az önfenntartó és önfejlesztő rendszerek és szervezetek elengedhetetlenül fontos és szükséges tulajdonságaként jelölve azt meg /lásd erről Ashby agyfiziológus fő művének orosz nyelvű kiadásához írott előszót/.

X X

X

12.A KOMPARATIV POLITIKAELMÉLET STRUKTURÁLIS MEGKÖZELITÉSE

/M.G. Smith "A Structural Approach to Comparative Politics,1966/

A komparativ politikaelmélet a politikai szervezet törvényszerüségeit és változatait a történelmi és jelenkori rendszerek összehasonlitó elemzés eutján próbálja feltárni. Elkülönitve és kiemelve ezeket a szabályszerüségeket és variációkat, megkisérli megnatározni az azok alapját képező tényezőket, méghozzá azért, hogy feltárja a különböző tipusu politikák, a politikai élet valósága jellemzőit és feltételeit. A kapott megfigyeléseket igyekszik egymással összefüggő tételek soraira vagy halmazaira redukálni, amelyek a vizsgált valamennyi rendszerre érvényesek mind statikus, mind változó feltételek mellett. Igy azt reméli, hogy fel tudja tárni ezen kormányzási folyamatoknak a széleseoc környezethez való viszonyát, amelynek azok részét képezik.

Ez tehát a komparativ elemzés általános strukturája, amely aztán ugy variálódik, hogy a kutató a politikai élet melyik aspektusára teszi a hangsulyt és választja kiindulópontjául, mint vonatkozási dimenziót. Ezt a változót aztan konstánsnak tekintve, a kutatás megnatározhatja a többi dimenzió variációinak határait, vagyis az elsődleges változó alakulásától függően kutatja a többieket. Igy hát ideálisan az általános elméletből fontos hipotéziseket dedukálhatunk, majd ezeket ellenőrizhetjük és finomithatjuk a történelmi és etnografiai stb. tények induktiv kutatása során.

A POLITIKA FOLYAMAT-, TARTALOM-, FUNKCIÓ- ÉS FORMA-ELEMZÉSEINEK HIÁNYOSSÁGAI

M.G.Smith először felsorolja a strukturális elemzéstől különböző négy egyeb megközelitési mód elleni kifogásait. Ha a komparativ kutatás a folyamatra és a tartalomra épitene, irja, szembetalálná magát a politikai rendszerek óriási változatosságával összefüggő szinte leküzdhetetlen akadályokkal. Mielőtt ez lehetségessé válna, nekünk tehát szükségünk van olyan független kriteriumra, amely az intézmenyi formák pl. a kormányzati és ne kormányzati dimenziók különbségeit is átfogja. A funkcionalis megközelités a kormányzatot természetesen funkciójában ragadja meg, mint aktivitást, amely a hatósági döntések és azok megvalósitása során hat ki. Ilyen pozicióból David Easton valamennyi politikai rendszer elemeként a cselekvés öt módját emeli ki: a törvényhozót, az adminisztrációst, a birót, a követelések elvetése, valamint a támogatás vagy szolidaritás kibontakoztatása akcióit. Azután ezeket a kormányzati rendszer input-jai és output-jai csoportjaiba sorolja. Gabriel Almond szerint az általánosan szükséges input-ok: a politikai szocializáció, a tagság- és erőgyujtés, a ivá-

lasztás , az érdek artikuláció, az érdekegyeztetés és a politikai kommunikáció. Az output-ok közé sorolja: a vezetés létrehozását, a vezetés alkalmazását és a vezetés biráskodását, mint egyetemes funkciókat. Egyik séma sem konkrétizálja a külkapcsolatok és a védelem vonátkozásait, pedig mindkettő nagyon fontos kormányzati teendő. Továbbá nem világos, folytatja M.G.Smith, hogy miként alkalmazza ezeket a sémákat a nemszociális /non-societal/ egységekre.

Hiányossága ezen deduktiv módszereknek, hogy bizonyos ki nem mondott feltételezéseken nyugszanak, amelyek nélkül a hangsulyozott politikai funkciók lehetetlenek. Bár egyetemesen átfogó célzatuak ezek a modelek, de még be kellene mutatniok, hogy a busmanok, pymiek vagy az eszkimók olyan kormányzatokkal birnak, mint amilyenékkel az Egyesült Államok vagy a Szovjetunió. A törvényhozás, a biráskodás vezetése, illetve az érdekartikuláció mind olyan kategóriák, amelyek inkább a komplex, modern politikai rendszerekre vonatkoznak, nem pedig az egyszerü, primitiv állapotokra. Pedig a komparativ politika kutatója olyan fogalmi keret-koncepció kidolgozását kell megoldja, amely mindkettőre érvényes. A modern politikák jellemvonásait és feltételeit egy kevésbé differenciált, primitiv rendszerre ráaggatni tulajdonképpen olyan pozíciót jelent, amely már a kiindulópontnál lemond a komparativ politikaelmélet központi feladatáról.

A STRUKTURÁLIS ELEMZÉS ALAPJA: A KÖZÖSSÉG

A strukturális megközelitésnek nincsenek ilyan funkcionális előfeltevései, mivel egyébként is csak ugy alkalmazható, ha számitásba veszi a politikai rendszerek fejlődési fokát és megvilágitja azokat az elveket, amelyek a variánsok alapját képezik.

A kormányzatok kritikus pontja - azok közösségi /public/ jellege. Közösség nélkül nem léteznet sem közügy, sem pedig olyan folyamatok, amelyek azt szabályozzák. Továbbmenve: minden kormányzat feltételez közösségeket, másrészt minden közösségnek megvan a "kormányzata", hogy ügyeit intézze. Ezeknek a közösségeknek a természete ezért a kutatás első számu tárgya és feladata.

A közösségek persze különböznek terjedelmük, összetételük és jellegük szerint, amiért is ésszerü feltételezni, hogy közös ügyeik, valamint azok intézésének szabályai ugyancsak különbözőek lesznek. A strukturális megközelités elsődleges feladata, hogy azonositsa és kiemelje az adott közösség tulajdonságait, továbbá mutasson rá a fő variánsokra, illetve a közösségek alapjaira.

A szerző által használt közösség /public/ terminus nem foglalja magában a csőcseleket, a tömeget, a véletlen gyülekezeteket vagy a tömegkommunikációs hallgatóságot. E kategóriába nem férnek bele a szülőföldi együvétartozások, a betegek, az öregek vagy a nőtlenek-haja-

donok, vagyis az olyan szociális metszetek, amelyeknél hiányzik a közös ügy /common affairs/ és az azt szabályozó eljárás-rendszer. Pl. a rabszolgák, bizonyos törzsek és szavazati joggal nem rendelkező rétegek, mint a középkori jobbágyok vagy India páriái. E kategóriák részei egy vagy több közösségnek, de nem különítik el saját közösségüket. Például egy indiai faluban, egy középkori nemesi földbirtokos vagy egy rabszolga ültetvényen, a jogfosztott kategóriák tagjai közösséget csak annyiban képeznek, amennyiben kialakítanak egy tartós csoportot, amelynek meglesz a közös ügyük, valamint szervezetük és szükséges autonómiájuk annak szabályozására, viszont az ilyen helyi közösségek léte - a szerző szerint - önmagában nem elegendő egy olyan réteg számára, amelyben a tagság elnyeri a közösség státusát /így még szigorúan szólva tagságról sem beszélhetünk/. Hogy erre sor kerülhessen, ezek a helyi közösségek meg kell szerveződjenek egy kiterjedt réteggé. Az ilyen szervezettől aztán elvárhatjuk, hogy lesznek közös ügyeik, valamint az ezeket szabályozó eljárás-rendszerek. A szervezet maga egy fontos közös ügy és az intézményi eljárásoknak egy rendszere.

Talán nem elsietett az a következtetésünk, hogy M.G. Smith ezen a ponton túlságosan ragaszkodik Arisztotelész leírásához /bár nem hivatkozik rá/, aki az úr-szolga viszony jellemzésekor ez utóbbit az előbbi részének vagy részeként határozza meg, de önállóságot/autarkeia/ csak a rabszolgatartóknak tulajdonít /az ehhez kapcsolódó pszichikai és fizikai jellemvonások felsorolásával/. Mindenesetre megmaradva M.G.Smith sémájánál, megválaszolatlan marad, hogy mikor és melyik csőcselék stb. tud felemelkedni az ő nevezetes közösség /public/ kategóriájába, megteheti-e ezt saját erejéből vagy csak külső segítséggel stb. Az 1960-as évek Egyesült Államokában ezt a problémát nehéz megkerülni és így megjegyzi az amerikai feketebőrűek emancipációs mozgalmával kapcsolatban: az amerikai példa - itt M.G.Smith egy külön alkategóriát konstruál, amelyre még visszatérünk - mutatja, hogy ez a korporáció-szerű kategória keresi annak módját, hogy megszervezze önmagát és elérje a jogfosztottsága megszüntetését.

"Közösségen - írja M.G.Smith - egy olyan tartós, sőt valószínűen folytonosan létező csoportot értek, amely rendelkezik konkrét határvonallal és tagsággal, amelynek megvan a belső szervezete és külső viszonyainak egységes hálózata, amely a közös ügyek sajátos megtestesülése és amely autonómiával bír, illetve adekvát eljárás-rendszerrel azok szabályozására."/"By a public, I mean, an enduring, presumably perpetual group with determinate boundaries and membership, having an internal organization and a unitary set of external relations, an exclusive body of common affairs, and autonomy and procedures adequate to regulate them."/ Hogy ne legyen félreértés, újra hangsúlyozza, hogy

csőcselék, a tömeg, stb. nem közösségek, mert hiányzik a feltételezett kontinuitásuk, belső szervezetük, közös ügyeik, eljárásaik és autonómiájuk. Ezért ugyancsak hiányzik határvonaluk és tagságuk meghatározása, amelyek lényegesek a tartós csoportoknál. Még ha a fenti csoportok rögzítettek és folyamatosak is, teszi hozzá M.G.Smith, de nincs meg a belső szervezetük és a saját eljárás-rendszerük, amely konstituálhatná a csoportot.

EGYEDI KORPORÁCIÓ ÉS KORPORATIV CSOPORT

Melyek a szerző definícióját demonstráló példák? Santa Monica fővárosa, a busman közösségek /bands/, az Egyesült Államok, a Római Katolikus Egyház, egy indiai falu domináns kasztja, Mende Poro, egy afrikai családi közösség /línege/, egy nahuatl vagy szláv falukózösség, Galla és Kikuyu korosztály-csoportjai /age-sets/, a Crow és Hidatsa indiánok társadalmai, az egyetemek, a középkori céhek, a bérleti társaságok, a katonai alakulatok, az Amerikai Orvosi Társaság. Ezek mind közösségek M.G. Smith definíciója szerint, sőt egyszersmind korporatív csoportok : a kormányzati folyamat inherens valamennyi korporatív közösségben.

Mármost a szerző kiemeli, hogy a korporatív csoportok - a "tökéletes" vagy teljesen kifejlődött korporatív típus. Ezen kívül azonban még létezik az egyedi korporáció /corporation sole/. Ez utóbbi példái olyan hivatalok, mint az Amerikai Elnökség, a Brit Korona, a Pápaság, a kormányzóságok, a törzsfőnökségek, az egyetemi rektorság. Mind az egyedi, mind a csoport korporációk mint tökéletes vagy teljes korporációk értékelendők, mert rendelkeznek: 1. saját identitással; 2. feltételezett állandósággal; 3. zártsággal és 4. tagsággal; 5. bizonyos szférán belüli autonómiával; 6. kizárólagos és saját közös ügyekkel; 7. az eljárások bizonyos rendszerével, illetve 8. saját szervezettel. Az első négy tulajdonságuk mondhatni formális és elsődlegesen külső vonatkozású minőség: az egységeket ezek határozzák meg a maguk közegében. Az utóbbi négy feltétel viszont eljárásbeli vagy funkcionális és mindenekelőtt belső vonatkozású.

Az egyedi korporáció és a korporatív csoport közötti fő különbség strukturális, de a fejlődésbeli differenciák is fontosak. A korporatív csoport - egy komplexitás és sokaság /pluralities/, amelynek megvan egy változatlan egysége ; külső vonatkozásában mindegyik "egy személy". A korporatív csoportnak ez a külső felosztatlansága /indivisibility/ nem egyszerűen jogi posztulátum, elkerülhetetlenül feltételezi és magában foglalja a csoporton belüli kormányzati folyamatokat.

A korporatív csoporttól eltérően egy hivatalnak egyedi státusa van, amelynek bizonyos betöltője van egy adott időben.

Mindaron által egy közhivatal folyamatos betöltőit úgy tekintik és nevezik mint valami csoportot. A hivatal jelenlegi betöltője csak egy láncszem az egész láncolatban, amely meghatározatlan kiterjedésű, ami úgy értendő, hogy a jelenlegi gondozója az a hivatalhoz tartozó valamennyi tulajdonnak, hatalomnak és privilégiumnak a kezelője. Egy ilyen hivatal betöltője megnövelheti a hivatalt, más hasonló hivatalok vagy a hivatalhoz tartozó közösségek rovására; mégis minden nem személyéhez kötődik, vagyis a reá bizott és a státusához tartozó jogok és hatalmak elidegenítése és redukálása. Egy hasonlat megvilágítja a helyzetet. A szerző itt egy vállalkozás tőkéje és a tulajdonosok személye különbségéhez hasonlítja mindent, vagyis a hivatal és a betöltője közötti különbséget. Ez a különbségtétel lehetővé teszi a hivatalnak más, személyi státustól való elkülönítését.

Nagyon valószínű, hogy a társadalmi fejlődés során a korporativ csoport megelőzte az egyedi korporációt. Amennyiben viszont a hatóságot adekvát módon centralizálták, a hivatalok dominanciára kezdenek törni és így gyakran előfordul, hogy a hivatalokat annak előtte létesítik, mint a közösséget, amelyeket az hivatott lesz szabályozni és képviselni. Pl. amikor az autokrata rendszer új városok, települések vagy kolóniák létesítése céljából kijelöli azokat a hivatalokat, amelyek majd azokat fogják adminisztrálni. Sok fejlődési szakaszban a korporativ csoportok és a hivatalok harmonikusan fejlődhetnek, amikor pl. egy adott közösség legyőzi és asszimilálja az előzőeket, ilymódon megszüntetve mindkettőt.

Ezek a fejlődési kapcsolatok csak egy aspektusai a változásoknak, de a hivatalok és a korporativ csoportok közötti definicióbeli különbségek az alapvetőek. Weber felfogásával ellentétben M.G.Smith szerint egy egész sor korporativ csoport van, amelyeknél hiányoznak a stabil vezetők, még inkább a hivatali főnökök. Némelyekben megvan az idősebb tagok funkciója, akiknek a hivatala azonban legjobb esetben tanácsadói és képviseleti; más esetekben meghatározott tanácsokat /council/ alkotnak vagy megvan a hivatalos fejük, illetve esetleg mindkettő fennáll. Sok esetben van dolgunk olyan közösségekkel, amelyeket hasonló tipusu koordinált korporativ csoportok alkotnak. E csoportok idősebb tagjai egy kollégiumi testületet képezhetnek, amely a közösség ügyeit intézi, változó hatalommal. Az ilso-k vagy az indiai faluközösségek /village communities/ ezt jól illusztrálják. Más összefüggésben, ahol felső szintű hivatalok keletkeznek, gyakran megvan nekik az elsődleges kultikus szimbolikus attributumuk, mint az isteni származású dinasztiák: Ngonde és Shilluk esetében viszont hiányzik a hatékony közellenőrzés. Mindenesetre ezek, valamint az extrem despotizmus között egy sor fokozat van, amelyet a komparativ strukturális elemzés feltárhat

A KORPORÁCIÓ EGYÉB FELFOGÁSAI

A különböző szerzők a korporativ szervezet különböző tulajdonságait emelik ki és ezeket gyakran felhasználják eme szociális formák magyarázatára. Weber, aki a korporativ csoportok központi szerepét hangsulyozza a politikai rendszerben, hibázik M.G.Smith szerint akkor, amikor ezeket ugymond nem adekvátan különbözteti meg a hivataloktól / vagy az "adminisztrativ szervektől", ahogy ő nevezi/. Weber felfogása szerint a korporativ csoportokat a vezetők részéről koordinált akciók határozzák meg, akik gyakorlatilag parancsnoki hatalmat gyakorolnak felettük. Eme nézet inadekvát mivolta nyilvánvalóvá válik, amikor Fredrik Barth bázisként alkalmazza azt, hogy a családfáknál és bizonyos más egységeknél azok korporativ státusát tagadja, mig a korporativ terminust csak a heterogén és véletlen jellegu csoportokra /factions/ használja. Másrészt, H.S. Maine a korporáció fontosságát folytonosságában látja, illetve a jogok és kötelezettségek elidegenithetetlen kötelékében, amelynek a birtoklása alkotja szerinte annak identitását. Ötto Gierke, Emil Durkheim és John P.Davis számára a korporativ csoportok azonosak a közös akarattal, a kollektiv tudattal és a csoport személyiséggel. Jack Goody számára csak az anyagi tulajdonnal kozosen birok nevezhetők korporativ csoportoknak.

Ezeknek a meghatározásoknak az a gyengéje, hogy bizonyos elemeket tulnangsulyoznak, illetve másoknak elégtelen figyelmet szentelnek. Pl. a közös akció jellemzője a korporativ csoportnál csak ritkán oleli fel, illetve foglalja magában az erőszak alkalmazását, amelyet mind Weber, mind Barth nangsulyoznak. A tömeges erőszak gyakran a korporativ csoportoktól független. Maga a korporativ akció tipikusan a korporáció ugyeire vonatkozik, azaz arra, hogy gyakorolják és védelmezzék a korporativ jogokat, elérjék a korporativ kotelességek teljesitését és hogy kiosszak /allocate/ a korporativ felelősséget és privilégiumokat. Ha egy csoportnak van közös vagyona, ez a birtokhasználat és annak gyakorlása elkerulhetetlenül korporativ akciót von maga után, amiként ez történik bármely szertartásnál, amely a csoportot mint egységet - annak tagjait vagy képviseletét - elfoglalja. Éppen a csoport identitásának és zártságának a fenntartása foglalja magában a korporativ akciók módozatait, amelyeknek a komplexitása és következményei a szituációktol függenek. Teljesen hibás a korporativ akciót egyedul a koordinált fizikai mozgásokkal azonositani. Egy kórus nem korporativ csoport. Szóval M.G.Smith valamennyi ismérv együttes számitásbavételének a kotelezettségét nangsulyozza a korporativ csoportok tanulmanyozásakor, mivel közulük egyesek önmagukban nem kétesitenek ilyen csoportot.

M.G.Smith igyekszik olyan meghatározásokat adni, amelyek nemcsak a modern európai vagy amerikai társadalmakra, de a fejlődő vagy éppen primitiv afrikai és ázsiai közösségekre is érvényesek; így nemcsak az olyanokra, ahol megvan, de azokra is, ahol hiányzik a központi politikai szerv. A bíróságok pl. mint tisztán funkcionálisan sajátos korporációk meghatározott fajta ügyekkel foglalkoznak. Mármost a szerző szerint sem a bíróságok, sem a politikailag szervezett társadalom részéről az erő alkalmazása a törvény létesítésének nem szükségszerű vagy elégséges feltétele. Egy primitiv társadalom törvényét megtestesiti a korporációs cselekvésnek tradicionális eljárásai és módjai, és ez implicite megvan a tradicionális jogokban és kötelességekben, a korporativ tagság feltételeiben. E társadalmakban, amelyekben az egységeknek a korporativ vagyon ugyanazon tipusa van meg, strukturális homológia létezik és általában igy történik az artikuláció, hogy mindegyik fuggő társai hallgatólagos és aktiv támogatásától és igy megtartják és élvezik ezt a tulajdont. A !Kung busmánok csoportjai esetében ez a helyzet a fix és elidegenithetetlen kutjaik, vizforrásaik /water holes/ stb. tulajdonával /Lorna Marshall !Kung Bushmen Bonds, Africa, XXX, 1960/. Ezekben az egyszerű társadalmakban tehát ily módon létezik a társadalmi rend: a korporációk között éppen ugy, mint azokon belül.

SZUVERENITÁS? AZ AUTONÓMIA ÉS A KOORDINÁCIÓ VISZONYA

E társadalmak intézményi egységesitő elvei, amelyek magukban foglalják a szervezet, az ideológia és az eljárás-rendszereik hasonlóságait, teljesen elégendőek arra, hogy ezekben az acephalous ugynevezett fej- vagy centralizáltság nélküli társadalmaknak a megfelelő rendszerbeli egységét megadják, még ott is - mint pl.a burmai Kachin-oknál, - anol tagjainak kötelezettségeit versenyző intézményi formák osztják meg /E.R.Leach "Political Systems of Highland Burma", London, 1954/.

A strukturális összetétel különbségei egyszersmind a politikai formák és folyamatok variációit is megadják, megmagyarázva a politikában meglévő különbségek terjedelmét, rendjét és koordinációját. Ez azt az elvet jelenti tehát, hogy a korporativ szervezet megszabja a közös ugyek keretét, tartalmát és a szabályozás eljárásmódjait. Ugyhogy ujra és ujra hangsulyt kap a politikai rendszerek korporativ tanulmányozásakor a korporativ struktura elemzésének elsődleges feladata. Sok politikatudományi kutató lényegesnek tartja, irja a szerző, a szuverenitás fogalmát a kormányzati rend és autonómia megalapozásához. "Nézetem szerint - ez M.G.Smith véleménye - legjobb mellőzni ezt a fogalmat. Az inkább gát, mintsem segitség az elemzésnél; egy nagyon reális probléma rosszul megfogalmazott és szerencsétlen meg-

oldása. A szuverén államok egy rendszerében egyetlen állam sem szuverén. Mint az etimológia mutatja, a szuverenitás eszméje a személyi uralom királysági történelmi előzményeiből és feltételeiből származik, és egyszerűen általánosítja e forma lényegi vonásait, mint egy ideológiát és a centralizáció más formáihoz kapcsolja, hogy azokat legitimizálja és azokhoz vezérelvül szolgáljon. A reális probléma, amellyel a szuverenitás fogalmának dolga van az autonómia és a koordináció viszonya. Mint a modern nemzet-állam fundamentális mítosza e fogalom kétségtelenül fontos ezen államok tanulmányozásában; történeti és analitikai hasznossága egyébként igencsak kétséges. Úgy tünik, hogy jobb lenne a koordináció és az autonómia egyidejü problémáit neutrális terminusokban megfogalmazni."

QUASI-KORPORÁCIÓ = KORPORATIV KATEGÓRIA

A "tökéletes" vagy teljesen kibontakozott egyedi korporációk és korporativ csoportok mellett a szerző megkülönbözteti a "nemtökéletes" vagy quasi-korporációkat, amelyeket ugyancsak fontos tanulmányozni. Ezek két fő formája: a korporativ kategória és a bizottság /comissi A korporativ kategória világosan körülhatárolt, azonosítható és állandó aggregátum, amely a korporativ csoporttól abban különbözik, hogy hiányzanak belőle a közös ügyek, az autonómia és az adekvát eljárási rendszer a szabályozás során, illetve a belső szervezet, amely a csoportot konstituálja.

A középkori Európában a jobbágyok korporativ kategóriát alkottak, még ha bizonyos nemesi birtokokon esetleg korporativ csoportot is létesítettek. Turkana /Philip Gulliver "The Turkana Age Organization", American Anthropologist, LX, 1958/ és a Karimojing /neville Dyson-Hudson Kelet-Afrikáról, 1963/ között a generációs kapcsolat-háló - korporativ kategória, mivel nincsen belső szervezetük, különleges ügyeik és megkülönböztető eljárásaik, valamint az autonómia is hiányzik. A közeli Kipsigi /J.G.Peristiany "The Social Institution of the Kipsigi, London, 1939/ és Nandi /G.W.B. Huntingford "The Nandi of Kenya", London, 1953/ között a klán-törzsek - kategória-egységek. Ezeknek a törzseknek megvan a nevük, az azonosító szimbólumuk, meghatározott tagságuk, amely a vérrokonsági láncolatból tevődik össze, bizonyos rituális és szociális tilalmaik, amelyek közül a legfontosabb a törzsön kívüli házasság, továbbá megvan az időbeni folytonosságuk, viszont hiányzik a belső szervezetük, a közös ügyeik, valamint az autonómiájuk az eljárásaik szabályozására. Ilyen korporativ kategóriához sorolta korábban a meglévő állapotok alapján az Egyesült Államok feketebőrü lakosait /mint már erre utaltunk/.

Mármost a bizottságok /comissions/ a hivataloktól abban különböznek, amilyet megállapítottunk a korporativ kategória és a korpo-

rativ csoport között. Mint a kategóriák is, a bizottságok is két csoportba sorolhatók: az egyik az ad hoc bizottságok, amelyek rendesen nem folyamatos működésüek, jellegük bizonytalan meghatározású, esetleg szétfolyó vagy speciális jellegü. A másik osztályba azok tartoznak, amelyek meghatározatlan időszakaszra lettesülnek, továbbá olyan általános feladatokra vonatkoznak, hogy jellegük felcserélhető stb. Ez utóbbiak példái a katonai bizottságok, a magisztrátusok, a professzori kar, a papság vagy a sejkek és az iszlám said-ok. Az előbbi osztályba soroltak példáiban a hatalomgyakorlás egységes, de nem folyamatos és bizonytalanul meghatározott, mint a parlamenti bizottságok valamilyen kérdés tanulmányozására vagy más ad hoc bizottságok, azt a bizonyos kérdések tárgyalására kijelölt teljhatalmu bizottságok. Némely társadalmakban, mint az eszkimóknál, busmanoknál és Nuer-oknál /E.E. Evans-Pritchard "The Nuer", London,1940/ bizonyos individuumoknak sajátos adottsága és tehetsége van, hogy informális bizottságokban működjenek, amelyek tekintélyüket és támogatásukat csak a közvéleménytől nyerik.

A bizottságok különös fontosságra tesznek szert ott, ahol karizmatikus vezetők vannak, minthogy e bizottságok úgy is működnek mint szabályozó hálózat a szociális mozgalmakban. Maga a karizmatikus vezetés a legfőbb irányító bizottságot képezi. Ha a helyzet úgy kivánja, akkor a karizmatikus vezető uj bizottságot alakit, megadva a tekintélyt és a hatalmat ezen személyeknek, hogy speciális feladatokat oldjanak meg. Széles skáláju példatárába beletartozik Gandhi, Mohamed, Hitler stb. karrierje. Aztán, amennyiben ezeket a bizottságokat intézményesitik, ezen a módon azok szervezete bizottságból hivatallá változván, korporativ kategóriából korporativ csoporttá lesznek. Itt hozza fel példaként az Egyesült Államok feketebőru lakosainak polgárjogi mozgalmát, amelyből tisztán kivehető - ugymond - ez utóbbi átváltozás.

A KOMPARATIV-STRUKTURÁLIS ELEMZÉS ÚTJA

Bármely adott közösség magábafoglal hivatalokat, bizottságokat, korporativ kategóriákat és korporativ csoportokat, amelyeknek különböző a bázisuk és a tipusuk. Ezért a kormányzati rendszerek tanulmányozását a közösségek meghatározásával kell kezdenünk, elemezve azok belső alkatát éppenugy, mint külső viszonyait a fent felsorolt terminusok segitségével. Az pedig már teljesen a megegyezés kérdése, hogy a legalsóbb egységektől haladunk-e a viszonyrendszer határai felé, vagy pedig az ellenkező irányt választjuk kiindulópontként, amikoris a közösség korporativ szerkezetét definiáljuk.

Az adott politikai rendszer ilyen strukturális tanulmányozása során meg kell határoznunk annak korporativ alkatát, továbbá

azokat az elveket, amelyeken nyugszanak ezek a korporativ formák, illetve meg kell vizsgálni, hogy miként tagolja egyik a másikat. A komparativ kutatás során megkíséreljük meghatározni a politikai folyamat, tartalom és funkció milyen különbségei és egyformaságai felelnek meg a korporativ szerkezet és tagoltság megvizsgált különségeinek és azonosságainak. E célból izolálnunk kell azokat a struktura-elveket, amelyeken nyugszanak a korporációk különböző tipusai, hogy meghatározhassuk azok követelményeit és következményeit s igy megadhassuk azok egybevágását vagy eltéréseiket.

A szerző mindehhez megadja azt a segitséget, hogy felsorolja azokat a különböző elveket, amelyeken nyugodhatnak a korporativ csoportok vagy kategóriák. Ezek felölelik a nemi hovatartozást /sex/, a korosztályt, a helyi hovatartozást, az etnikumot, a családfa-származást, a közös tulajdoni érdeket, a ritusbeli vagy hitbeli hovatartozást, a foglalkozást, továbbá a "szabad" csatlakozást elterjedt vagy speciális törekvésekhez. Az etnográfiai stb. statisztikák azt mutatják, hogy ritkán találunk olyan korporativ csoportot, amely kizárólag eme elvek egyikén nyugszik. A szabály inkább az, hogy alapjukban két, három vagy esetleg több elv található, a szervezet komplexitása és stabilitása mértékétől függően. Például a rokoni kapcsolatot tagolja és meghatározza az örökség, a közös tulajdoni érdek és általában az együttlakás. Aztán a korosztályi egyenlőség mellett a generációs-hálózat feltételezi az azonos nemet /sex/, továbbá a hatékony együttműködéshez a helységi együvé tartozást. A céhek tipikusan a foglalkozáson és a helységen nyugszanak; viszont azokat is egyesiti a tulajdonosi érdek a közös piaci adottságok dolgában. Indiában a kaszt megtestesiti a leszármazásbeli, a ritus- és foglalkozásbeli azonosságokat.

Ezen alapvető strukturális elvek kombinációinak különbségéből kiindulva felemelkedhetünk a különböző tipusu, komplexitásu és képességü korporációkhoz; továbbá ezek a különbségek ugyancsak kihathatnak a bennük megtestesült egységek tartalmára, funkcióira és közegi viszonyaira. Ezen korporativ formák különböző kombinációi képezik az alapját a politikai szervezetben megfigyelhető rendbeli és folyamatbeli különbségeknek. És ez az a messzemutató hipotezis, vallja M.G.Smith, amelyhez a politikai rendszerek komparativ strukturális elemzése elvezet.

HATÓSÁG ÉS HATALOM KÜLÖNBSÉGE

Végezetül a szerző magukra a kormányzati rendszerekre vonatkozóan tesz elgondoltoztató megjegyzést. A kormányzati szabályozás két alapeleme: a hatóság /authority/ és a hatalom /power/. Ezek bár egymáshoz kapcsolódnak, gyakran egyesülnek, még sem kell őket összetéveszteni. Mint

szabályozási képességet vagy potenciált, a hatóságot bizonyos szabályok, tradiciók és precedensek legitimálják: ezeket mintegy megtestesíti és cselekvései, céljai tekintetében iránymutatást jelentenek számára. A hatalom is szabályozó, de azt már teljesen nem határozzák meg és nem irányítják a normák és a szabályok. Míg a hatóság kifejezi és feltételezi a normatív konszenzust, a hatalom a legnyilvánvalóbban konfliktusban és ellenpozícióban van ott, ahol tért nyer az egyetnemértés. A közösségi szabályozás rendszerében a konszenzus és az egyetnemértés eme feltételei és eszközei elkerülhetetlenül harcban állnak, konkurrálnak, bár konkrét formájukat, céljaikat és arányaikat mindig változtatják. Manapság kevés komoly kutató kísérli meg, hogy a politikai rendszereket egyedül a hatalom modalitására redukálja, viszont Weber hatása alatt sokan egyedül a hatóság fogalmai útján elemzik a kormányzatokat. Mindkét alternatíva hamis, vallja M.G.Smith, szerinte az elemzésnek egyidejűleg kell kiderítenie mind a különbséget, mind az egymástól való függést a hatóság és a hatalom esetében. Minél nagyobb a strukturális egyszerűsége az adott politikai rendszernek, azaz függése az egyedi korporatív formától, amint ez a busmanoknál vagy a a Tallesi családfa-rokonságnál megvan, annál nagyobb lesz annak decentralizációja és annál szűkebb az a terület, ahol a hatóság és a hatalom alkalmazásra kerül. Minél nagyobb a heterogenitása a korporatív típusoknak az adott politikai rendszerben, annál több szintje és területe lesz a hatóság és a hatalom egyidejű megjelenésének; továbbá annál kritikusabb egybevágásuk a rendszer egészének integrációja érdekében.

ÉRTÉKELÉS ÉS SZUBORDINÁCIÓ

Aligha lehet vitatni, hogy a közösségek meghatározásánál éppenséggel az ismérvek komplexitását kell mérvadónak tekinteni s nem egyik vagy másik kritérium kiragadásával "eldönteni" az adott közösség jellegét és lényegét. A kérdés mármost csak az, hogy e komplexitáson belül minden ismérv egyenlő sulyu-e vagy esetleg ezek a kritériumok olyan egységet képeznek, amelyen belül vannak sulyosabb, sőt döntően meghatározó jellegü tényezők, amelyek szubordinálják a többit? E kérdésre pozitív választ adva utalunk az ember alapvető specifikumát adó és döntően meghatározó tevékenységére, a termelésre, mint alapra /emlékezzünk e kérdésről Arisztotelesz vitájára Platonnal a szükségletek hierarchiájáról, mint a primitív és a "luxus" állam megkülönböztetésének alapjáról stb./. Úgynevezett az emberek anyagi és kulturális javait megtermelő tevékenységet tekintjük ilyen domináns mozzanatnak /M.G.Smith elvei között is szerepel a tulajdon, a foglalkozás stb., de a többivel egy csomóba nányva/.

Egyetértve M.G.Smith-el abban, hogy a közösségek krité-

riumai absztrahálásakor nem szabad a jelenkori vagy éppen a modern társadalmak sajátosságait visszavetíteni a múltba, illetve a jelenkori fejlődő társadalmakra s olyan mozzanatokra kell korlátozódni, amelyek minden közösségben megtalálhatók, másrészt viszont továbbmenve ezen s még a domináns tényező problémáját is szem előtt tartva, Marxnak 1852.-ben Weydemeyerhez írott levele megállapításait tartjuk ilyen szempontból kiindulópontnak.

Mint ismeretes, az angol klasszikus gazdaságtan /A.Smith és D.Ricardó/ feltárta az osztálytársadalmak ugymond anatómiáját, míg a francia restaurációkorabeli történetirás az angol és a francia forradalmak elemzése alapján az osztályharc fogalmát dolgozták ki. Igyhát ezek a marxizmusban "átvett" kategóriák. Hadd idézzük itt magát Marxot: "Ami mármost engem illet - irta 1852. március 5.-én Weydemeyerhez - nem az én érdemem sem a modern társadalomban levő osztályok létezésének, sem ezek egymással való harcának a felfedezése. Polgári történetirók már jóval előttem ábrázolták az osztályok e harcának történelmi fejlődését, polgári közgazdászok pedig az osztályok gazdasági anatómiáját. Ami ujat én cselekedtem, az annak bizonyitása volt: 1. hogy az osztályok létezése csupán a termelés fejlődésének meghatározott történelmi szakaszaihoz van kötve; 2. hogy az osztályharc szükségszerüen a munkáshatalomhoz vezet; 3. hogy maga ez a hatalom csak átmenet valamennyi osztály megszüntetéséhez és az osztálynélküli társadalomhoz." Amit itt fontosnak tartunk kidomboritani - ez a marxi megközelitésnek éppen M.G.Smith által is igényelt általánossága /hogy t.i. nem "retrospektiv modernizálás"/, illetve a hozzáfüzött domináns mozzanatnak, mint alapvető oknak és tényezőnek a megfogalmazása. Valóban: terméktöbblet nélkül nem jöhetett volna létre sem az uj tulajdonviszony /a magántulajdon/, sem pedig az uralkodó osztály érdekeit képviselő különleges apparátus, a politikai állam. Igaz, Marx ezt a mozzanatot nemcsak kezdetként huzza alá,de ebből kiindulva - a termelékenység stb. magas fokát feltételezve - az osztálytársadalom végét is prognosztizálja.. Ez azonban ujabb probléma, ami külön vizsgálatra szorul s itt most erre nem vállalkozhatunk.

Mármost bármennyire is "átvettek" ezek a fogalmak Marxnál /"osztály", "osztályharc"/, viszont elég hosszu ideje - mondjuk hat ezer év óta - döntő mozzanatai a társadalmi strukturának. Ezért erre az emlitett történelmi szakaszra vonatkozóan megérdemlik a legnagyobb figyelmet. Másszóval: az irott emberi történelem korszakára vonatkozóan - amely egybeesik a fent megjelölt szakasszal - a társadalmi struktura döntő mozzanata az osztálystruktura. Erre vonatkozóan pedig kulcsfontosságu a lenini osztálydefinició: "Osztályoknak nevezik - irta 1919-ben "A nagy kezdeményezés" cimü munkájában - az emberek nagy csoportjait, amelyek a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében

elfoglalt helyük /1/, a termelőeszközökhöz való /nagyrészt törvényekben szabályozott és megrögzített/ viszonyuk /2/, a munka társadalmi szervezetében játszott szerepük /3/, következésképpen, tehát a társadalmi javak rendelkezésükre álló részének megszerzési módjai és mérete tekintetében /4/ különböznek egymástól. Az osztályok olyan embercsoportok, amelyek közül egyik elsajátíthatja a másik munkáját /5/ annak következtében, hogy a társadalmi gazdaság adott rendszerében különböző a helyzetük." /"Классами называются большие группы людей, различающиеся по их месту в исторически определенной системе общественного производства, по их отношению /большей частью закрепленному и оформленному в законах/ к средствам производства, по их роли в общественной организации труда, а следовательно, по способам получения и размерам той доли общественного богатства, которой они располагают. Классы, это такие группы людей, из которых одна может себе присваивать труд другой, благодаря различию их места в определенном укладе общественного хозяйства."/

Előttünk van tehát a társadalmi osztályt jellemző ismérvek gazdagsága, mint a termelőeszközökhöz való viszony, a társadalmi munkaszervezetben betöltött szerep stb. Egyik legfontosabb sajátossága a lenini meghatározásnak, hogy az emberek között a jövedelem elosztásában meglevő különbségeket nem kiindulópontnak tekinti, mint Kautsky 1903-as meghatározása /"Klasseninteresse - Sonderinteresse - Gemeininteresse", Neue Zeit , 1903, 241.old/, hanem ezt magát is levezeti /a termelőeszközökhöz való viszonyból, illetve a társadalmi munkaszervezetben betöltött szerepből/. E mozzanatok /a 2-es és a 3-as számú/ aláhuzása Lenninél a "következésképpen" után azokat döntőeknek minősiti, mondván, hogy azokból következik az elosztás.

Walter Lippman több kiadásban megjelent könyvének - "The Good Society" - pl egyik alapgondolata a termelőeszközökhöz viszonyitva a munkamegosztás szerepének az előtérbe tolása, azt mondhatni, tulhangsulyozása. "Ez az ipari forradalom - irja - a mindinkább kiterjedő piacokban kifejezést nyerő munkamegosztásból következik. A gépek, a társadalmasitás, a vállalati koncentráció és tömegtermelés mind másodrangu jelenség."

Naivitás vagy még ennél is rosszabb volna, ha beleesnénk a csapdába s a mai kapitalista világban a tulajdon mobilitásáról, e társadalom nyiltságáról hangoztatott frázisokkal együtt papagájként ismételnénk a termelőeszközökhöz való viszony csökkenő jelentőségét s még hozzá ezt a lenini pozició napjaink követelte kiigazitásának vagy éppen alkotó továbbfejlesztésének beállitvá.

Még ennél is tovább kell azonban mennünk. A lenini meghatározásban szereplő kritériumokat nem sematikusan átvive más területekre / mivel ezek csak a gazdasági szférára vonatkoznak adekvátan/, de ugyan-

ezt az objektiv módszert alkalmazva lehetőség nyilik a társadalom egyéb oldalainak, igy a kulturális és politikai életnek szigoruan tudományos jellemzésére /ez utóbbiról egy másik alkalommal szólunk/. Példaként most csak vegyük Franciaország kulturális életét. Mig 1946-ban a marxista és demokratikus sajtó az összpéldányszám 16%-át jelentette, ma ez az arány lecsökkent 2,5%-ra /Roland Leroy 1977 májusi referátumából/. A kérdés kulcsa természetesen itt is az, hogy az információnak meg kell szabadulnia a kapitalista pénzeszsák tulajdonosi uralmától. A jelenlegi helyzet az, hogy az információ /papir, nyomda, terjesztés stb./ bónyolult komplexuma öt kapitalista monopolium tulajdonában van.

Georges Gosnat 1976 szeptember 27.-i beszámolójában azt bizonyitja, hogy az adatoknak elektronikus-gépi feldolgozása /informatika/ az állammonopolista kapitalizmus kezében bizonyos veszélyeket rejt magában a szabadság vonatkozásában. Erről szól egy korábbi állami jelentés. amely "Az informatika és a szabadság" c. bizottság munkájáról készült: "Lehetséges az informatikát alkalmazni ugyis, hogy megvédjük a jogos személyes jellegü intimitásokat, hogy szolgáljuk a decentralizált folyamatokat azokkal a döntési elemekkel, amelyektől ezek a szervek eleddig meg voltak fosztva s igy az információknak egy nagymértékü elterjesztését szolgálják demokratikus szellemben...Mindez lehetséges, de ezt akarni kell. Jelenleg nem ez az irányzat s a dolgokat másfelé terelik. Lehet, hogy ez meg fog változni egyedül a technikai fejlődés jóvoltából és az információs eszközöket mind nagyobb és nagyobb rétegek fogják használni. Helytelen volna azonban csak erre hagyatkozni..."

Megsemmisült a francia sajtónak a felszabadulás utáni sokfélesége, amelyet az jelzett, hogy marxista és szimpatizáns lap több mint 30 volt 2,300.000 példányszámban, a szocialista és velük szimpatizáns sajtó pedig mintegy 20 lapot jelentett 1 800.000 példányban, és még ezen kivül is néhány tucat más sajtóorgánum is létezett, amely ugyancsak demokratikus eszmék szócsöve volt. Hasonló helyzet van a filmiparban is, ahol még külön sajátos feladatot jelent a francia tradiciók és haladó hagyományok fenntartásának és fejlesztésének a problémája.

X X

X

13. TALCOTT PARSONS FUNKCIONALISTA POLITIKA-ELMÉLETE

/"The political Aspect of Social Structure and Process", 1966/

A POLITIKA DEFINICIÓJA ÉS FUNKCIONALISTA FELFOGÁSA

Talcott Parsons a szociológia, a cselekvéselmélet oldaláról közelíti meg a politikai problémákat. A politikát orientációs fogalomként ugy határozza meg, mint a társadalomnak egy elsődlegesen funkcionális alrendszerét, amelynek teoretikus státusa pontosan párhuzamos a közgazdaságtanéval, amint ez utóbbit széles körben felfogják. /Talcott Parsons és N.J.Smelser "Economy and Society", 1956; N.J.Smelser "The Sociology of Economic Life", 1963; P.A.Samuelson "Economic: An Introductory Analysis, 1961/. A funkcionális terminus itt azt jelenti, hogy a politikát nem lehet azonositani bármelyik sajátos kollektiv strukturával a társadalmon belül, mondjuk a kormányzatta /még kevésbé mint a gazdaságot az üzleti cégek aggregátumával/ vagy az egyének bármely tipusu konkrét tevékenységével.

A szerző a politikát analitikusan ugy fogja fel, mint valamennyi cselekvés aspektusát, amely kollektiv céloknak kollektiv törekvés utján való elérése funkcióját végzi. A szobanforgó kollektivitás lehet bármely rendszer, amely egyének sokasága kollektiv célja elérését koordinált cselekvés formájában magában foglalja, vagyis a kollektiv célok kollektiváinak egy rendszere, ebben az értelemben, igen széles skálát jelent, kezdve az egészen kis csoportoktól és egészen a Roscoe Pound által "politikailag szervezett társadalom" politikai aspektusáig vagy a nevezetes "államig" és a mögötte felsorakozó társadalmonbelüli /intersocietal/ szervezetekig. Ugy tünik, hogy itt Parsons tulságosan tágra nyitja e fogalmat s szinte azonositja általában a vezetés-tudománnyal.) Bizonyára nem véletlen, hogy Kulcsár Kálmán a politika, illetve a politikai rendszer fogalmát elemezve, kritikailag tér ki erre az általánosságra és hiányolja - pl. a Webernél is hangsulyozott - állam által alkalmazott erőszak kritériumát stb.

A továbbiakban megadja a kollektiv cél fogalmát, mint relative optimális viszonyt a kollektiva és a belső társadalmi szituáció / pl. más kollektivák/, illetve annak külső társadalmi környezete között; itt tehát szó van nemcsak egyéb kollektivákhoz, de egyes személyiségekhez, kulturális objektumokhoz vagy éppen fizikai objektumokhoz való viszonyról. Fontos mozzanatként kitér arra is, hogy milyen eszközök szükségesek mindehhez vagyis a kollektiva rendelkezésére álló források mozgósitásának a problémájára, amelyet rendszerint felhatalmazott csoportok végeznek. Más funkcionális aktivitáshoz hasonlóan a társadalmi rendszerek

köréből, igy a politikai cselekvés esetében is szabályozó elv az értékrend. A hatékonyság fogalma is összekapcsolódik a megkövetelt vagy megkivánt érték-rend kategóriáival /Talcott Parsons "On the concept of Political Power", Proceedings of the American Philosophical Society, CVII, N°3, 1963; C.I. Barnard "The Function of the Executive", 1938/.

Mielőtt a politikai struktura komponenseire kitérne, külön kiemeli a kötődés vagy összekötöttség /bindingness/ politikában központi jelentőségü fogalmát, amely az elkötelezettségnek és a döntéseknek megadja egy bizonyos minőségét s két vonatkozásban is jelentős: a politika effektiv realizálása feltételeként, továbbá a hatékonyság értékrendje konkrétizálási módja szempontjából. Itt érinti a pártfegyelem beleértve a tagdijfizetés stb./ jellemzőit.

Mint bármely más szociális rendszer, a politikai rendszer is az őt alkotó egységekkel, valamint azok viszonylataival strukturálisan jellemezhető. Talcott Parsons négy lényeges tulajdonságát emeli ki a politikai rendszert alkotó egységeknek: 1./ A kollektiva sajátos értékeihez való általánositott elkötelezettseget, vagyis a közösségi hatékonyságot, amelyet még loyalitásnak is nevezhetnénk; 2./ Az elkötelezettség konkrétizálódik azokban a jogokban és kötelességekben, hogy bizonyos tipusu döntéseket hozzanak a közösség integrálására, méghozzá a saját szerepüknek és státusuknak megfelelő szintjén; 3./ A sajátos döntések megvalósitásáért való integrativ felelősségét és a kollektiva meghatározott érdekeinek a védelmét - ez a felelősség normativ közegként funkcionál a különböző posztokon és szerepeknél; 4./ A megvalósitás kapacitását bizonyos eszköztár-és eljárási rendszer/ igénybevételére, vagyis a döntések kötelességét is bizonyos pontokon. A kapacitás magában foglalja személyi vonatkozásban a kompetenciát, illetve a konkrét célok forrásának adekvát kontrolját.

A kollektiv folyamat operativ funkciói a tagsági szerepek felsorolt tulajdonságai közül elsődlegesen a második és a negyedik pont körében strukturálódnak - hangsulyozza a szerző.

HIERARCHIKUS ÉS EGALITÁRIANUS ELVEK ELLENTMONDÁSA

Az elsőszámu intézmény, amely meghatározott felelősséget visel politikai funkcójában, ez a hatóság. Azt a státus-egységet pedig, amely összekapcsolódik vele, hivatali kötelezettségnek nevezzük. Eddig Talcott Parsons teljesen Weberrel egybehangzóan vélekedik /Max Weber "The Theory of Social and Economic Organization",1947,p.329/. Talcott Parsons sajátos radikális poziciója viszont az, hogy a hivatal fogalmát ő alkalmazhatónak tartja a kollektiva valamennyi tagjára nézve, hozzátéve, hogy a hatóság valamennyi ilyen státusának - s az előzőek alapján tehát: valamennyi tagnak - bizonyos foku hatalma van.

Ugyhogy a döntéshozói funkció intézményesitett prioritási skálását, amelyet más szóval hatósági hierarchiának nevezünk, Parsons átviszi a kollektiva általános strukturájára, mint annak lényeges komponensét. Egy ilyen pozicióból kiindulva számos probléma keletkezik s alapvetően pedig a fenti címben jelzett ellentmondás.

A választójog pl. bizonyos vezető csoport támogatását vagy nemtámogatását realizáló intézményi eszközként fogható fel. Bizonyos vonatkozásban ezt a támogató rendszert is hierarchikus strukturájunak kell elgondolnunk, amely párhuzamos és együtt artikulálódik a bürokratikus strukturával. A hatóságnál természetesen megvan a döntéshozatali jognak az egyenlőtlen elosztása, ami a szervezeteket mint kollektivákat megköti, továbbá - magától értetődően - azok tagjait is. Talcott Parsons feltételezi, hogy bizonyára itt is van egy elméleti határvonal, ahol t.i. még egyenlően oszlik meg a hatalom - az egyenlő stb. választójogra történik itt a célzás - de már a tagság többségi szavazata is más, minthogy az mindenkire kötelezővé válik stb.

Az utolsó nyugati osztály-jellegü szavazási rendszernek a poroszt nevezi meg, amelyet az első világháboru végén megszüntettek. Fennmardt azonban pl. a törvényhozói helyek egyenlőtlen elosztási lehetősége a választási körzetek sikján - a lakosság számához mérten, amely aztán gyakran osztály-jellegü minőséget nyer. T.Parsons példaként Georgia állam-egység státusát hozza fel az Egyesült Államok rendszerében. Ezt érvénytelenitette 1963-ban a Legfelső Bíróság.

Talcott Parsons ugy érvel, hogy mind a bürokratikus szervezet, mind a demokratikus szervezet egyaránt olyan univerzáliák, amelyek sikeres fejlődésük során bizonyos alkalmazkodási képességet általánositanak és igy a modern társadalmakban is lényegesekké válhatnak és válnak /Talcott Parsons "Evolutionary Universals in Society", American Sociological Comparative and Evolutionary Perspectives,1966/.

A HATALOM FOGALMA
KÖZGAZDASÁG ÉS POLITIKA PÁRHUZAMOSSÁGA

T.Parsons a hatalmat olyan általánositott szimbólikus közvetitőnek tartja, mint a körforgást végző pénzt, amely megadja az erőt és a tekintélyt egy hatósági felelős tisztviselőnek, hogy kötelességét hatékonyabban teljesitse. A társadalmi struktura bizonyos státusának ez az erő és tekintély politikailag döntő minősége. A hatalom ebben a vonatkozásban egy eszköztár az adott pozició realizálásához. A hatalom esetében nem önmagában azt kérdezzük, hogy mennyi /mint a pénznél/, hanem azt, hogy ez a státus a döntéshozatalban milyen viszonyban van más döntéshozó forumokkal. Tehát ez nem számszerü részekre osztja a hatalmat, hanem azt jelzi, hogy milyen szintü és területü a rendszeren belül ez a poszt az illető személy vagy forum esetében.

A hatalom vagy a hatósági jogkör delegálása, bizonyos értelemben

csereforma - ne felejtsük, hogy T.Parsonsnál a gazdaság és a politika párhuzamossága állandóan előtérben van - bizonyos értékért, amely megkönnyiti a kollektiv cél hatékony megvalósitását. Igy hát tipusainak osztályozása azon tényezők különbségeiből vezetendő le, amelyek a tényleges kollektiv müködésben résztvesznek. Az adminisztrativ vagy megvalósitó oldalon a döntő tényező a gazdasági termelékenység kontrolja, méghozzá elsődlegesen pénzügyi források segitségével, amely a másik oldalon a szolgáltatások biztonságához nyujt alapfeltételt. Hogy hatás gyakoroljanak a szolgáltatásokra, a pénzbeli megtérités mellett, még az is kell a szervezet részéről, hogy lehetőséget nyujtson a hatékonysághoz mindkét eszközével: a hatlmi rendszer hierarchikus és minőségileg megkülönböztetett aspektusai utján. Bár ezek az aspektusok összefüggnek, de egymástól függetlenül is változnak. Valóban, e tekintetben a minőségi kombinációk megváltoztatásának a szabadsága a végrehajtó hatalom esetében egy kritikus hierarchikus vonása. Mégis egy kollektiva adekvát integrációjának elsődleges feltétele - a hierarchikus pozició és a funkcionális megosztás esetében - a foglalkoztatott tagoknál a delegált hatalom és ama képesség, melyet ő maga visz bele a szervezetbe, közötti viszony.

Talcott Parsons ebben az összefüggésben érinti az elidegenedés problémáját, amelynek vizsgálatakor ugymond ezt a különbségtételt gyakran elfelejtik megtenni. Gazdasági területen a munka elidegenedését ugy értelmezhetjük, mint amely esetben feláldozzák az önmegvalósitást a termelésben való előnyök kedvéért, amit t.i. a munkamegosztás nyujt. Politikai vonatkozásban ezt elmondhatjuk a szolgálatok elidegenedéséről, amelyet egy alkalmazott kollektiv hatalom jelent azért, hogy igy ellenőrizze a kollektiv cselekvéshez való hozzájárulás módját és mértékét. T.Parsons ugy véli, hogy éppen ez utóbbi összetevő az, amit a marxi értelemben felfogott munka-elidegenedésként kezelünk.

ÁLTALÁNOS CSELEKVÉS-ELMÉLET

T.Parsons politikaelméleti poziciójának megértését elősegiti, ha röviden kitérünk általános cselekvéselméletére./Talcott Parsons and Edward Shils "Values, Motives and Systems of Action", 1951; Talcott Parsons An Outline of the Social System",1961/ A kiindulópontja ennek a cselekvés-elméletnek, a cselekvés vonatkozási keretén belül, amely döntés-hozatalra koncentrál, hogy a szabályos cselekvéseknek, általában valamennyi akciónak megvan a jelentése a cselekvési szituáció feltételei tekintetében, továbbá, hogy e jelentés értelmezi egyiknek a másikhoz való szisztematikus viszonyát. Ezért ez az elmélet a rendszer általános fogalmára épülhet, azt bontja ki ugy, hogy speciálisan alkalmazza a cselekvés feltételeire és jellemzőire. Formális szempontból az alábbi négy paradigma az, amely az elméleten belül elrendezi a fogalmakat a határait fenntartó rendszer eszméjéből mindez

egyenesen következik. Ezt a sémát a szerző jelen esetben a szociális rendszerek elemzésében használja fel.

1./ A szabály- és minta megtartás magában foglalja a rendszer alapvető rendező elvének a támogatását, beleértve mind e minták-szabályok értékét, mind pedig a rendszer egységeinek azok irányában való elkötelezettségét. 2-/ Az integráció a rendszer egységei közötti viszonylatokban az alkalmazkodásra vonatkozik, konkréten az előnyök és hátrányok szétosztására, hogy ily módon biztositsák az egységek hozzájárulását a rendszer szempontjából kívánatos rendhez. 3./ A cél-kitüzés koordinált cselekvéseket foglal magában, amelyeket a sokszámu egység kollektivan végez, hogy a rendszer és környezete között a megcélzott érték-viszonyt létesitse, minthogy a cselekvés előtt ezek a viszonyok nem feleltek meg a rendszer követelményeinek. 4./ Az adaptáció a rendelkezésre álló források hasznos fejlődését foglalja magában a sajátos törekvések széles variációja szempontjából, hogy növelje a rendszer képességét környezete változó feltételek melletti leküzdésében.

Bármely rendszert veszünk is, valamennyi felsorolt vonatkozásban adekvátan kell funkcionálnia, ha huzamosabb ideig folytatni kivánja tevékenységét. Egyébként a fentebbi kifejtés sorrendje egyszersmind a négy funkciónak a feltételek kontrolja szempontjából egy cibernetikai hierarchiáját alkotja.

Minthogy ez a négy funkció különböző szükségletekre és követelményekre utal, amelyeknek a cselekvési rendszer meg kell feleljen, a rendszereket ugy foghatjuk fel, mint amelyeknek megvan a tendenciájuk, hogy sajátos eszközöket fejlesszenek ki minden egyes funkció realizálására. Igy, megmaradva a legáltalánosabb szinten, a kulturális, a szociális, a személyiség és a viselkedő organizmus alrendszerei valósitják meg a fentieknek megfelelően a minta-fenntartó, az integrativ, a célkitüző és az adaptiv funkciókat a rendszer müködése keretében. Ezeket nem mint statikusan elkülönült rendszereket kell kezelnünk, hanem olyanokként, amelyeknek megvan a dinamikus belső kölcsönviszonyuk, mint az ismert társadalmi alrendszerek esetében ez megfigyelhető. Főleg persze arról nem szabad megfeledkezni, hogy az alrendszerek megkülönböztetései messzemenően analitikus jellegüek - absztrakciók, amelyek még messze vannak a konkréttól. Sőt, ez még akkor is fontos szempont marad, amikor az elméletet már részletezve, konkrétabb strukturákra alkalmazzuk.

A cselekvés társadalmi alrendszerével foglalkozva Talcott Parsons megjegyzi, hogy nála ez a kategória csak a magasan fejlett ugymond egész társadalmakat foglalja magában. A szabály-megőrzést elsődlegesen a vallási csoportok a társadalom általános értékei mintáinak a fejlesztése formájában realizálják, továbbá a család-sejtek, amelyek szocia-

lizálják tagjaikat és elvezetik őket a szociális értékek iránti elkötelezettséghez. Persze más struktura-variánsok, így különösen az iskolák és az egyetemek ugyancsak résztvesznek a szabály-minta megőrzésben. Az integrativ alrendszer a rétegződés és a társadalmi kontrol problémáira koncentrál, azoknak az intézményesitett közösségekhez és az azokat konstituáló szociális normákhoz való viszonylatában. A normák kontrolja alatt a társadalom számos átfedő szegmentjét be kell kapcsolni, vagyis a szolidáris társadalmi közösséget, valamint a társadalmi tagság fogalmát a maga jogaival és kötelességeivel, hogy lehetővé váljék az adekvát közösségi mozgósitás, a legitim érdekek és elkötelezettségek artikulációja. A célkitűző /goal-attainment/ alrendszer a politika /polity/, amely kollektivákból áll: kormányzatiakból és privátokból, mindegyik hozzáadva a maga erejét a társadalom és alrendszerei céljai elérését szolgáló szervezeti kapacitáshoz. Az adaptiv alrendszer a gazdaság, lévén olyan rendszer, amelyen belül a klasszikus gazdasági tényezőket mobilizálják, összekapcsolják őket a termelés folyamatában, illetve hozzáférhetővé teszik azokat a közösség mint egyéni fogyasztók számára.

A szerző két alapvető vonatkozási pontra mutat rá, ahol elemezhetők a folyamatok és a társadalmi alrendszerek egymáshoz kötődnek. Először is egy elégségesen differenciált társadalomban a gazdaság, a politika és az integrativ rendszer a strukturális egységek funkciójának fogalmaiban válnak empirikusan különbözőekké; pl. megvan a fontos strukturális különség a magánvállakozó cég, a kormány adminisztrativ hivatala, valamint a törvényes egyéni-privát foglalkozás között. Másodszor, mindegyik ilyen egység számos belső viszonylattal cserélődik-kötődik más egységekhez, hogy így annak funkcionálását /input tényezőket: factor inputs/ kiváltsa, továbbá hogy elrendezze annak hozzájárulását a munkamegosztás más egységeihez /output-termékek: "product" outputs/. A differenciálásnak ez a rendje dupla belső cserét követel meg az egységek egymáshoz kapcsolódó kategóriái strukturális elemei között, mint pl. a cégek és a háztartások vagy a cégek és a politikai szervek /amelyek nem okvetlenül kormányzatiak/ között. A dupla belső csere szituáció a folyamatok közvetitését feltételezi vagy valamilyen: vagy valamilyen tulajdoni elvárás, vagy barter-ügylet, vagy mindkettő kombinálása utján. Mindez szükségessé teszi az általánositott közvetitő szimbólumok - mint a pénz, a hatalom, a befolyás - kifejlődését.

Talcott Parsons a politikai életet beágyazza a társadalom rendszerébe, ahol az kölcsönható alrendszerként funkcionál. Modeljét három ábrán szemlélteti:

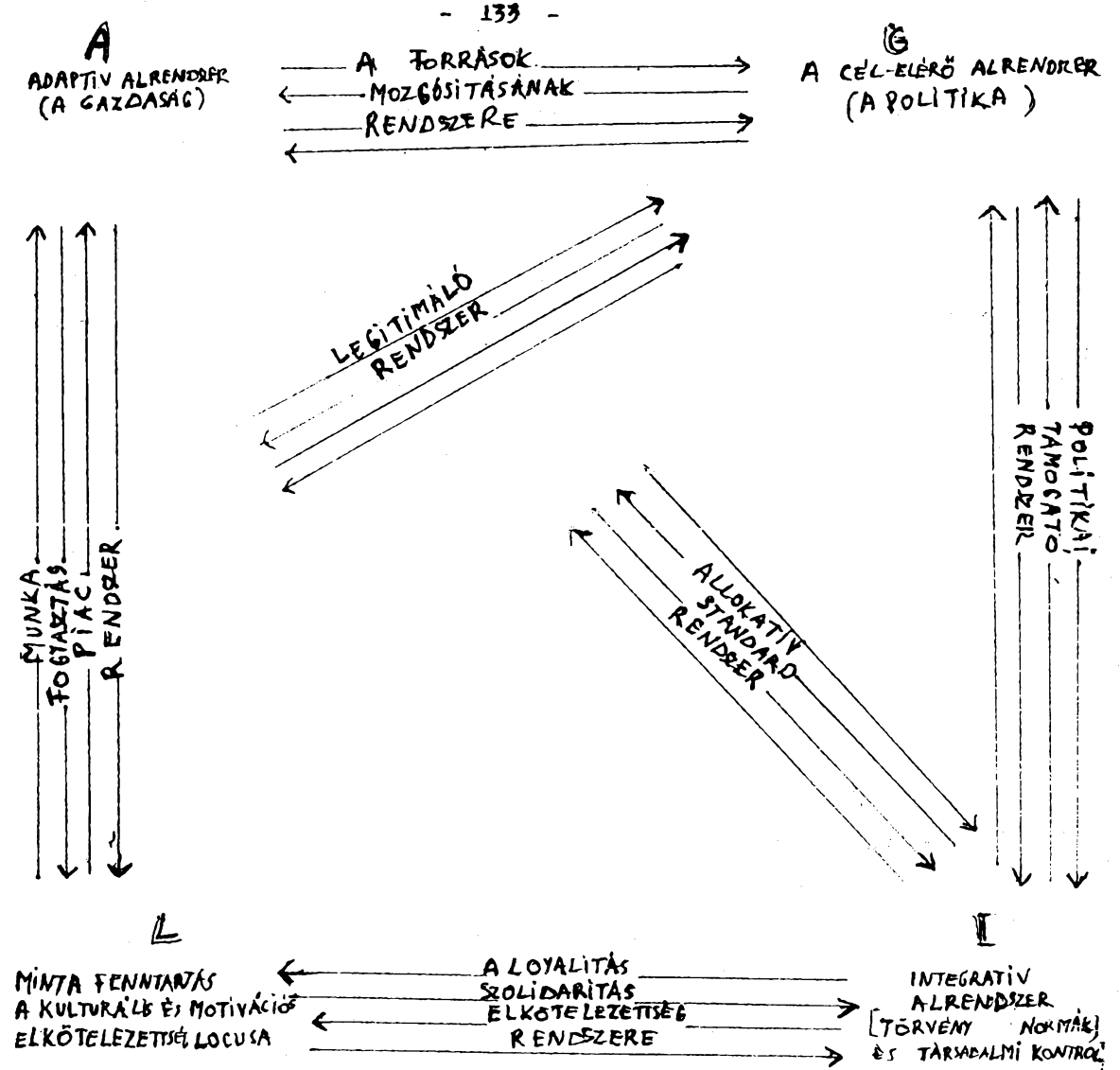

1. sz. ÁBRA

A TÁRSADALMI CSERE RENDSZER
FORMÁTUMA

2. ABRA A TÁRSADALMI CSERE KATEGORIÁI

A

TÉNYEZŐK
- In G-höz: A TERMELÉKENYSÉG M2b KONTROLJA →
- In A-hoz: ← A HATÉKONYSÁG P1b LEHETŐSÉGE

TERMÉKEK
- Out G-höz: A SZOLGÁLATOK ELKÖTELEZETTSÉGE P1a KOLLEKTÍVÁHOZ →
- Out A-hoz: ← A FOLYÓ (PÉNZ) M2a FORRÁS ALLOKÁCIÓJA

G

L

TÉNYEZŐK
- In A-hoz: A MUNKA C2b KAPACITÁSA →
- In L-höz: ← BÉR M1b JÖVEDELEM

TERMÉKEK
- Out A-hoz: ÁRUCIKK M1a KERESLET →
- Out L-hez: ← ELKÖTELEZETTSÉG C2a JANAK TERMELÉSÉNEZ

A

G

TÉNYEZŐK:
- In I-hez: POLITIKAI P2a DÖNTÉSEK →
- In G-hez: ← ÉRDEK I1a IGÉNYEK

TERMÉKEK:
- Out I-hez: VEZETŐI I1b FELELŐSÉG →
- Out G-hez: ← POLITIKAI P2b TÁMOGATÁS

I

L

TÉNYEZŐK
- In L-hez: ← A LOYALITÁS I2a ALLOKÁCIÓJÁNAK IGAZOLÁSA
- In I-höz: AZ ÉRDEKES ASZOCIÁCIÓHOZ C1a ELKÖTELEZETTSÉG →

TERMÉKEK
- Out L-hez: ← ELKÖTELEZETTSÉG C1b KÖZÖS ÉRTÉKHEZ
- Out I-hez: ÉRTÉKALAPU IGÉNYEK I2b A LOYALITÁSBAN →

I

A

TÉNYEZŐK
- In I-hez: CÉLIGÉNYEK M3a FORRÁSOKHOZ →
- In A-hoz: ← A FORRÁS ALLOKÁCIÓ I3a MÉRTÉKEI

TERMÉKEK
- Out I-hez: CÉLOK IGAZOLÁSÁNAK I3b ALAPJAI →
- Out A-hoz: ← CÉLOK M3b RANGSOROLÁSA (KÖLTSÉGVETÉSI)

G

TÉNYEZŐK
- In L-hez: OPERATÍV P3a FELELŐSÉG →
- In G-hez: ← HATÓSÁG C3a LEGITIMÁCIÓJA

TERMÉKEK
- Out L-hez: A KOLLEKTÍV ÉRDEK C3b MORÁLIS FELELŐSSÉGE →
- Out G-hez: ← A HATALMI INTÉZMÉNY P3b LEGALITÁSA

L

M = Pénz

P = Hatalom

I = Befolyás

C = Elkötelezettség

1, 2, 3 = Az intézmények közötti hierarchikus kontrol foka

a, b = A csere rendszerek közötti hierarchikus kontrol foka

„In" A források egy kategóriájának a jelzett alrendszerhez való input-ját jelenti a pár másik tagja részéről

„Out" A termék egy kategóriájának a jelzett forrásból való output-ját jelenti a fontos cél alapján

Minden kettős csere egy input (tényező) cserét és egy output-(termék) cserét tartalmaz

3. ÁBRA
A KÖZVETITŐK MINT INTÉZKEDÉSEK

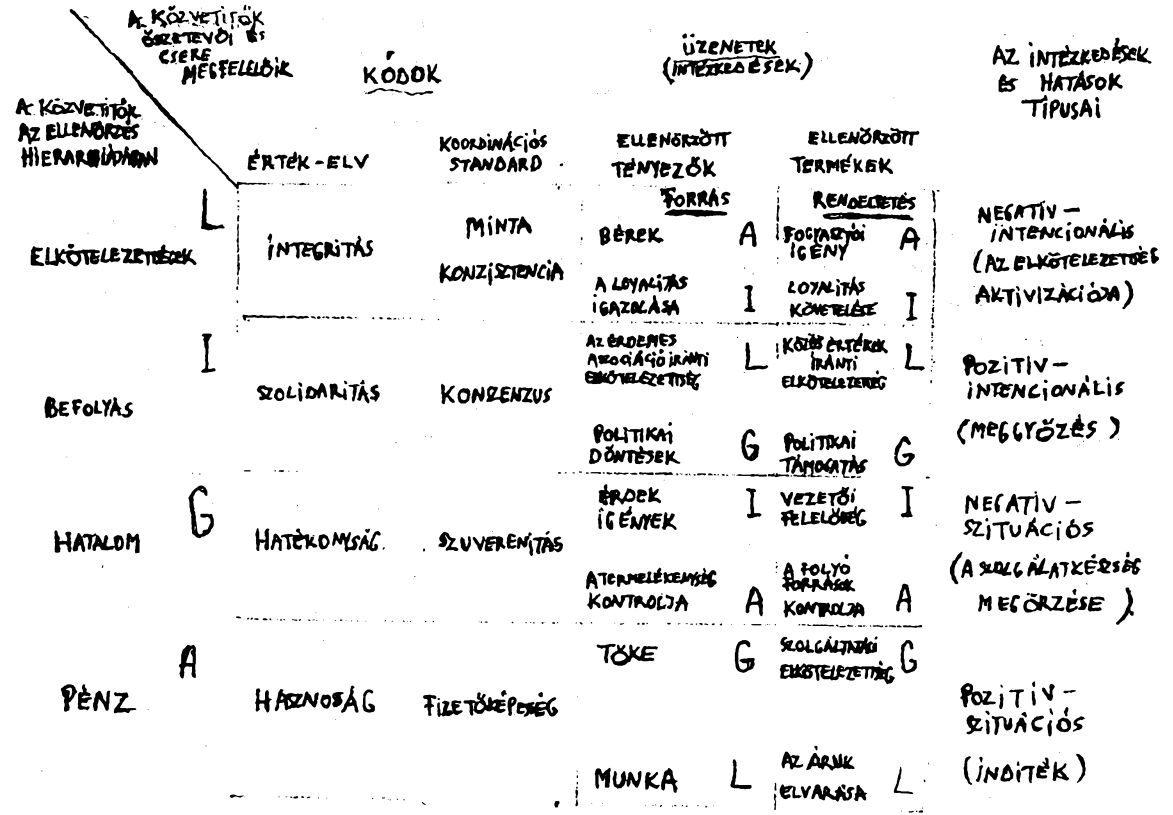

Az 1.ÁBRA a társadalom funkcionális alrendszerei közötti csere paradigmáinak a formátumát adja. Nemcsak felvázolja, de meg is nevezi a hat dupla cserét, amely a négy alrendszer mindegyik párja között funkcionál. A 2.ÁBRA - azonkivül,hogy horizontálisan helyezi el ezeket a cseréket s igy könnyebben leolvashatóvá teszi - kiegészíti az 1.ÁBRÁ-t a kategóriák neveivel, a folyamatok lefolysának irányaival, valamint a négy hely kijelölésével a közvetitők mindegyike számára a hat kategória csere mindegyikében. Igy huszonnégy kategória jelenik meg előttünk, mind a négy közvetitő hat "formában" való megjelenitésével. A közgazdasági elmélet paradigmáját követve Parsons ugyancsak megkülönbözteti a funkció valamennyi tipusát a bemeneteli "tényezők" és a kimeneteli "termékek" oldaláról.

A politika és annak közvetitője a hatalom, a hat csere-háló közül csak háromba kapcsolódik be. Ezek: a "forrás-mobilizáló rendszer" - szemben a gazdasággal: a "támogató rendszer" - szemben az integrativ rendszerrel; valamint a "legitimáló" rendszer - szembena minta-fenntartó rendszer érték aspektusával. Ezek közül ez utóbbi egy speciális eset, amely a hatalmat nem mint közvetitőt vonja be, hanem mint a kod strukturáját, amely irányitja-kormányozza a hatalom intézményesitett felhasználásait és ebből következően a hatóság legitimációját. Forditsunk elsődleges figyelmet a másik kettőre.

Az A-G /gazdaság-politika/ csere-kapcsolatban foglalt kategóriákat ugy irhatjuk le, mint a hatalom vagy a pénz formáit. Mint a klasszikus gazdasági /vagy munka-fogyasztási/ esetben, ez is dupla csere. Először egy tényező csere. A termelékenység kontrolja, mint a hatékonyság egy tényezője kerül kicserélésre a hatékonyság lehetőségére /amely a tőkének partikuláris esetében a termelés klasszikus tényezője/. A termelékenység pénz tényező, mivel az a források olyan állománya, amelyet a pénzalap ellenőriz - és viszont kicserélhető a szükséges partikuláris képességekre, nevezetesen árukra és szolgáltatásokra. A lehetőség azonban a hatalom egy formája. Második: a "termék" outputok cseréje, amelyben a szervezetnek szóló szolgáltatások dolgában van elkötelezettség - tipikusan alkalmaztatás utján - és amelyet Parsons mint a hatalom egy formáját interpretálja, és ez kicserélésre kerül a folyó források allokációjával - tipikusan a költségvetési alapok utján - a szolgáltatást nyujtóknak, mint amelyek lényegesek a szolgáltatási kötelezettségeik teljesitéséhez. Igy a folyó források az eszményi tipusban pénz-alap formát öltenek.

A beruházási folyamat, amelyet Parsons ugy fog fel, mint egy fontos speciális esetét eme csere rendszer működésének, ugy látszik működni tehát, hogy a hatalom komponense egy kölcsönnek a lehetőségét nyujtja és ezen az után az egyébként elérhetetlen szaporulata, illetve a termelékenység kontrolja biztositható.

Ennek a hitelnyujtásnak az átvevője - egyénileg vagy kollektiven elkötelezve a szolgáltatásokra olyan helyzetbe állitódik, hogy hasznositani tudja a forrásokat a gazdasági termelékenység növelése érdekében. Ez egy speciális eset, mivel a forrást más módon is fel lehet használni, például, nyomor enyhitésére vagy tudományos kutatásra.

A politika-integrativ rendszer /G-I/ csereviszonyban a hatalmat nem pénzre cserélik ki, hanem befolyásra. Mig a pénzzel szemben a hatalom "kontrolláló" közvetitő a kibernetikai hierarchiában, a befolyással szemben viszont a hatalom maga válik "kontrolálttá". Ezt a különbséget szimbolizálja a paradigmában, hogy a hatalom kategóriái külső pozicióba helyeztetnek a GäI viszonyban, mig az AäG viszonyban azok belül helyezkednek el /amiként a monetáris kategóriák voltak az L-A viszonyban/.

Itt a tényező csere a politikai döntések mint a "szolidaritás tényezője", valamint az érdek-igények mint a "hatékonyság tényezője" között megy végbe. Lényegében azt mondhatjuk, hogy az érdek-igények határozzák meg a szituációt a politikai döntés-csináláshoz - ami semmi esetre sem azt jelenti, hogy az igényeket eredeti formájukban minden módositás nélkül teljesitik vagy kell teljesiteni. Mint más tényezők esetében is, azok tipikusan transzformálódnak a politikai folyamat során. Ennek megfelelően a politikai döntések tényezőjét jelentik a szolidaritásnak, mivel megfelelő keretben megbizhatóak és kötelezőek a kollektiva számára, s igy elérik azokat a célokat, amelyekben a különböző fajta pártok érdekeltek. Ez magában foglal kockázat-vállalást és egyszersmind a közösségi tagság jogaira és privilégiumaira alapozódik.

Mint termék-output a vezetői felelősség /amely a befolyásnak és nem a hatalomnak egy formája/, mint a politikának az output-ja, kicserélésre kerül a politikai támogatásért, mint az "asszociációs" rendszer - például a politikai párt - egyik output-jáért, amely politikai párt a hatalom politikai "jövedelmét" mobilizálja a kormányzat vonatkozásában. Itt meg kell jegyezni, hogy azok az egységek, amelyeket bármely partikuláris esetben bevonnak e két csere-viszonyba, tipusilag nem azonosak. Igy, a pártvezérek igérhetnek a támogatásért cserében, mig az adminisztrativ hivatalnokok döntéseket hozhatnak. A kettéválasztottságnak ez a tipusa /amely fokozatilag is különböző variációkat testesit meg/ szükségszerüen jellemző bármely magasan differenciált rendszerre.

A 3.ÁBRA az általánositott közvetitőt vizsgálja nemcsak hierarchikus rendjének fogalmaiban, de a kodjuk és üzenet-intézkedés komponenseinek viszonyában, ideértve az üzenet komponensnek szankciós aspektusát is, amely kontrolálja mind a lényeges a különböző funkcio-

nális rendszereknél, mind pedig az output-termékeket ezekből az alrendszerekből. Azok a sorok, amelyek közül mindegyik a négy közvetitő egyikét jelöli, felülről lefelé a kontrol hierarchiájának megfelelően van elrendezve. Az oszlopok bizonyos elemeket jelölnek, itt mindegyik közvetitőt elemezni kell, ha már működésük a kölcsönhatás közvetitésében tisztázott alapfeltétele oldaláról.

T.Parsons világossá tesz bizonyos okokat, amelyek valamennyi közvetitő kod-aspektusában két komponenst kiemelnek. A legérthetőbb példa a paradigmatikus gazdasági oldal. Itt a hasznosság ismert fogalma tünik lényegesnek, mint értékelv, mig a fizetőképesség koordinativ alapként szolgálhat. A hasznosság a gazdasági értelemben vett érték alapvető mértéke, mig a fizetőképesség fenntartásának az imperativusza fontos norma-vezérlő egység a gazdasági cselekvésben. Parsons elfogadja Barnard hatékonyság fogalmát, mint a hasznosság politikai párhuzamát. A fontos kollektiva szuverenitása látszik legjobb fogalomnak a politikai koordináló minta területén, ha ezt a szükséges szinvonalon és minőségben kezeljük.

A durkheimi értelemben vett szolidaritás tünik az integráció legmegfelelőbb értékelvének - párhuzamosan a gazdasági hasznossággal és a politikai hatékonysággal. A konszenzus fogalma - amely oly fontos a politikai elméletben - adekvátan fejezi ki az integrativ koordináló mintát. A szabály- és minta-fenntartó rendszerben az integritás az értékelv.

A 3.ÁBRA A és G oszlopai jelentik a működés kontextusát a négy közvetitő valamennyi esetében, mint olyan szankciók és intézkedések, amelyek input-tényezők kontrolját, illetve output-termékek kontroljáť jelentik. Igy a pénz - bár nem ugy mint a termelés egy tényezője - "ellenőrzi" - azaz megvásárolja - a munkát /az A-L-nél/ és a tőkét /az A-G-nél/, mint elsődleges tényezőket. Másrsézt, a "fogyasztó" rendszerek számára a pénz megvásárolja a gazdaság output-jait, nevezetesen az árukat /az A-L-nél/ és a szolgáltatásokat /az A-G-nél/.

Hasonlóan elgondolhatjuk a hatalom vonatkozásait. Először, ez vezérli a hatékonyság elsődlegesen mobil tényezőit, a termelékenység ellenőrzését /a G-A-nál/ és az érdek-igényeket /a G-I-nél/, mint amely a normákra támaszkodó fogalmakban igazolást nyert. Másodszor, a politikai folyamat output-jainak fogyasztói és haszonélvezői felhasználhatják a hatalmat, hogy vezéreljék ezeket az output-okat a folyó források formájában, például, költségvetési allokációként /a G-A-ban/ és a megfelelő célok vezetői felelősségeként /a G-I-ben/.

Visszatérve a 2.ÁBRÁ-ra, a hatalom mint kód belefoglaltatik a legitimációs rendszerbe, mint a hatóságnak egy aspektusa. Ez ugy fogható

fel, mint egy mechanizmus, amely összekapcsolja az elveket és a mintákat az L és G soroknál a 3.ÁBRÁ-ban. Az operatív felelősség /a 2.ÁBRÁ-nál P3a/, amelyet mint az integritás tényezőjét kezelik, az érték-elvek szuverén megvalósításának a felelőssége, és nemcsak a kollektív hatékonyságot foglalja magában, de a legfőbb társadalmi érték-minta integritását is. Azt mondhatni, hogy a hatóság legitimációja felelősséget ró ki, hogy ezt a szuverenitást fenntartsuk. A hivatal hatalmának legalitása /P3c a 2.ÁBRÁ-nál/, mint output kategória a politikához viszont a szabály konzisztencia mintájának egy alkalmazása. Mint különböző fontos szinteken, a cselekvést az érték elkötelezettségekkel konzisztens módon lehet és kell végezni. A legális hatóságért cserében olyan cselekvéseket kell végezni, amelyek során a felelős hivatali tisztviselő el kell fogadja az erkölcsi felelősség terhét a hatalom általa történő felhasználásáért és saját értelmezésü döntéseiért.

X X

X

14. A POLITIKAI ÉLET INDIVIDUALISZTIKUS ELMÉLETE

/James M. Buchanan "An Individualistic Theory of Political Process"/

SZERVEZET ÉS ORGANIZMUS

A Virginia Egyetem professzora a gazdaság és a politika egybevetéséből vagy pontosabban szólva azok különböző felosszehasonlításából indul ki. Mind a politikatudomány, mind a közgazdaságtudomány képviselője a társadalmi szervezetet tanulmányozza. Viszont a közgazdász a résztvevő individuumok választási-döntési folyamataiból kiindulva kutatja a piac létrejöttét és a csereviszony kialakulását. Itt J.M.Buchanan az orthodox neoklasszikus közgazdaságtanra hivatkozik, amely központba állítja az egyéni döntés magatartásának az elméletét, amely elmélet az egyének és a csoportok egymásközötti cselekvéseinek az elméletére épül. Igy az a szervezet, amelyet "gazdaságnak" hívunk a cserefolyamatban különbözőképpen résztvevő egyének cselekvésének eredményeképpen jön létre. Ez a szervezet, ez a gazdaság mint olyan, nem rendelkezik a benne résztvevők interakciójától független létezéssel. /Zárójelben hozzuk alá,hogy csak a csere- vagy forgalom folyamatáról beszél mint a polgári közgazdaságtan képviselője, ahol valóban formális-jogi egyenlőség van munkaerő eladó és vásárló között, de hallgatásba burkolja a mélyebb és lényegibb szférát alkotó közvetlen termelés szféráját, ahol viszont a munkás és a tőkés már nem egyenlőként, hanem mint kizsákmányolt és kizsákmányoló állnak egymással szemben/

J.M.Buchanan individualisztikus felfogása kifejtésekor Gunnar Myrdalra utal, aki fundamentális metodológiai hibának tartja, ha a közgazdászok a piacgazdaság eredményeiben valamilyen "szociális" tartalomra következtetnek, bár explicit értékítéleteket nem tesznek /"The Political Element in the Development of Economic Theory", london, 1953/. Mármost J.M.Buchanan az "individualisztikus" jelzőt tanulmányában az "organizmusszerü" /organismic/ jelző ellentéteként használja, igy fejezve ki azt a poziciót, hogy mind a gazdaság, mind a politika "csak szervezetek", de nem "organizmusok".

Az individualisztikus megközelités alapján a politikai életet mint társadalmi szervezetet tanulmányozzák, ahhoz hasonlóan, amiként a "tradicionális" elemzésben a gazdaságot vizsgálják. A politikai strukturának ez egy olyan felfogása, amely az egyéni résztvevők döntési folyamatából keletkezik /emerges from the choice processes/. A politika ilyen megközelitése természetesen nem uj. Az egész /bár tegyük hozzá: különböző társadalmi tendenciát kifejező/ szerződéselméleti tradiciót bizonyos értelemben e megközelités alá sorolhatónak értelmezhetik. Mégis az az igazság, hogy a politikatudomány

képviselő relative tagadták, vallja J.M.Buchanan, az egyéni cselekvés részvételét és a politikai folyamat kiemenetelében a meghatározó mivoltát. Sok tudós továbbra is azt feltételezi - folytatja a szerző - hogy valamiképpen és valahol létezik a "közérdek" vagy "általános érdek", amely levalt az egyéni résztvevők érdekeiről. A közgazdaság folyamatában cselekvéseik során a magán emberek, mint fogyasztók, munkások, beruházók és vállakozók, a feltételezés szerint, rendelkeznek eltérő izléssel, kívánsággal és értékekkel. És a gazdaság mintegy intézményi vagy szervezetszerü választ jelent e szükségletekre, hogy kielégitse egyidejüleg eme sokféle igényt. Ezzel szemben, bizonyos kivételektől eltekintve, amikor az individuumok a társadalom vagy a kollektiv döntések kialakitásában résztvesznek, mindezt valahogy ugy képzelik el, mint amely valamilyen módon egy önálló létezővel identikus. A politikai folyamatot lényegében nem ugy vizsgálják és szemlélik, mint annak eszközét, hogy az elkülönült és különböző egyének és csoportok érdekeinek kibékitését, bár az USA-ban az ugynevezett Bentley-iskola sokat tett ebben az irányban.

IGAZSÁG-ITÉLET VAGY SZOCIOLÓGIAI ELEMZÉS

Az utóbbi időben eme iskolán kivül továbbra is ugy tekintenek a politikai folyamatra, mint amelynek segitségével a "helyes" vagy "korrekt" döntést kivivhatják. A politikai döntéseket legnagyobbrészt mint "igazság-itéleteket" /truth judgement/ fogják fel; igy a politikai döntés elsődleges feladata az "igaz" közérdek feltárása lesz. Amikor a kollektiv döntést-választást, irja a szerző, az egymást kizáró, vagy-vagy, döntésekre redukálják, akkor az "igazság-itélet" modelnek van bizonyos érvényessége. Az alapprobléma azonban az, hogy egy demokratikus politikai strultura rendes mindennapi eljárásainak vajon ez-e az adekvát modelje. Mármost a szerző által kifejtett megközelités azon a feltételezésen nyugszik, hogy nem ez a helyzet, hanem a demokratikus társadalomban a politikai folyamat legjobban ugy értelmezhető, mint az eltérő érdekek kibékitésének az eszköze. Ez az elmélet egyike az "individualisztikus demokrácia" elméletének, amely szembeállitandó az "idealista demokráciával", ahogyan ezt a terminust T.D.Weldom használja /"States and Morals",New York,1947/

AZ INDIVIDUALISZTIKUS MODEL SAJÁTOSSÁGAI

J.M.Buchanan mindjárt hozzáfüzi, hogy az individualisztikus model elfogadása, mint amely alkalmas az adekvát elemzésre két elkülönithető szempontból mégis érték- vagy igazság-itéletet foglal magában. Az egyik az, amelyet a nyugati társadalom elfogadott tradicióit közé sorolhatunk, hogy ugy kell kezelnünk az emberi személyiséget /human individual/, mint alapvető filozófiai entitást és hogy ugy kell tekintenünk az államra, mint amely végső soron az individuális konszenzusból

deriválódik. A másik érték-ítélet, amelyet a szerző még fontosabbnak tart tanulmányai törekvésének megértéséhez, ez a tényekre vonatkozó ama megitélés, melyet Nagel terminusával élve "jellemző értékitéletnek" /characterizing value judgement/ nevezhetünk; ezt az állam-filozófiát illető bármiféle megitélésből kiindulva elfogadhatjuk. Azt az empirikus itéletet foglalja magában, hogy a politikai folyamatot le lehet bontani az individuális döntések-választások szintjéig.

Ezt a megállapitását a szerző szeretné, ha nem ugy értelmeznék, mintha az individualisztikus modelnek kizárolagos vagy még csak akár domináns szerepköre lenne a politikai döntésfolyamatokat meghatározó feltételek kijelölésében. A tudomány háza utcájában sok kuria és háztömb van, és a politikai elemzés vonatkozásában nyilvánvalóan megvannak a szobái az alternativ modeleknek. Bizonyos célra az organikus model lehet hasznos; más esetekben a vezető osztályra vagy az állam erőelméletére van szükség; ismét máskor a model eltekinthet az egyéntől és a csoport-érdekek közötti kölcsönhatással kezdheti és teljesen kielégitően.

POLITIKA ÉS GAZDASÁG: AVAGY MIÉRT TUDOMÁNYOS AZ INDIVIDUALISZTIKUS ELMÉLET?

Ezen a ponton támad az a mondhatni várható módszertani nehézség, amelyet ez a fajta megközelités okoz Gordon Tullock és James M.Buchanan munkájában /"The Calcul of Consent: Logical Foundation of Constitutional Democracy",1962/. Milyen követelmények merülnek fel egy politikai elmélettel szemben? E kérdésre vonatkozóan a szerző kétféle választ körvonalaz. Mindenekelőtt, felfoghatjuk ezt az elméletet, mint egy logikai strukturát, mint egy magyarázatot, amely jelentőségteljes megállapitásokat tesz lehetővé és segiti megalapozni a gondolkodás egységét, anélkül, hogy felvetne megcáfolható hipoteziseket. Ezen a szinten, amelyet "logikai szintü elméletnek" nevezhetünk, az individualisztikus modelltől csak azt követelhetjük meg, hogy különböző érdekeket tételezzen, valamint azt, hogy az individuumok ezek elkülönült /separate/ érdekekkel összhangban cselekedjenek. Arra már nincs szükség, hogy az egyéni és csoport szükségletekben meglévő differenciák természetét és mibenlétét vizsgáljuk. Az elmélet formális strukturája szempontjából csak az a követelmény, hogy feltételezzük: a különböző individuumok a politikai mechanizmus utján igyekeznek megvalósitani különböző dolgokat. Az individualisztikus demokráciának ez a "logikai szintü elmélete" hasznos lehet azon folyamatok megértésében, amelyek segitségével kompromisszumra viszik és kibékitik-összeegyeztetik az egyes személyek és csoportok differenciáikat a politikai rend egy rendszerében.

A politika egy valóban előrelátó elméletétől azonban többre van szükség. Ha elméleten olyan hipotézisek kibontását értjük a politikai

folyamat cselekvéseiről, amelyek a reális világ eseményeinek megfigyelése alapján fogalmilag megcáfolhatóak, akkor bizonyos kiegészítő korlátozással vagy megszorítással kell élnünk arra vonatkozóan, hogy az eltérő érdekek mimódon különböznek. Ha a gazdaságtanból vesszük a megszorításokat, akkor ott feltételezik, hogy a cselekvést a piacon eme elmélet alapján maximalizálni lehet az elvárások hasznossága tekintetében és ott a cselekvés mérhető a jövedelemnek vagy a gazdagságnak bizonyos objektíven azonosítható skálájával. Mármost a politika területén az ilyen "pozitív elmélet" magában foglalja, hogy az individuumok vagy a csoportok ebben az esetben úgy cselekednek, hogy azzal előreviszik saját gazdasági pozíciójukat. Pl. a kaliforniai farmer azért szavaz a kongresszusi képviselőre, hogy az a föderális alapból az öntözéses tervek megvalósítását lehetővé tevő pénzösszegek megszavazása mellett álljon ki; vagy a szállító cégek tulajdonosai azért választanak kongresszusi képviselőt, hogy az illető az utak építését és javítását támogassa stb. A szerző hozzáteszi, hogy e példákkal nem azt akarja mondani, hogy a politika individualisztikus megközelítése egyszersmind olyan hipotézis kötelező elfogadását vonja maga után, hogy az emberek szűklátókörűen felfogott önérdekből cselekszenek. Itt mint a politikai cselekvés logikai szintű elméleténél a model egyenlő mértékben alkalmazható az altruista és az egoista világra, bár a kipróbálásra váró hipotézisek e két esetben élesen el fognak térni egymástól. Itt a model csak azt a feltételezést foglalja magában, hogy elkülönült egyéni érdekek reálisan léteznek, méghozzá magában a reális világban, és nem transzcendálja azokat a célok valamiféle szupraindividuális hálóját feltételező világba.

A "VAGY-VAGY" KÉRDÉS ELDÖNTÉSE: ÁLTALÁNOS ÉRDEK NEM LÉTEZIK

Mit tud nyujtani az individualisztikus elmélet a politika megértéséhez? A hangsulyozott tétel: az egyéni érdekek eltérőek. Innen kiindulva mi vár a "közérdekre"? Létezik, és ha létezik, miként egyeztethető vele össze az egyéni érdek? A politikai tudományban a hagyományos megközelítés, hogy a közérdekkel kezdik, és talán még meg is határozzák olyan fogalmakkal, amilyenekkel a modern jóléti közgazdász megközelíti "a társadalmi jólét funkciót". A politika és a morál, a politikai elkötelezettség egész problémája abból keletkezik, hogy az embereket meg akarjuk győzni: fogadják el, hogy a "közérdek" az ő sajátjuk. Az egyéni- és közérdek közötti kibékítés vagy összeegyeztetés, ha egyáltalán van ilyen, abból a morális erőfeszítésből származik, amelyet ez utóbbi gyakorol az egyéni magatartásra és cselekvésre. Az egyén politikai cselekvése így - ebben a hagyományos megközelítésben - szükségszerűen morális magatartássá válik.

A politikának ilyenfajta koncepciója egészében idegen

J.M.Buchanan kifejtett felfogásától. Az ő összefoglalása szerint nincs "szociális jóléti funkció", nincs "közérdek" mint olyan abban a társadalomban, ahol az egyének szabadon dönthetnek, és nincs is semmi ok arra, hogy ilyesmit felfedezzenek az elemző megközelítés szempontjából /"There exists no 'social welfare function', no 'public interest' as such in a society of freely choosing individuals, and there seems no reason to invent such a conception for analytical convenience"/

AZ "IS-IS" VISSZAVÉTELE: AZ ALKOTMÁNYI ÉS OPERATIV SZINTEK

Szinte még be sem fejezi tagadó álláspontjának kimondását, a szerző máris visszavonja azt /ha nem is explicite, de lényegében/. Hogyan? Ez nem azt jelenti - igy folytatja ugyanis - hogy a politikai folyamat az egyének és a csoportok között egyszerüen a hatalomért folyó harcra redukálódik, amelyet ugymond lehet szisztématikusan és tudományosan elemezni, de amelyről normative nem lehet mondani semmit. Pontosan éppen itt ezen a fokon menti meg a "közérdeket" az individualsztikus modell, igaz, közvetetten, amikor lényegileg elkülöniti a politikai döntés alkotmányi és operativ szintjeit.

Igy hát szükséges élesen megkülönböztetni a mindennapi döntéshozatalt, ahol az individuális és csoport érdekek konfliktusára redukálódik a harc, valamint az "alkotmányi" döntéshozatalt, ahol az individuumok azon szabályok hálója kiválasztásán gondolkodhatnak, amelyek szerint történik majd a mindennapi döntéshozataluk /vagyis e két szint között még sincs kinai fal: a kettőt összeköti ugyanis az, hogy az elsőben a második "szerint" történik a döntés; igy még azt is mondhatjuk, hogy e második, "alkotmányi" szint nemcsak összefügg az elsővel, de hozzá képest még prioritással is bir - amit persze J.M. Buchanan nem fogalmaz meg/. A döntések és választások eme második hálója vagy szintje, folytatja a szerző, amelyet "alkotmányinak" nevezhetünk, nagyjelentőségüvé válik, mivel itt nyilik meg a lehetőség az elkülönült individuális érdekeknek a kibékitésére és összeegyeztetésére azzal, amit bizonyos joggal "közérdek"-nek nevezünk, ha ez nem vezetne egyébként zürzavarhoz, amelyet e szóhasználat kivált/"It is necessary to distingush sharply between day-today political decision making, where the struggle often does reduce simply to that among conflicting individual- or group interests, and "constitutional" decision making, where individuals may be thought of as participating in choices ont the set of rule under which subsequent day-to-day decisions are to be made."/

A figyelem közé pontjába az egyén intellektuális számitása kerül, amikor különböző szabályok alternativái közötti választással kerül

szembe - hogy aztán később így realizálja a politikai döntéseit - vagyis, amikor az illető szembesül a valódi alkotmányi értékekkel. Az individuum nem tudja és nem is képes előre megmondani, hogy milyen konkrét ügyekre kerül sor a későbbiekben a szabály adaptálásával. De még ha meg is mondhatná előre bizonyos megközelitéssel e dolgok fajtáit, amelyek majd előkerülnek, viszont aligha tudná előre megmondani, hogy milyen lesz majd az ő pozíciója. Amennyiben ilyen bizonytalanságokról van szó, hogyan mehet végbe hát az alternativ szabályok közötti választás? A dolog természetének fogva egy olyan szabályt kell igyekezni kiválasztani, amely jól fog működni egy sor előre nem látható esemény körülménye között és saját személyes dolgaink szempontjából, amelyet többé-kevésbé jól el tudunk helyezni az idézett körülményekbe. Az egyszerü önérdek azt diktálja, hogy a közösségi döntéshozatal szempontjából osztályozza az individuum a szabályokat és intézményeket /mint látjuk, J.M.Buchanan valójában itt is az egyéni és a közérdek egybeeséséből indul ki!/ Itt a lényegi elem annak az el- és felismerése, hogy önérdek az - a szabályok és az intézmények kiválasztása szintjén - hogy azok hosszu időn át hatásosak maradjanak, olyan magatartási és cselekvési módokat nyujtva az individuumnak, amelyek nem azonosak ugyanazzal az önérdekkel , amely speciális politikai dolgokban határozza meg is diktálja a választást.

A csoport tagjai természetesen egyetnemérthetnek a szabályok dolgában, amikor vitatják azt a döntés alkotmányi szintjén. Az alternativ intézményi sémák minősitésekor nem szükségszerüen jön létre konszenzus. Az viszont pontosan mondható, hogy ezen az alkotmányi szinten értelmes vita jöhet létre. Ez az a szint, ahol az elemzés és az érvelés segitséget nyujthat a véleménykülönbségek megoldásában. És semmiféle morális dolog nem kerül elő ebben a folyamatban. Itt nem az a dilemma, hogy az individuumnak választani kell saját önérdeke legjobb belátása szerinti előmozditása és valamiféle meghatározatlan, mások által nem hozzá hasonlóan értelmezett "közérdek" között, amely megörzi a szociális harmóniát. Az itt lehetséges összeegyeztetést és kibékitést az a tény nyujtja, hogy az önérdek ahogyan azt az egyén értelmezi, egyre kevésbé lesz azonositható valamiképpen objektive mérhető értelemben, minthogy az individuum itt itt kimozdult és áttevődött a tisztára konfliktusos helyzetből.

A KÁRTYAJÁTÉKNAK ÉS SZABÁLYAINAK ANALÓGIÁJA

A szerző szerint itt hasznos emlékezni valamely játék szabályai meghatározásának és kivitelezésének analógiájára. Pl. Rutledge Vining ismételten erre hivatkozik, hogy mondjuk a poker-játék olején miként vitatják meg és egyeznek meg a játék követendő szabályában /és nem pedig közben a fő leg nem a nyeremény utólagos elosztásában, mert itt a pozíciók már nyilvánvalóan egyenesen ellentétesek a nyertesek és a vesztesek között/.

Mármost az alkotmány szintü vitában fontossá válik az egyhangu döntés vagy a konszenzus. Miért? J.M.Buchanan megjegyzi, hogy persze itt nem valami önmagában szentséges dologról van szo /zárójelben azért kifejezzük azt a gyanunkat, hogy - bár nem tudatosan - e szintet elkülönitve, egyszersmind elkerülhetetlenül fetisizálja, minthogy a háttérbe szoritott operativ szinttel együtt maga a személyiség is elhomályosodik/. Ha nem is önmagában fontos és érték az egyhanguság és a konszenzus, de a szerző szerint egyedül ez nyujt ahhoz kritériumot, hogy a szabályok és intézmények megjobbitását ugy végezhetjük el egy vita eredményeképpen, hogy ugyanakkor nem vezetünk be valamilyen "explicit érték-skálát". Amiként hiányzik az explicit jóléti funkció, folytatja, ugy nincs külső eszköz egy leirható létező politikai struktura, illetve a szabályok lehetséges megváltoztatása értékeléséhez. És ha a lehetséges változásokra vonatkozó megegyezést igy nem lehet megvédeni, akkor hogyan lehetne mérni az elkülönült és egymással szemben álló egyének és csoportok érdekeit?

Az elemzésnek persze valahonnan ki kell indulni és az egyedül lehetséges kiindulási pont a szabályok és intézmények létező hálózata. Ez persze nem feltétlenül azt jelenti, hogy ez a pozició személy szerint kivánatos. Ahhoz viszont, hogy szenvedélymentesen meg tudjuk vitatni a változások értékét, nincs más lehetőség, mint ez a kiindulópont. Bárki küzülünk, aki a létező politikai strukturákat vizsgálja, előnyben részesithet olyat, amely különbözik a mostanitól, de mig az általános egyetértés nem születik meg a létesitendő változtatásokat illetően, a létező bármilyen módositása magában rejti a személyek egy csoportjának a másik általi kényszeritését /coercion/. Ez utóbbi pedig maga után von valamilyen külső érték-skála bevezetését.

J.M.Buchanan persze tiltakozik az ellen, hogy ő ezzel a status quo védelmezője valamiképpen is. Az egyhanguság kritériuma, irja, a Pareto által szokásosan használt kritériumnak a politikai fogalmakba való átültetését jelenti. Mint ismeretes, ez a kritérium azt állitja, hogy egy pozició és szituáció akkor "optimális" és "hatékony", ha ennek a pozicónak a megváltoztatása legkevésbé kárositja a csoport bármely személyét. Persze végtelen számu pozició létezik, amelyet "optimális"-nak nevezhetünk. A kritérium haszna abban van, hogy azonositja a nemoptimális pozicókat. Ugyanezt a kritériumot alkalmazhatjuk a változásokra vagy a változásokat célzó javaslatokra. Ha egy elmozdulás vagy változás, a jelentős csoportnak legalább egy tagja számára "jobb megoldást" hoz és senkinek sem "rosszabb megoldást", akkor ez optimális. Ha a kindulópont "nemoptimális", akkor legalább egy utja meg kell legyen az "optimális" pozicióhoz elvezető "optimális" módszernek. Erről ir J.M.Buchanan munkájában /"The Relevance of Pareto Optimality", Journal

of Conflict Resolution, VI.December 1962/

Az "alkotmányi" szintű változtatás kérdése tisztázásához még más fogalmi apparátus segitségét is felhasználja a szerző. Szó van a "zro-összeg" és a "pozitiv összeg" fogalmáról a játékelméletben. Ebben a vonatkozásban hangsulyozza a tiszta konfliktusos helyzet, valamint annak a szituációnak a különbségét, amikor az egyének és csoportok viszonya ugyan konfliktust foglal magában, de ugyancsak megtestesiti a lehetőségét a kölcsönös nyereségnek. A politikának mindennapos "operativ" szintjén, ahol az egyének és a csoportok érdekeit élesen körvonalazni és azonositani lehet, a tszta konfliktusos vagy zéró-összegü model adhat hasznos magyarázatokat, amint ezt a koalíciók képződéséről kimutatja William Riker /"The Theory of Political Coalitions", 1962/. A döntés "alkotmányi" szintjén azonban, ahol az alternativ szabályok között kell választani és ahol nem világosan azonositottak /gnoszeológiailag vagy ontológiailag? - kérdezhetnénk/, a szituációt nem adekvátan irja le a tisztán konfliktusos model. A "politika nagy játékában" való részvétel egyensulyosan valamennyi résztvevő pártnak kölcsönösen hasznos kell legyen /ha ez nincs, irja J.M.Buchanan,, bekövetkezik a forradalom/. Ez a legjobban mint pozitiv-összegü játék értelmezhető. A játék analógiája persze érvényben marad: a konfliktus nem teljesen eliminálódik s igy a "tiszta" korporáció /amikor valamennyi játékos az egyik oldalon van/ nem irja le helyesen ezt a szituációt.

MÉG EGYSZER: IGAZSÁG-ITÉLET VAGY INDIVIDUALISZTIKUS MODEL?

James M. Buchanan és Gordon Tullock közös munkában "alkotmányi szinten" megvizsgálták a többségi szavazás szabályát vagy intézményét. Megközelitésük magában foglalta, hogy azt nem eleve és fenntartás nélkül fogadták el, hanem mint egy lehetséges döntési szabályt kezelték a sok közül, amely ki kell hogy állja ugymond a hatékonysági próbát, ha és amennyiben azt összevetik az alternativ döntési szabályokkal és intézményekkel. Mibe kerülnek a megengedett politikai döntések, amelyeket a többségi szavazás szabályával alkottak meg? Milyen előnyök származnak belőle? Tehát ezt az "alkotmányi" kiválasztást a politikai szabályok és intézmények közül alá lehet vetni szigoruan egyetemes elemzésnek, ami aztán hasznosan utalhat azokra az elemekre, amelyek be kell hogy kerüljenek az egyén végső döntésébe. Tehát a hagyományos kérdés tehető fel az egyszerü többségi szavazás intézményét illetően annak várható előnyeiről és költségeiről. Az egyén azt fogja találni, hogy az esetek bizonyos számában ő maga majd kisebbségben marad, továbbá azt, hogy ezen esetekben ő alá lesz vetve a többségi koalició ugymond kizsákmányolásának /exploitation/, a tiszta költségeket rá fogják hárítani. Más oldalról, azt is fogja látni, hogy a többségi

szabály a döntés hozatal racionális és egyszerű utja, amelynek segítségével a döntés különösebben magas költsége nélkül bizonyos eredményeket lehet realizálni a politikai folyamatban. Eme két oldalt mérlegelve számítása során az egyén racionálisan választja a többségi szabályt mint a politikai döntések bizonyos tipusának "optimális" formáját.

De ez nem vonatkozik minden döntés-tipusra. Pl. a többségi szabály nyilvánvalóan nem hatékony a közlekedési szabályok megállapitásakor. Ezt a feladatot rendszerint a bürokratikus apparátushoz delegálják. Ezzel ellentétben az olyan döntéseket, amelyek kihatnak az emberi létezésre és a tulajdonra, vallja J.M.Buchanan, már más formában tartják kialakitandónak az egyének, és itt akceptálhatunk bizonyos "alkotmányi" kényszert /constraint/, ami tehát többet jelent, mint a többségi egyetértést. Ilyen esetekben érdekek intenzitása alapján az egyének elvárják, hogy itt ne legyen szó többségi szabályról. Az emberi jogok hagyományos alkotmányi védelme ily módon magyarázható.

James M.Buchanan az individualisztikus elmélet demokratikus jellege elfogadtatása törekvésétől áthatva ujra és ujra birálat tárgyává teszi az "igazság-itélet" megközelitést, mint amely utjában áll elméletének. Ha a politikai döntés-struktúrára alapjában ugy tekintünk, mint a "korrekt" döntések elérésének intézményi eszközére, és nem pedig mint a különböző egyéni és csoport érdekek összeegyeztetésének és kibékitésének egyszerű eszközét vesszük alapnak, ez akkor már az elemzésnek egy egészen más fogalmi keretét követeli meg. Ha a politikára vonatkozó emlitett és lényegileg nemindividualisztikus nézetét elfogadjuk, akkor a döntés-hozó intézmények közötti választást a döntés-hozás hatékonyságának összehasonlitása alapján kell megtennünk, meghozzá valamiféle külsőleg megállapitott fogalmi-kritérium apparátussal.

Egy ilyen megközelités J.M.Buchanan szerint kimunkál egy alapot az olyanfajta érvekhez, hogy a döntéseket legjobb a szakértőkre /experts/ bizni, vagyis a bürokratákra, akik képesek "korrektül" dönteni a nagyobb hatékonyság mellett. Ez tehát a mai antitézise az individualisztikus megközelitésnek, a demokratikus folyamatnak s eme választás az alapvetően ellentétes elemző modelek között - e nézet szerint - csak egy explicit érték-itélet elfogadása esetén tehetjük meg.

AZ ÉRTÉKELÉS ALAPJA: A TOTALITÁS ÉS A PARTIALITÁS, VALAMINT A FEJLŐDÉS ELVEINEK EGYSÉGE

Az egyén és a társadalom bármelyikének az egyoldalu kiemelése összefügg a dialektikátlan pluralizmus vagy monizmus filozófiájával. Mint láttuk J.M.Buchanan individualisztikus felfogása módszer-

tanilag az "általános érdek" nemlétezését deklarálja. Mármost a kiegyensulyozott értékelés nem történhet meg az ellenkező végletből, hanem csak egy olyan pozicióból, amely nem állitja szembe sem az egyént a társadalommal, de a társadalmat sem az egyénnel. E problémá filozófiai vonatkozásáról szól V.I.Lenin kiegyensulyozott megfogalmazása : "az egyes nem létezik másképp, csak abban az összefüggésben, amely az általánoshoz vezet. Az általános csupán az egyesben, az egyes által létezik." /29,296/

Az egész /totalitás/ és a rész /partialitás/ viszonyának tárgyalásakor Arisztotelesznél van egy egészséges és racionális felfogás, de megvan az ember ember általi kizsakmányolásnak és elnyomásnak az apológiája is. "Az egész fogalma mindenképpen előbbre való, mint a részé; - vallja az előző értelemben, - ha megsemmisitem az egészet, nem marad meg se kéz, se láb, legfeljebb hasonlat formájában." Továbbá: "az egyes ember önmaga külön-külön nem tud céljának megfelelni, csak ugy viszonylik az egészhez, mint minden egyéb rész." Bármennyire is elsősorban mennyiségi oldalról van megragadva itt ez a viszony, de még azt is elmondhatjuk, hogy demokratikus irányba mutat. Más a helyzet a szolgaság apológiáját célzó értelmezéssel, amely abból kiindulva, hogy "ugyanaz az érdeke a résznek, mint az egésznek s a testnek mint a léleknek", arra a következtetésre vagy legalábbis állitásra jut, hogy "a szolga pedig csak része urának, mint pl. a testnek valamely élő, de tőle elválasztott része." Már ez az egyetlen példa is mutatja - amely később gyakran megismétlődik és ujra visszatér a fasizmussal - hogya totalitás fogalmát felhasználják reakciós irányban és retrográd érdekek védelmében.

A totalitás és fejlődés elvei nemcsak általános filozófiai szinten érvényesek, de egyszersmind speciális társadalomfilozófiai elvek is s ezért jelentőségük van a szaktudományok, adott esetben a politikatudomány számára. A totalitás és a fejlődés elveit a marxizmus összekapcsolja, mig a fasizmus szétszakitja őket.

A marxista filozófusok milánói kongresszusán Lukács György előadást tartott 1947. december 20.-án, ahol az uj demokráciák, a nemzet stb. filozófiai problémáit elemezte. A totalitás problémát két vonatkozásban tárgyalta. Először a társadalom különböző: gazdasági, politikai és kulturális oldalai egységben és komplexitásban való felfogása érdekében méghozzá a tartalom és a forma viszonyába állitva a jelzett oldalakat. Ismeretes volt, hogy Lenin a marxizmus megalapitóit követve a termelőerők és a termelési viszonyok egymáshoz való viszonyát tekintette ilyen kategória-párnak, ahol is a termelőerők a tartalom és a termelési viszonyok a forma oldalán állnak. Mármost Lukács György ezt a kategória-párt még átfogóbban értelmezte és alkalmazta. "Módszertani győzelemhez kell

juttatnunk a tartalom elsőbbségét a formával szemben - hangsulyozta. - Ez aktuálisan és gyakorlatilag a politikai, szociális tartalom mindenkori elsőbbségét jelenti a jogi formával szemben. Az átmeneti időben szükségképpen ellentmondásokkal teli, paradox helyzetek állnak elő, amelyek alkalmasak arra, hogy demokratikus érzületü tömegeket is megzavarjanak."

Miről van szó? Egy intézkedés, törvény stb. tartalmi helyességét mindig az intézkedésnek betöltendő funkciója dönti el azon konkrét totalitáson belül, amelyben hatni fog. Felesleges magyarázni, hogy pl. a közigazgatás megtisztitása a rekaciós, fasiszta elemektől a "Földet vissza nem adunk!" mozgalom időszakában, tehát amikor a földbirtokos arisztokrácia és más reakciós körök támadást folytattak az 1945 márciusi földreform ellen - akkor ez éppen a demokratikus jogok védelmét jelentette s nem pedig önkényeskedést stb., amint ezt a retrográd oldalon állitották.

1947-ben persze maga Lukács is hangsulyozta - amit a szocialista törvényesség idején a vezető kikk elfelejtett vagy esetleg eredetileg meg sem tanult - hogy a tartalomnak az elsődlegessége nem szabad hogy minden forma érvényességének teljes megszünéséhez vezessen. Erre vonatkozóan már akkor intő példa volt a fasizmus viszonya a demokratikus jogokhoz és e rendszer zsarnoki jellege megkövetelte az elméleti következtetések levonását. A szocialista rendszerek, igy a Szovjet rendszer önkritikája ugyancsak szükségessé vált, ami a törvénysértésekkel való szakitáshoz stb. kellett hogy vezessen. Mindez utóbbi hatályon kivül helyezi-e a tartalom elsőbbségének az elvét? Nem hiszem, bár a jogállapotokra való törekvést és az uj jogbiztonságot kiegészíti a forma fontosságának és lényegességének az elve. Egészében itt szó van a tartalom elsőbbsége materialista-dialektikus fogalmának az előtérbe állitásáról a totalitás-elv s igy a tartalom elsőbbsége statikus, metafizikus felfogásával szemben. Mai helyzetünkben is a népgazdaság és végső fokon a dolgozó emberek szükségleteinek és igényeinek a kielégitése és fejlesztése bir prioritással s erre épül fel egyre dinamikusabb ütemben a jogállamiság épülete. Ebben a vonatkozásban a társadalom totalitása ugy jelenik meg, hogy a történelmi folyamatnak nemcsak az objektiv, de a szubjektiv oldalát is tekintetbe kell vegyük. A dialektikus materializmus a termelőerőket nem az alap nélkül, az alapot pedig nem a felépitmény nélkül, hanem együtt vizsgálja és tekinti.

A totális és partiális viszonyával egy másik vetületben: a centralizáltság és a területi autonómiák vonatkázásában is kell foglalkoznunk. Nem utasitnatja el az egyén és a társadalom önrendelkezését valló pozició sem az egyiket, sem a másikat, hanem csak történetileg és

objektive mérlegelve ilyen vagy olyan - ugy is modhatjuk - relative ideális egységük mellett törhetünk lándzsát. "Az én ideálom a legteljesebb mértékü decentralizació, vagy ha ugy tetszik, az én ideálom a kis közösségekre épülő társadalom - mondotta Kun Béla 1919 májusában. - De amig odajutunk, egy bizonyos foku centralizációra, és pedig igen nagy fokura van szükség...Nem jelenti ez a merev centralizációt, nem jelenti a proletár önkormányzat lehetetlenné tételét, de éppen jelenti e kettőnek az egybefoglalását, egy olyan centralizációt, amely a proletár önkormányzattal összefér."

Később - 1919 juniusában, amikor az ellátás problémáiról volt szó - Kun Béla ujra visszatért e problémakörre. Felszólalt egy vitában, amelyben arról volt szó, hogy Babits Frigyes az 500-as forradalmi munkástanács tagja korábban kifejtette, hogy falanszterszerüen kellene az emberek ellátását biztositani. Tizezer embernek lenne egy gazdasági hivatala. Egész Budapestet e szerint mint egy szállodát kellene berendezni központositott vezetés és decentralizált organizáció mellett. Ehhez a javaslathoz szólt hozzá Kun Béla: "Nem akarom - mondta - hogy a falanszter-ügy itt ellenvélemény nélkül maradjon. Én mint marxista is kötelességemnek tartom, hogy ez ellen a falanszter-féle felfogás ellen felszólaljak. Azt hiszem, hogy egyetlenegy marxista sem hagyhatja szó nélkül, hogy ilyen dolgokat a budapesti munkástanácsban propagáljanak és hogy ez ellenvéleménnyel ne találkozzék. Csak azt akarom mondani, hogy nem akarunk falanszetereket, nem akarunk eféléket. Tudjuk, hogy mi lehetséges és nem akarunk sohasem falanszetereket csinálni, hanem a szocializmuson belül a lehető legteljesebb attitüdöket akarjuk biztositani az egyéni szabadságnak. Minden kommunistának, minden marxistának csak ez lehet a véleménye."

Mindez világos beszéd, amelyből kiderül, hogy a társadalom érdekét vagy éppen a centralizáltságot a marxizmus nem állitja szembe az egyén érdekével vagy a decentralizációval.

A fasizmus többévtizedes uralma után különösen szükségessé vált a totalitás dialektikus materialista elvét kifejteni. Ebben az összefüggésben gondoljunk a közgazdaságtanban a logikai konkrét fogalmára, amely a logikai absztrakciók: a közvetlen termelés és a forgalom folyamatának absztrakciói egységét jelenti. Egy ilyen felfogástól idegen a statikus, konzervativ és apologetikus interpretáció. A nagyobb közösségnek - pl. a nemzetnek - a kisebb közösség vagy az egyén alkalmasint alárendeli partikuláris érdekeit, de ezzel a fasizmus visszaélt, sőt egész rendszert csinált belőle. Nemzetről szónokolt, pedig valójában a nagyburzsoázia családjaként a financtőke legreakciósabb, legsovinisztább és leginkább imperialista elemeinek a nyilt terrorisztikus diktaturáját épitette ki és védelmezte.

Polányi Károly haladó polgári felfogása és Lukács György pozíciója e fundamentális kérdésben egybeesik /Karl Polányi "The Essence of fascisme", London, 1935/. Tehát az egyik oldalon van a fasiszta Othmar Spann - akit mindketten bírálnak - és aki szerint a társadalom totalitása azt jelenti, hogy a "rend", a fölé- és alárendeltség kategóriái határoznak meg mindent s a totalitás érvénye kizárja az okságot, még inkább a fejlődés érvényét. A "rendi" módon hierarchikusan berendezett társadalom "organikus" egész, totalitás, amely így /tehát változatlanul/ és csak így tud létezni. A fasiszta társadalmi rend e szerint örök.

A másik oldalon pl. Lukács György felfogása szembenáll az ilyen vagy olyan - rendszerint retrográd - társadalmi apológiával, mint forradalmi és kritikai felfogás. Az ő interpretációjában a totalitás kategóriája magában foglalja - először is - az okság, a kölcsönhatás társadalomtudományokra, így a politológiára is érvényes elvét, továbbá - másodszor - ez az interpretáció összekapcsolja a totalitást a fejlődés elvével /mind az egészre, mind annak részeire vonatkozóan/. Ennyiben Lukács György 1947-ben nemcsak összefoglalta, de tovább is fejleszti a marxizmusban egyébként már meglévő és kifejtett kategóriákat. Posthumus műve meggyőzően demonstrálja, hogy a fejlődés elvét mind a személyiség, mind a társadalom vonatkozásában messzemenően feltárja az empirikus kutatás /"A társadalmi lét ontológiája", három kötetben, Budapest, 1976/

X X

X

T A R T A L O M

1. Arisztotelesz az államok osztályozásáról 1

2. Platon arisztokratikus közösségi társadalmáról 10

3. A plátoni állam-egység arisztoteleszi kritikája 17

4. Winstanley Alkotmányáról 27

5. A konzervatizmus módszeréről és elméletéről 37

6. Szabadság, egyenlőség, emberi jogok konzervativ kritikája 45

7. A francia állam-egység konzervativ értékelése 56

8. A társadalmi viszonyok eldologiasulása
és a munka értékelmélet 67

9. Az autoritárius gondolkodásról 73

10. Diner-Dénes József és a leninizmus 84

11. David Easton rendszerelméleti politológiájának kategóriái 101

12. A komparativ politikaelmélet strukturális megközelítése 113

13. Talcott Parsons funkcionalista politikaelmélete 127

14. A politikai élet individualisztikus elmélete 140